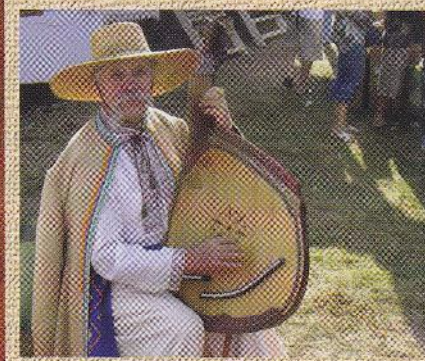
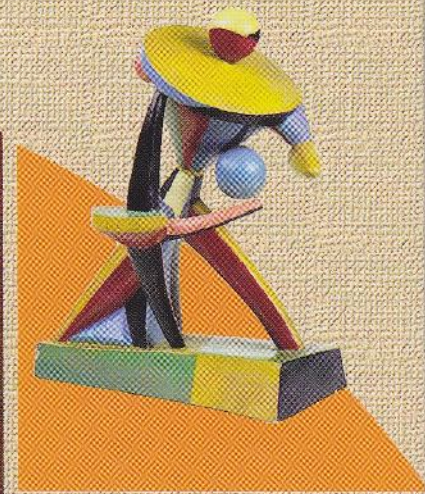
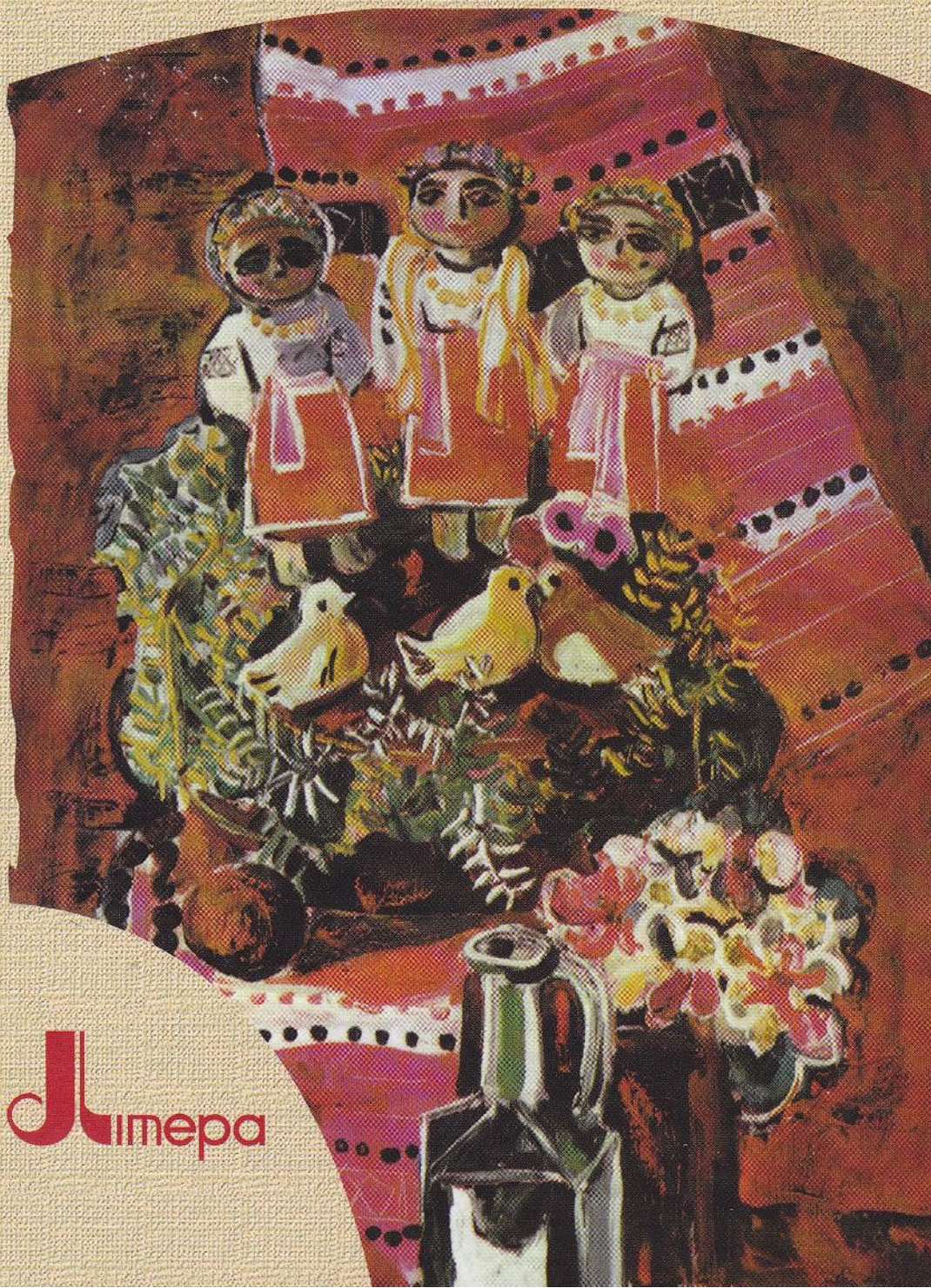

Л. В. Климова

ХУДОЖННЯ КУЛЬТУРА

 Літера

ББК 63.3(4УКР)-7я21
К49

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 176 від 03.03.2010 р.)

Відповідальні за підготовку видання:

Корнілова О. В., головний спеціаліст Міністерства освіти і науки України;
Гайдамака О. В., начальник відділу науково-методичного забезпечення змісту
дошкільної та початкової освіти Інституту інноваційних технологій і змісту освіти

Незалежні експерти:

Аристова Л. С., старший викладач Чорноморського державного університету
ім. Петра Могили, кандидат педагогічних наук
Грекова Л. І., методист управління освіти м. Кузнецовськ, Рівненська область
Кібалова Т. В., методист Миколаївського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти
Петрова Н. І., учитель СЗШ №82, м. Дніпропетровськ
Чередниченко О. М., учитель Краснодонської ЗОШ №4, Луганська область

Наукову експертизу здійснював Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Рильського Національної Академії наук
Психолого-педагогічну експертизу здійснював Інститут проблем виховання
Національної Академії педагогічних наук

Видано за державні кошти. Продаж заборонено.

Климова Л. В.

К49 Художня культура. 10 клас: Підручник для загальноосвітніх
навчальних закладів. Рівень стандарту. Академічний рівень. — К.: Лі-
тера ЛТД, 2010. — 176 с.: іл.

ISBN 978-966-178-098-8

Підручник відповідає вимогам «Державного стандарту базової і повної середньої
освіти» та навчальній програмі з художньо-естетичного циклу для 11-річної школи.

Мета підручника — формування в учнів світоглядних орієнтацій, виховання
у творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні в процесі опанування цінностями української художньої культури.

Призначений для учнів 10 класів загальноосвітніх шкіл.

ББК 63.3(4УКР)-7я21

ISBN 978-966-178-098-8

© Л. В. Климова, 2010
© Г. Ю. Рогінська, іл. 2010
© «Літера ЛТД», 2010

ПЕРЕДМОВА

Любі дівчата і хлопці!

Минулого року ви розпочали вивчати курс «Художня культура», який продовжив ваше знайомство з чарівним світом мистецтва.

У цьому році ви вивчатимете художню культуру України. Наш народ зберігає велику кількість пам'яток матеріальної і духовної культури, які посідають гідне місце серед культурних надбань усього світу. Ви вирушите в дивовижний світ неперевершених цінностей, які є досягненнями різних періодів історії культури України від найдавніших часів до сучасності.

Від того, наскільки збережені мистецькі надбання минулих поколінь, залежить культурний рівень і творчий потенціал поколінь наступних. Тому кожен із нас має плекати й оберігати творчу спадщину свого народу як основу його духовної культури.

Підручник складається з чотирьох розділів, відповідно до періодів, на які зазвичай поділяють історію становлення української культури. Тому при вивченні предмета вам знадобляться знання, які ви отримали в галузі історії України, образотворчого та музичного мистецтв, літератури. Працюючи з матеріалом підручника, ви навчитеся аналізувати й оцінювати твори, знаходити в них ознаки певного художнього стилю, культурної доби. А змістовні творчі завдання допоможуть вам випробувати себе в ролі митців та мистецтвознавців.

Художня культура України — одна з найкоштовніших перлин скарбниці світового мистецтва. Тож пам'ятайте: ви — громадяни незалежної України, спадкоємці давньої та надзвичайно багатой культури.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

Перевір себе

Творчі завдання

Цікаво дізнатись

Пригадай

Розділ I

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI СТ.

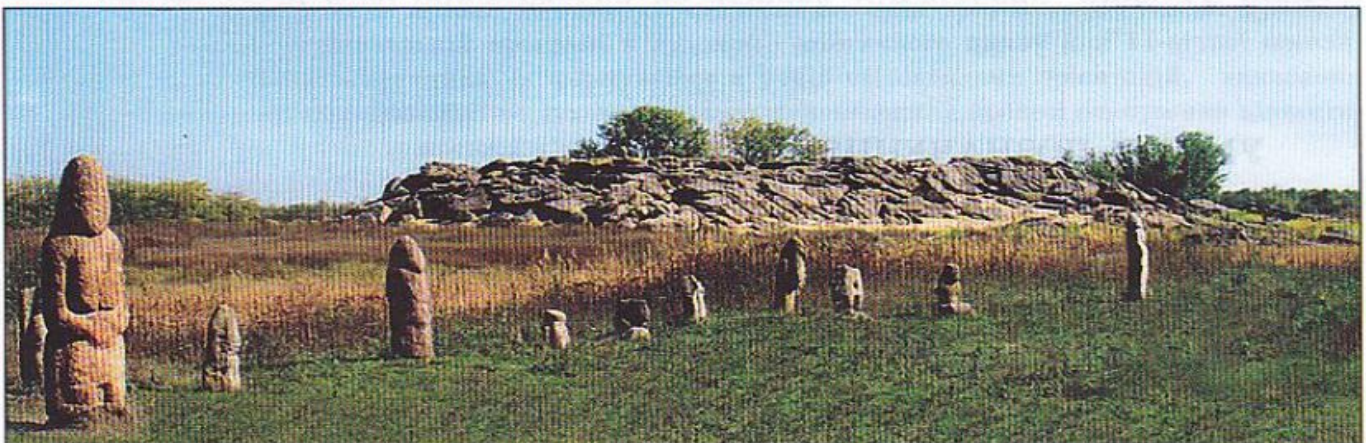
ТЕМА 1. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Історія української художньої культури бере початок із прадавніх часів. Вона успадкувала найкращі культурні надбання народів, які в різні часи жили на теренах сучасної України, і збагатила ними власні мистецькі традиції. Наші пращури залишили дивовижні пам'ятки й витвори мистецтва, явивши світові визначні культурні осередки часів Київської Русі. Ця багата спадщина зрештою визначила особливості національної української культури.

§1. Образотворче мистецтво найдавніших часів

Перші культурні пам'ятки, знайдені на території України, належать до епохи палеоліту. У селищі Мізин, що на Чернігівщині, знайдено давнє поселення мисливців на мамонтів, що налічує близько 20 тисяч років. Найбільшу цінність мають вироби прадавніх художників: жіночі статуєтки та фігурки тварин із бивнів мамонта, прикраси з кісток, оздоблені складними різьбленими орнаментами, та розписані червоною вохрою черепи мамонта.

Кам'яна Могила. Запорізька обл.

Іншою видатною пам'яткою первісного мистецтва в нашій країні є Кам'яна Могила, розташована поблизу селища Терпіння. У гротах прадавнього святилища збереглися наскельні зображення тварин і людей, вишкрябані на піщанику. Деякі малюнки містять залишки червоної та чорної фарби.

Мистецтво Трипільської культури (IV—II тис. до н. е.)

Трипільська культура є унікальним явищем в історії світової культури. Свою назву вона отримала від селища Трипільля, що на Київщині, де наприкінці XIX ст. археолог В. Хвойка провів перші розкопки стародавніх поселень.

Що ви знаєте з курсу історії про життя й побут трипільців? У яких регіонах України віднайдені протоміста трипільців?

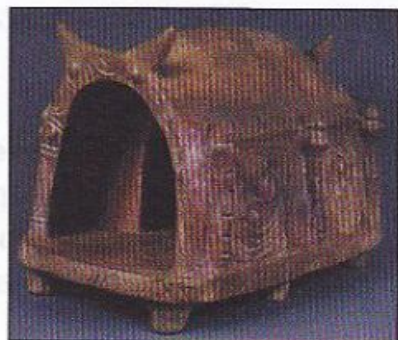
Відомості про рівень розвитку та особливості образотворчого мистецтва трипільської культури вчені отримують за численними знахідками керамічних виробів того часу: посуду та статуєток, що являють собою ритуальні фігурки тварин і людей. Серед знахідок також чимало глиняних моделей трипільських будинків (іноді навіть із хатнім начинням).

Трипільська кераміка за якістю не поступається порцеляні і вражає надзвичайною красою орнаментів, виконаних білою, чорною, червоною й коричневою фарбами. Дослідження пишно розмальованого трипільського посуду свідчать про те, що в його створенні брали участь не лише гончарі. Складні візерунки, ретельно дібрані кольори та глибокий зміст символіки — усе це вимагає обізнаності й майстерності справжніх художників.

Вплив мистецьких традицій трипільської культури на пізніші культури дуже помітний. Учені вважають, що вишукані вазы критської та егейської культур багато успадкували саме від трипільської

Петрогліфи та наскельні зображення Кам'яної Могили

а

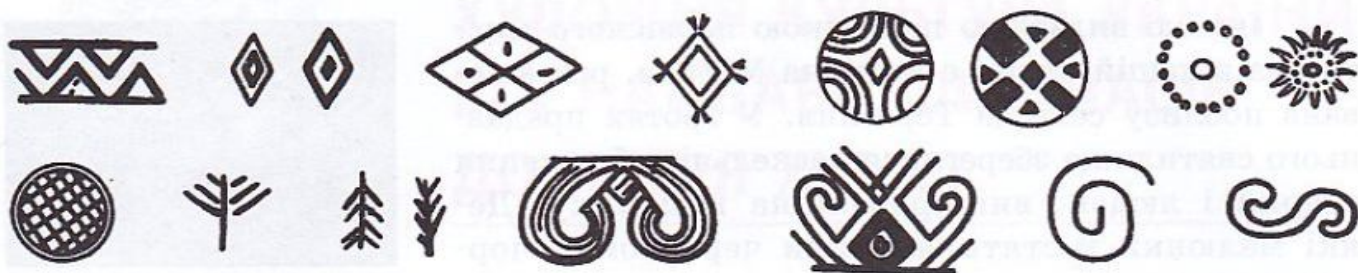

б

в

Трипільська кераміка: а) модель житла; б) жіночі статуєтки; в) посуд

Знаки на керамічних виробах трипільської культури

Традиційні українські писанки

кераміки. Безперечно й те, що ця культура залишила слід в українському образотворчому мистецтві.

Розгляньте зображення трипільських символів та орнаменти українських традиційних писанок. Порівняйте їх, визначте спільні риси.

Мистецтво скіфської культури (VII—III ст. до н. е.)

Скіфська культура залишила українським степам по собі багату спадщину. Скрізь, де проходили скіфські кочовища, і нині височать земляні пагорби — кургани, місця поховань правителів і знатних воїнів. Саме ці пам'ятки відкривають таємниці надзвичайно багаті та високорозвиненої культури скіфів. Найвідомішими є кургани Солоха і Гайманова Могила на Запоріжжі, Чортотлик і Товста Могила в Дніпропетровській області. Розкопки курганів дозволили вченим дослідити скіфське мистецтво, представлене передусім виробами із золота і срібла.

У творах якого давньогрецького історика розповідається про життя та культуру скіфів? Чим був відомий цей народ?

Поблизу багатьох курганів можна зустріти кам'яні стели, які в народі прозвали «скіфськими бабами». Але насправді це скульптурні зображення воїнів, у яких стародавні митці зуміли відобразити могутність

і войовничість свого народу. Однією з найкращих пам'яток скіфського скульптурного мистецтва є кам'яна статуя, знайдена поблизу селища Нововасилівка. Із двометрової брили вапняку висічено монолітну фігуру воїна. Роздивіться цю скульптуру. У чому виразність образу, створеного митцем?

Скіфська культура залишила й архітектурні пам'ятки. На півдні України, поблизу Сімферополя, розташована археологічна пам'ятка світового значення — місто Неаполь Скіфський. Нині на місці стародавнього городища можна побачити залишки неприступної колись фортеці. Тут також були знайдені надзвичайно цінні свідчення високого рівня художньої культури скіфів: фрески, барельєфи, коштовні прикраси, посуд та обладунки.

Ювелірне мистецтво скіфів є одним із найяскравіших у художній культурі Північного Причорномор'я. Серед художніх виробів, знайдених у похованнях скіфів, найцікавішими є предмети, декоровані в так званому «звіриному стилі»: обкладки колчанів, рукояті мечів, кінська зброя, а також ювелірні прикраси, посуд. Головні мотиви, що зустрічаються на цих виробах, часто пов'язані із зображенням тварин та птахів. Учені навіть згрупували їх за типами: «образ копитного» (олень, кінь, лось, коза), «образ хижака» (лев, пантера, вовк), «образ птаха» (орел) та «образ фантастичної тварини» (грифон, сфінкс). Зображення виконувались у техніці невисокого рельєфу за допомогою

Скіфський воїн,
с. Нововасилівка.
Запорізька обл.

Фортеця Неаполя
Скіфського

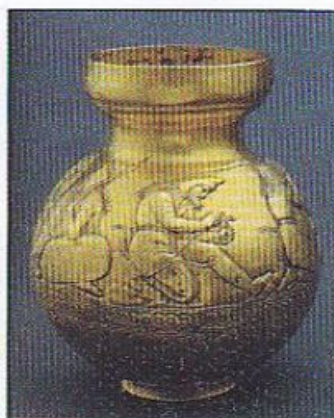

Золоті вироби скіфів: а) гребінь із кургану Солоха; б) ритуальний кубок із кургану Куль-Оба; в) застібка гривні

а

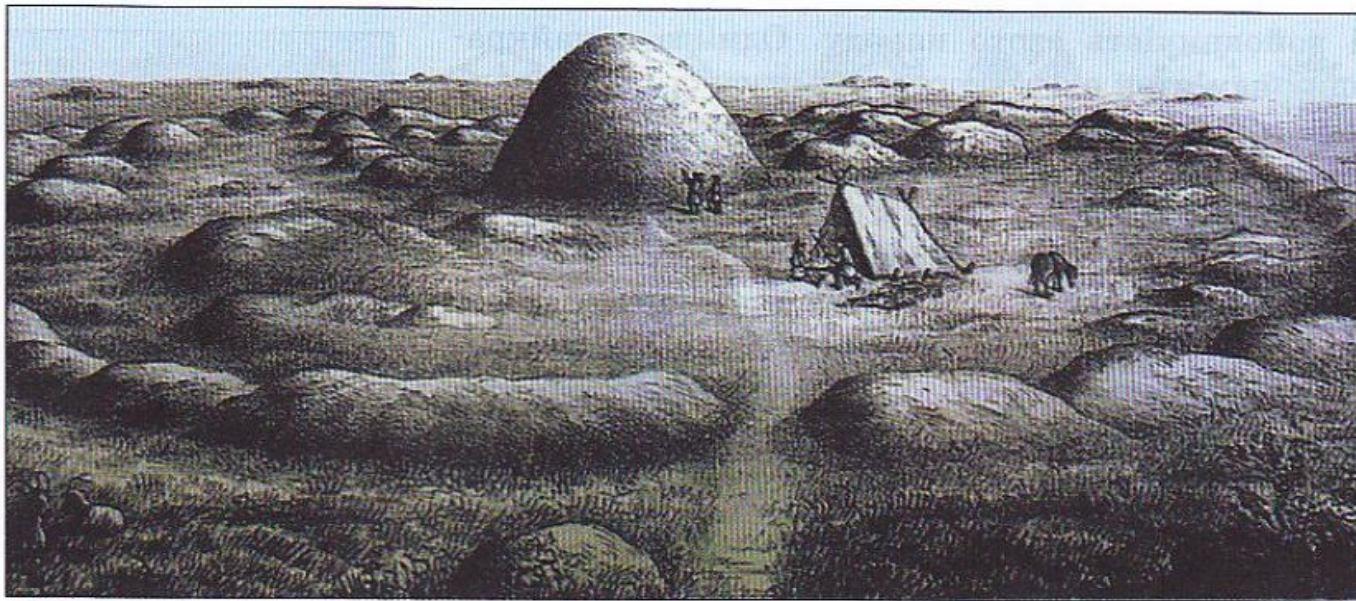

б

в

Т. Шевченко. Курган Переп'ятиха

лиття, різьблення, кування, чеканки, найчастіше із золота й срібла. Особливостями скіфського «звіриного стилю» є надзвичайна динаміка, реалістичність образів.

Скарбами степових «пірамід» України захоплюється весь світ. Унікальна колекція скіфського золота є гордістю нашої держави. А відголоски цієї стародавньої культури розквітли у фольклорі та творчості українських митців.

Прочитайте уривок поеми-балади Л. Костенко «Скіфська одиссея» і роздивіться малюнок Т. Шевченка «Курган Переп'ятиха». Як ці твори свідчать про зв'язок скіфської та української культур?

Бо як вони свій епос не створили,
 Чи нам його не трапилось гортать,—
 То що ж лишилось? Піднімати брили.
 Історію по золоту читать.

Мистецтво грецьких міст Північного Причорномор'я (VII ст. до н. е.— III ст. н. е.)

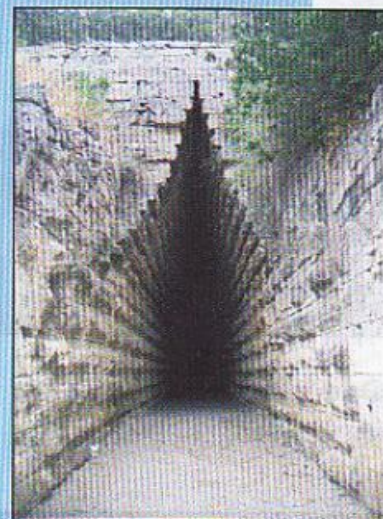
Поряд зі скіфською культурою на півдні українських земель розквітла надзвичайно багата культура грецьких античних міст. Найвизначнішими серед них були Ольвія, Херсонес, Феодосія, Пантікапей, Тіра.

Мистецтво Північного Причорномор'я поєднало в собі елементи грецької, римської та місцевої культур. Історію його розвитку можна поділити на два періоди: в перші століття існування причорноморських міст у їхній культурі переважав грецький художній стиль, але за часів розквіту Боспорського царства творчість місцевих митців стала вирізнятися надзвичайно яскравою самобутністю.

Унікальним архітектурним творінням Пантікапея є Царський курган (IV ст. до н. е.) — усипальня боспорського володаря, імовірно Левкона I, знайдена 1837 року. Під час розкопок жодних скарбів там не виявилось: могила було пограбовано ще за давніх часів. Проте сама споруда по праву увійшла до переліку найвизначніших шедеврів архітектурного мистецтва. Окрім чудового інженерного рішення будівлі, митець надав їй глибокого філософського змісту: вузьке склепіння входу до поховання зведене під кутом. Тож до склепу шлях видається коротким, «як швидкоплинне життя людини», а зворотний — нескінченно довгим і нагадує про неможливість повернення з потойбічного світу.

Історія та значення творіння III дуги: класицизм

Архітектура Північного Причорномор'я має певні особливості. Здебільшого як будівельний матеріал тут використовувалися місцеві вапняк та камінь, а мрамур привозили з грецьких земель. Найкраще збереглися до нашого часу захисні споруди. Серед найцікавіших пам'яток такого роду — міцні фортечні стіни Херсонеса, викладені з великих кіадрів щільного вапняку. Ретельна обробка каменю, продумане розташування башт і брами дозволяють уважати цю пам'ятку одним із найвизначніших витворів античної архітектури. Будівлі храмів, базилік, театрів не збереглися, але про їхню колишню значущість свідчать знахідки окремих частин, зокрема руїни базиліки, так званого «монетного двору» Херсонеса тощо. Особливого розвитку набула пантікапейська архітектурна школа. Створені її зодчими громадські, культові та поховальні споруди помітно відрізнялися від еллінських.

Які особливості притаманні античній архітектурі? За поданими ілюстраціями визначте її риси у витворах мистецтва причорноморських міст.

Пантікапей

Херсонес

Фреска склепу Деметри (фрагмент). Керч. Крим

Портрет Юнака. Херсонес. Крим

Фрагмент мозаїчної підлоги одного з храмів Херсонеса. Крим

Надгробок. Пантікапей. Крим

З архітектурою Північного Причорномор'я нерозривно пов'язаний живопис, зокрема розписи поховальних споруд. Ці твори, виконані в техніці фрески, надзвичайно гарні і становлять велику художню цінність, адже переважна більшість грецьких фресок не дійшла до нашого часу. У настінних розписах художники часто використовували прийом імітації кладки стін із кольорового мармуру (білого, чорного й червоного). На малюнках присутні ошатні рослинні орнаменти, а також міфологічні, батальні та побутові сцени. У живописі Причорномор'я переважають світлі тони: рожевий, блакитний, блідо-зелений, жовтий. Твори місцевих художників вирізняються цікавими сюжетними композиціями, чудовим кольоровим рішенням і вражають реалістичністю образів, зокрема в портретах, виконаних у техніці енкаустики*.

Також про високий рівень розвитку образотворчого мистецтва античних міст півдня України свідчать вишукані мозаїки будинків та храмів Херсонеса, Ольвії.

Значення монументальної скульптури в античному мистецтві дуже велике, але в художній культурі Північного Причорномор'я воно значно скромніше. Монументальна скульптура представлена переважно в рельєфі. Скульптурні пам'ятки, знайдені під час розкопок Ольвії, Херсонеса й Пантікапея, головним чином є привізними витворами грецьких або римських митців. Талант причорноморських скульпторів більш яскраво виявився в короластиці**. Теракотові фігурки Афродіти,

* *Енкаустика* — техніка живопису фарбами, змішаними на воску, що накладаються та закріплюються за допомогою нагрівання.

** *Короластика* — різновид дрібної пластики, виготовлення жіночих фігурок із випаленої глини, воску, поширене у Стародавній Греції.

Деметри, Кори-Персефони й інших божеств служили окрасою храмових інтер'єрів та будинків заможних городян. Ці витвори відрізняються від грецьких: боги й люди зображені місцевими митцями реалістичніше, живіше.

Дослідження мистецтва античних міст півдня України показує, що воно є однією з важливих ланок в історії світової художньої культури. Безумовно, це мистецтво було знайоме й нашим пращурам — праслов'янським племенам, які населяли береги Дніпра, відомого за часів античності як Борисфен.

- Які джерела дозволяють дослідити художню культуру народів, що в давнину населяли землі України?
- Який художній стиль став знаковим для скіфської культури? У творах якого виду мистецтва він виявився найяскравіше? Назвіть твори цього мистецтва.
- У чому виявляються особливості живопису та скульптурного мистецтва античних міст Причорномор'я?

- Створіть ескіз розпису керамічного посуду (гличика або горщика), використовуючи в орнаменті трипільські символи.
- Доберіть матеріал і створіть сторінку для альбому «Скарби скіфських степів».
- Робота в групах: створіть карту туристичного маршруту «Прадавні осередки культури України».

§2. Образотворче мистецтво Київської Русі

Історія художньої культури України неможлива без такої яскравої сторінки, як доба Київської Русі. Вона має велике значення, адже впродовж існування цієї держави було закладено основу української культури. Окрім слов'янських традицій, творчість давньоруських митців зазнала значного впливу культур сусідніх народів, зокрема провідної ранньосередньовічної християнської держави — Візантії. Особливо це помітно в архітектурі, монументальному живописі й іконописі Київської Русі.

Архітектурні пам'ятки Київської Русі

Містобудування. Серцем давньоруського міста часів Київської Русі був дитинець — огорожена ровом і захищена фортифікаційною стіною територія, на якій розташовувались княжа резиденція, двори

знаті, церковного владики, монастирі, храми. Вхід у дитинець здійснювався крізь брами сторожових башт. Дороги, що вели до брам дитинця, часто ставали основою торговельно-ремісницьких районів, де мешкали прості городяни.

Які міста сучасної України були культурними центрами Київської Русі? Наведіть приклади найвідоміших історико-архітектурних комплексів.

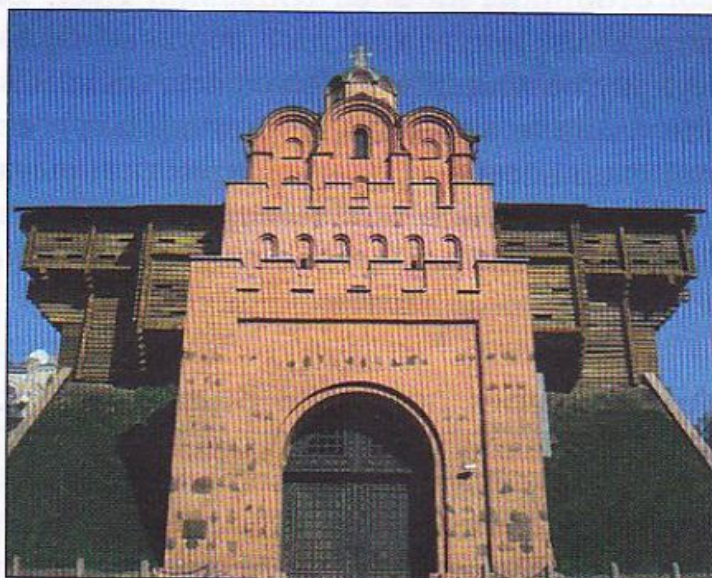
Прикладом давньоруської фортифікаційної архітектури є славнозвісні Золоті ворота в Києві, зведені за часів князювання Ярослава Мудрого. Вони виконували роль головного парадного в'їзду в столицю Київської Русі, що вів крізь захисний вал міста, і являли собою масивну цегельну вежу з брамою. Над проїздом стояла невелика церква Благोшчення, яка свідчила про сповідування мешканцями міста християнської віри. Золоті ворота були зруйновані ордами Батия під час осаді Києва. Кілька століть велична пам'ятка простояла в руїнах. Нині її реконструйовано за літописними свідченнями, старовинними рисунками та результатами досліджень подібних споруд в інших давньоруських містах.

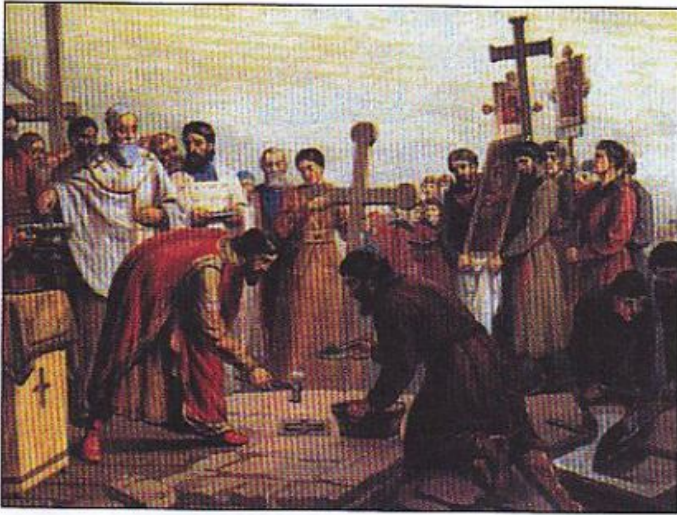
Зодчество. Історія давньоруського архітектурного мистецтва бере початок від дерев'яного будівництва давніх слов'ян. У Київській Русі існували багаті традиції дерев'яного зодчества ще задовго до того, як на її території з'явилися перші муровані споруди. На жаль, жодна архітектурна пам'ятка тих часів не дійшла до нас. Проте розкопки стародавніх міст виявили численні залишки зрубних будівель, а також різні конструктивні деталі (карнизи, лиштви, гребені, одвірки

В. Васнецов. Княжий двір

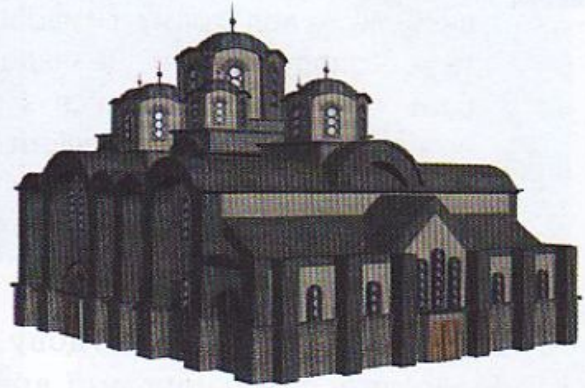

Золоті ворота. Київ

В. Верещагін. Закладання підмурівка Десятинної церкви

Десятинна церква (реконструкція)

тощо), що вказують на багатий декор і надзвичайну красу княжих, боярських та купецьких хоромів.

Прийняття Київською Руссю християнства зумовило перехід від дерев'яного до кам'яного й цегельного будівництва, представленого переважно храмовими спорудами. Розвиток зодчества того часу можна умовно поділити на певні періоди, протягом яких воно пройшло шлях від наслідування й переосмислення традицій візантійського мистецтва до створення власних самобутніх архітектурних шкіл.

Для зведення перших кам'яних християнських храмів запрошували найкращих майстрів Візантії. Основним будівельним матеріалом служили камінь і плінфа*. Про вплив візантійського мистецтва свідчать хрестоподібне планування (так званій «грецький хрест»), наявність галерей, п'ятикупольна система будівель і чергування рядів каміння та плінфи в кладці стін. Зразками архітектури, в яких найбільше простежується візантійський стиль, були Десятинна церква в Києві і Спасо-Преображенський собор у Чернігові.

Найбільшого розквіту монументальна архітектура Київської Русі досягла в першій половині XI ст., за часів правління Ярослава Мудрого. Перлиною архітектурного мистецтва того часу є Софія Київська — найвеличніший храм, який і нині належить до визначних пам'яток світової архітектури. Софійський собор у Києві належить до поширених у візантійській архітектурі п'ятинефних хрестово-купольних храмів, але він є яскравим свідченням того, що майстри прагнули до створення власного стилю. Багатоглав'я, пірамідальність композиції, оригінальна кладка стін, шоломоподібна форма бань — ось те нове,

* *Плінфа* — широка пласка цегла, що застосовувалась як будівельний матеріал для візантійських і давньоруських храмів.

Первісне архітектурне рішення Софії Київської мало певну символіку. Центральний високий купол храму символізував Христа — Голову Церкви. Дванадцять менших бань собору асоціювалися з апостолами, четверо з яких — євангелісти Лука, Іоанн, Матвій та Марко, які сприяли поширенню християнства по всіх сторонах світу.

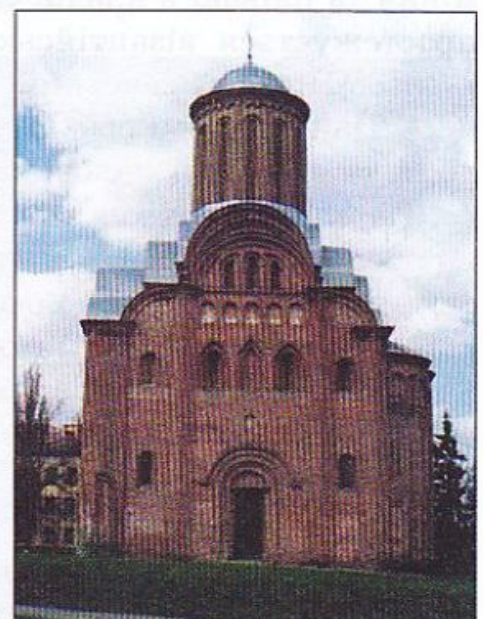
що привнесли зодчі в побудову Софії Київської, спираючись на традиції дерев'яної давньоруської архітектури. Композиційне рішення Софії Київської відіграло велику роль у формуванні національних рис українського архітектурного мистецтва.

Новий етап розвитку архітектури Київської Русі припав на другу половину XI — першу половину XII ст. Будівлі цього періоду вже помітно відрізняються від тих, що були зведені раніше. На зміну пишним храмам, яким були притаманні складна динамічна композиція, багатоглав'я та галереї, прийшли прості будівлі з чітко окресленими лініями фасадів, лаконічним декором, увінчані однією масивною банею. Архітектура набула ознак романського стилю, що виявився в зовнішньому оформленні споруд.

Зодчі поступово перейшли на місцеві будівельні матеріали й розробили нові технологічні прийоми, відмінні від візантійських. Майстри кожного регіону Київської Русі створювали власний стиль, сформувалися навіть окремі архітектурні школи: київсько-чернігівська, галицька.

Борисоглібський собор.
Чернігів

П'ятницька церква.
Чернігів

Спaso-Преображенський собор,
Чернігів

Церква св. Пантелеймона,
Івано-Франківська обл.

Найстаріша архітектурна школа Русі — київсько-чернігівська. Багато архітектурних форм, винайдених її майстрами, стали канонічними для наступних храмів в інших містах. Київські й чернігівські храми зводили з цегли, стіни затирили вапном, зовнішнє оздоблення виконували за допомогою рельєфної цегляної кладки. Особливістю чернігівських будівель були багаті різьблення в декорі фасадів, у яких мотиви давньоруської архітектури переграють з мотивами слов'янськими. Серед найвизначніших пам'яток київсько-чернігівської архітектури можна назвати Свято-Успенський та Борисоглібський собори.

Архітектура галицької школи зазнала значного впливу романського стилю західноєвропейського мистецтва. На відміну від київських та чернігівських майстрів, галицькі зодчі для будівництва широко застосовували місцевий природний матеріал — камінь. Суворі храми мали статичну урівноважену композицію з однією великою банею та спокійним ритмом закомар*. Особливою окрасою цих будівель було вишукане кам'яне різьблення. Самобутність архітектури галицької школи виявилася в спорудженні церкви святого Пантелеймона — єдиного зразка галицького зодчества, що зберігся до нашого часу.

* *Закома* — в архітектурі Київської Русі напівкругле завершення частини зовнішньої стіни будівлі.

Монументальний живопис Київської Русі

Мозаїка «Богоматір Оранта». Собор Софії Київської

Фрагмент мозаїки підлоги Десятинної церкви. Київ

Як і в західноєвропейському Середньовіччі, архітектура Київської Русі була головним видом мистецтва, якому підпорядковувалися інші. Серед видів образотворчого мистецтва перше місце належить монументальному живопису, який також постав на основі візантійських традицій. Константинопольські митці, оздоблюючи собори, використовували два види техніки монументального живопису: мозаїку і фреску. Потім прийоми й технологію візантійських художників перейняли та вдосконалили місцеві митці.

Давньоруський мозаїчний живопис X—XII ст. може бути поділений на два види: високохудожні мозаїки підлоги, що фрагментарно збереглися до нашого часу в деяких храмах епохи Київської Русі, і мозаїчний настінний живопис, яким оздоблювали найважливіші в символічному плані й найбільш освітлені частини храмів — центральний купол, вівтар.

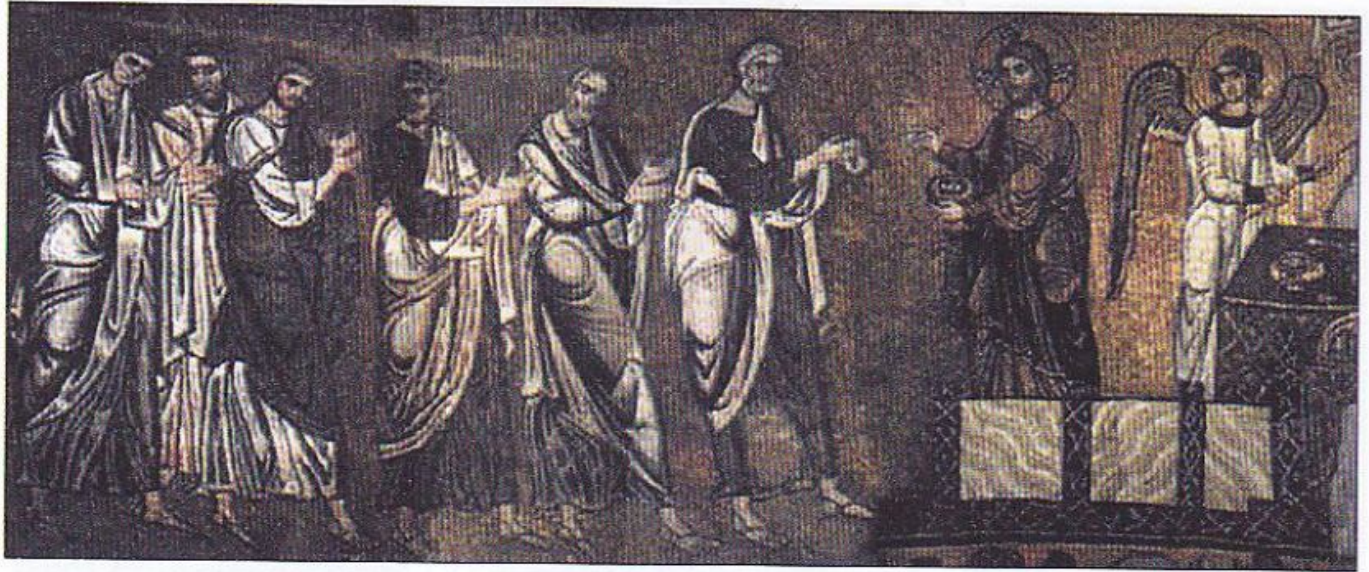
Надзвичайно високий рівень технічної та художньої майстерності київських митців у галузі мозаїчного живопису служив зразком для західноєвропейських майстрів. Палітра смальт*, якими були набрані мозаїчні підлоги й оформлені інтер'єри чернігівських, київських, переяславських храмів, відрізнялася надзвичайним кольоровим розмаїттям. Так, під час створення мозаїк собору Софії Київської майстри застосували близько 180 відтінків різних кольорів.

Про надзвичайно високий художній рівень мозаїчного мистецтва на теренах України свідчать ансамблі мозаїк Софії Київської, фрагменти мозаїк Золотоверхого собору Михайлівського монастиря, Десятинної церкви, Успенського собору Києво-Печерської лаври, Михайлівського собору Видубицького монастиря.

Оскільки мозаїка належить до складних і дорогих технік монументального живопису, великої

* *Смальта* — кольорове непрозоре скло у вигляді кубиків або пластинок, призначене для створення мозаїки.

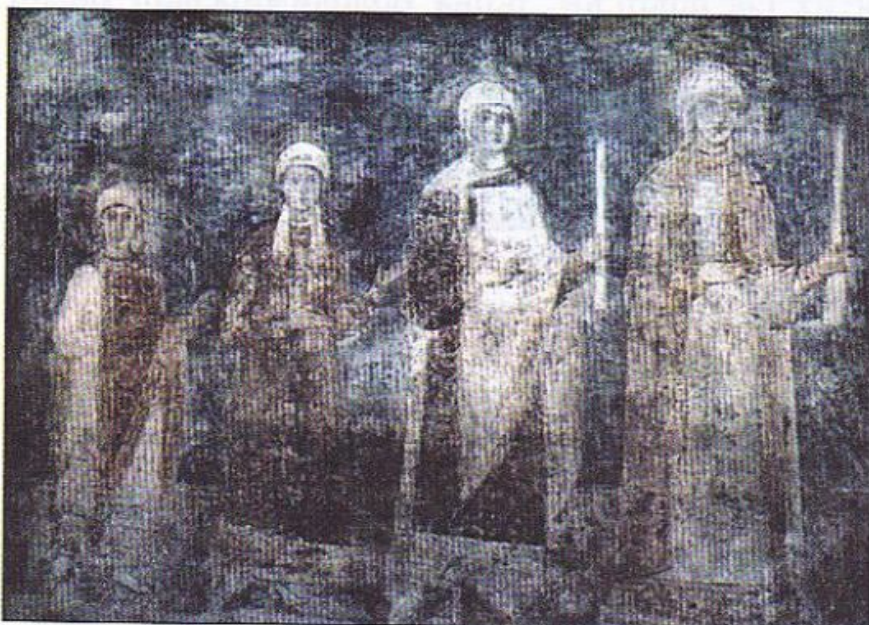
Мозаїка «Причащення апостолів». Золотоверхий Михайлівський собор. Київ

популярності в Київській Русі набув фресковий живопис. Відомими є цикли настінних розписів Софії Київської, які зображують сюжети Євангелія, Старого Заповіту, а також святого Георгія та архангела Михаїла — покровителів княжого роду. Унікальними пам'ятками фрескового живопису є розписи на стінах веж, де розташовані сходи, якими піднімалися князь із дружиною та почтом. Тут представлені сцени

Чому середньовічні храмові мозаїки називають «Євангелієм для неписьменних»?

Фреска «Дружина й доньки Ярослава Мудрого». Софія Київська

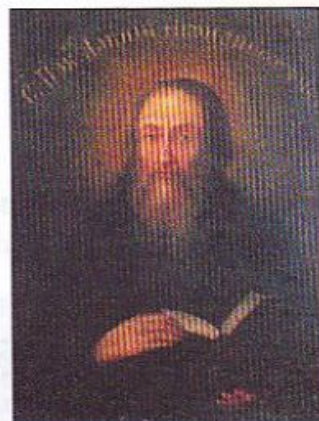
Фреска Спасо-Преображенського собору. Чернігів

світського життя Київської Русі. Так, на південній стіні собору зберігся колективний портрет родини князя Ярослава Мудрого — його дружини Ірини й доньок Єлисавети, Анастасії та Анни. Цей витвір — найдавніший зразок портретного жанру українського живопису: костюми жінок зображені досить точно, обличчя, попри умовність, передають індивідуальні риси.

Фрески епохи Київської Русі відрізняються суворістю наслідування традицій візантійського живопису й урочистою монументальністю.

Іконопис Київської Русі

Преподобні іконописці Алімпій та Григорій

Становлення іконопису Київської Русі відбулося в другій половині XI — на початку XII ст. До цього ікони були переважно візантійські та грецькі. Разом із поширенням будівництва храмів виникла давньоруська школа іконопису. Її засновником вважають митрополита Іларіона. У Києво-Печерському патерику згадується про перших відомих іконописців Київської Русі — Алімпія та Григорія. Про останнього розповідали, що йому допомагають янголи: він міг за кілька годин написати й позолотити образ (зазвичай на це витрачали кілька тижнів).

Давні майстри дотримувалися суворого іконописного канону. Його поява пов'язана з переказами про те, що перші ікони або з'явилися самі по собі («Спас Нерукотворний»), або були написані художниками, які особисто знали чи пам'ятали святих (за повір'ям, ікона Володимирської Божої Матері була написана євангелістом Лукою). Отже, православна церква ніколи не допускала писання ікон за уявою чи з натури.

Іконописні зображення створювалися за певними суворими правилами. Умовність письма мала чітко відмежовувати божественний («горній») світ від земного («дольного») і підкреслювати в ликах Христа, Богоматері та святих їхню неземну сутність. Для цього фігури зображалися плоскими й нерухомими, застосовувалася зворотна перспек-

Твори якого виду мистецтва в середньовічній Західній Європі виконували роль ікон? У чому їхня особливість?

Володимирська ікона
Божої Матері. XII ст.

Архангел Гавриїл. Візантія

Ікона «Богоматір Велика
Панагія». XII ст.

тива, були неможливими будь-які часові прояви (пора року чи доби). Умовний золотий фон ікон символізував божественне світло, фігури не мали тіней, адже «в Царстві Божому» їх немає. Щоб чітко дотримуватися канону, іконописці користувались як зразком візантійськими іконами або словесним описом кожного іконописного сюжету.

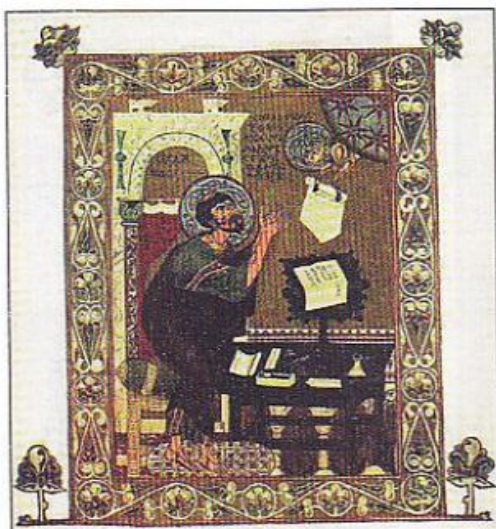
Ікони XI—XII ст., створені Алімпієм та Георгієм, не збереглися, але літописи свідчать, що ці творіння вивозили в різні міста Київської Русі, де вони служили канонічним зразком для інших іконописців.

Книжкова мініатюра Київської Русі

Поширення писемності й поява книг зумовили виникнення в Київській Русі такого виду живопису, як книжкова мініатюра. Перші твори оригінальної писемності, що дійшли до нас, з'явилися в епоху правління князя Ярослава Мудрого та його синів Ізяслава і Святослава. Проте, на жаль, більшість із них відомі за списками*, здійсненими пізніше, або за фрагментами. Серед найвизначніших пам'яток давньоруської літератури — Остромирове Євангеліє, «Ізборник** Святослава», «Слово про закон і благодать», «Руська Правда» і, звичайно, «Повість минулих літ».

* *Список книги* — графічний і мовний варіанти текстів, створені переписувачем книги з метою наближення тексту оригіналу до рідної мови чи діалекту.

** *Ізборник* — зібрання різноманітних повістей, притч, повчань, мудрих висловів тощо.

а

Книжкові мініатюри: а) Остромирове Євангеліє;
б) Часослов герцога Берійського

б

Заставка Мстиславового
Євангелія

Буквиці Остромирового
Євангелія

Невід'ємними елементами художнього оформлення майже кожного літературного твору були заставки або мініатюри (сюжетні зображення, розміщені на початку книги чи її розділу), буквиці (великі орнаментовані кольорові літери на початку тексту), також рукописи часто прикрашалися кінцівками й візерунками на полях.

Значення заставок у рукописних книгах дуже велике: вони мали налаштувати читача на зміст тексту, створити певний філософсько-естетичний настрій. Окрім цього, заставки застосовувалися для позначення структури книги. Книжковим мініатюрам властиві надзвичайна вишуканість, яскраве орнаментальне оздоблення навколо фігур та велика кількість позолоти, що наближає це мистецтво до ювелірного й робить його схожим на вироби перегородчастих емалей.

Орнаментування рукописних книг із плинном часу змінювалося. На початку XI ст. в декоративному оформленні книжок панував візантійський орнамент. Його характерною особливістю є рамка, що складається з простих геометричних форм — прямокутників, кругів, квадратів, трикутників, арок тощо. Фон заставок зазвичай золотили, у кольоровому рішенні перевагу віддавали червоному, синьому та зеленому. Буквиці

часто зображували у формі птахів, фантастичних тварин.

Прикладом середньовічного книжкового живопису в Україні можуть служити прекрасні заставки й буквиці Остромирового Євангелія та «Ізборника Святослава» — найдавніших рукописних творів, що збереглися до нашого часу.

Рукописні книги в Київській Русі часто виготовлялися на замовлення, були призначені для подарунка, приношення в скарбницю церкви і являли собою визначні зразки мистецтва.

Роздивіться сторінки Остромирового Євангелія й Часослова герцога Берійського, оформленого видатними французькими художниками братами Люмбергами. Порівняйте ці зразки середньовічної книжкової мініатюри. У яких художніх елементах відображені особливості західноєвропейської і давньоукраїнської культур?

Архітектура й витвори образотворчого мистецтва часів Київської Русі відзначаються художньою довершеністю й майстерністю виконання. Більшість із них сучасні дослідники визначають як геніальні творіння. Нетлінність давньоукраїнських шедеврів — неспростовний доказ духовної єдності України сучасної та України княжої.

Сторінка «Ізборника Святослава». Родина Ярослава Мудрого

- На основі якої культури розвинулось мистецтво Київської Русі? Як це позначилось на архітектурі?
- Які види монументального живопису були провідними в Київській Русі? У чому їхня художня особливість?
- Назвіть імена найвидатніших іконописців часів Київської Русі. Як їхні твори позначилися на формуванні стилю православного іконопису?
- Чим давньоруська книжкова мініатюра подібна до іконопису? Яку роль відігравали в книзі заставка та буквиці?

- Підготуйте доповідь за темами «Архітектурний літопис Київської Русі», «Нетлінна краса мозаїк Софії Київської», «Видатні іконописці Київської Русі» (за вибором).
- Намалюйте ескіз буквиці, узявши за основу художні прийоми київських книгописців.
- Робота в групах: дослідивши за реконструкціями архітектуру найвизначніших храмів княжого Києва, створіть фрагмент діорами «Київ — духовний центр України-Русі».

§3. Образотворче мистецтво Галицько-Волинського князівства

На території Галицько-Волинського князівства сформувалася самобутня культура, яка не лише успадкувала традиції Київської Русі, але й увібрала чимало культурних надбань західних країн.

Своїми витокami галицько-волинське мистецтво пов'язане зі спільною для всіх давньоруських князівств скарбницею художньої культури — мистецтвом Київської землі. Але завдяки своєму географічному положенню та зв'язкам із західноєвропейськими державами Галицько-Волинське князівство привнесло у свою культуру елементи романського, а згодом і готичного стилів. Романські традиції збагатили візантійсько-київські як в архітектурі, так і в живописі.

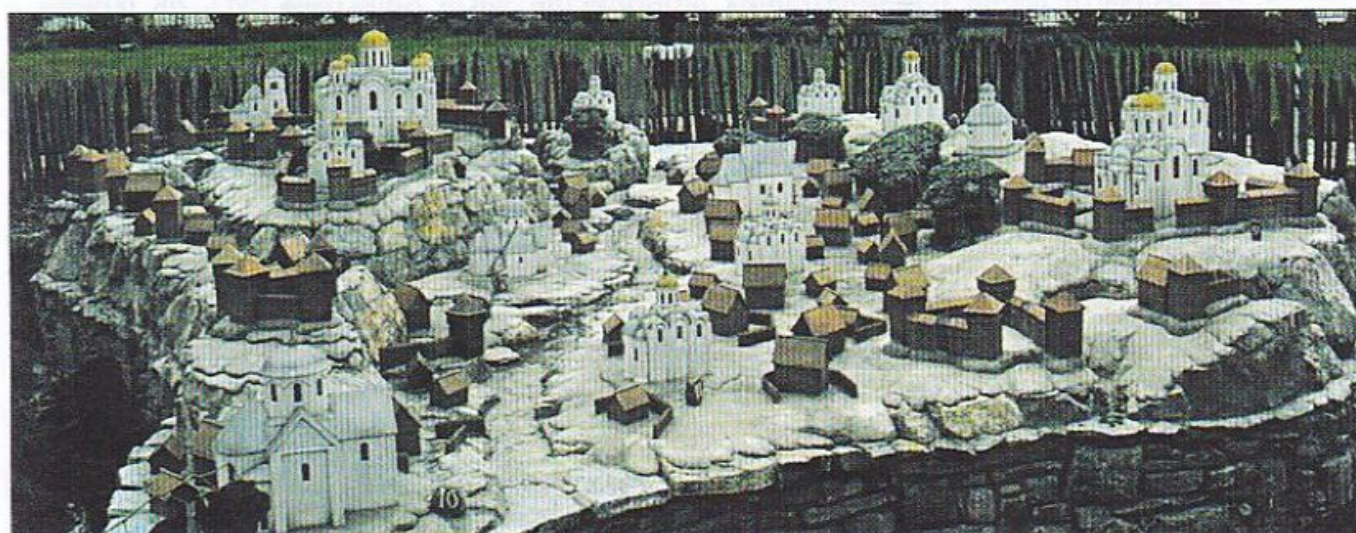
Галицько-волинська архітектура

Зодчество Галицько-Волинського князівства було своєрідним. Дуже важливо відзначити розбіжності в художніх рисах, притаманних архітектурі Волині та Галичини.

Волинь у мистецтві була прямою спадкоємицею Київської Русі й наслідувала візантійсько-київські традиції. Пам'ятки Володимира-Волинського — Мстиславів Успенський собор та «Стара катедра» (руїни храму) дуже подібні до пам'яток архітектури Києва та Чернігова.

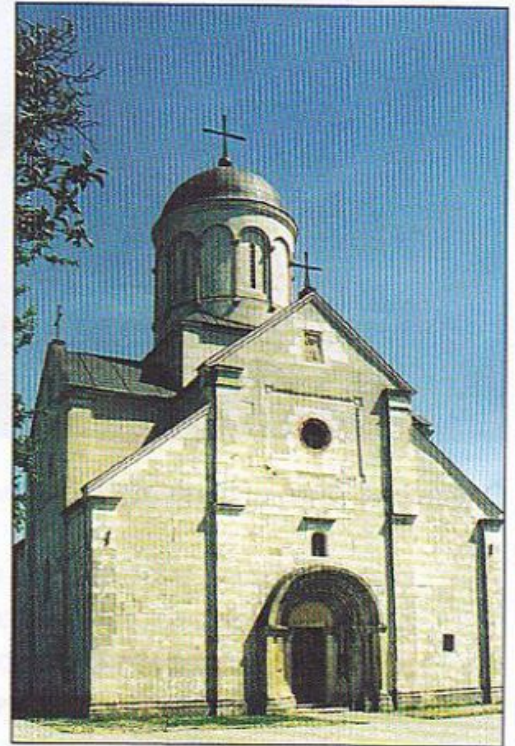
Мистецтво Галичини розвивалось іншим шляхом, наслідуючи надбання західної художньої культури. Наявність природного будівельного каменю дозволила галицьким майстрам замінити ним звичайну

Реконструкція давнього Галича

Успенський собор.
Володимир-Волинський

Церква св. Пантелеймона.
Івано-Франківська обл.

цеглу й урізноманітнити декоративне оздоблення будівель різьбленням рослинних і геометричних орнаментів, грою тонів облицювального каміння, використанням рельєфних кахлів із зображенням грифонів, орлів, воїнів.

Роздивіться Успенський собор, зведений волинськими архітекторами, і церкву святого Пантелеймона, творіння галицьких зодчих. Як в архітектурі цих будівель виявилися візантійсько-київські та західноєвропейські (романські) художні традиції?

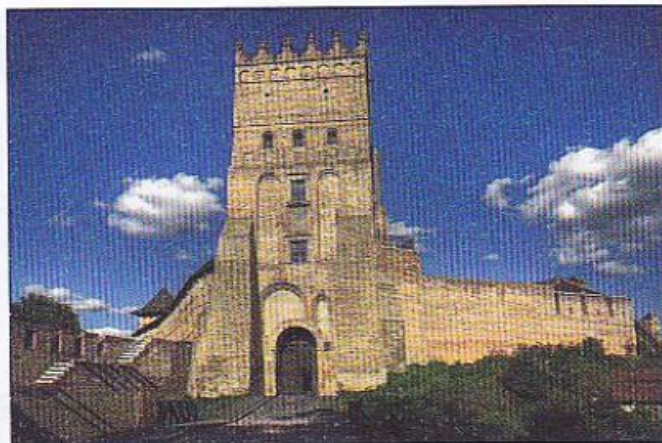
На жаль, про високий рівень архітектурного мистецтва нині можна судити переважно за літописними описами князівських палаців та храмових споруд. До нашого часу збереглося небагато архітектурних пам'яток часів Галицько-Волинського князівства.

У відомому Галицько-Волинському літописі згадується про надзвичайно красиві будівлі в Холмі. Особливу увагу привертає опис собору Іоанна Златоуста: його склепіння спиралося на різьблені капітелі із зображенням людських голів, «римське скло» (тобто кольорові вітражі) у вікнах храму створювало дивовижне освітлення приміщення, підлога була литою з міді та олова й блищала подібно до дзеркала. Два входи до храму були прикрашені різьбленням по білому галицькому й зеленому холмському каменях і розписані фарбами й золотом.

Олеський замок. Львівська обл.

Замок Любарта. Луцьк

На території княжого Галича дотепер знайдені фундаменти близько тридцяти церковних будівель. Лише церква святого Пантелеймона (нині — костюл святого Станіслава) вціліла до наших часів.

Імовірно, що найбільшим галицьким храмом була церква Успіння, залишки якої знайдені біля річки Лімниці. Кладка фундаменту надзвичайно міцна, а матеріал для неї дібраний дуже ретельно. Це свідчить про те, що тут мала стояти найвища (а може, і найстаріша) церква княжого Галича, яка могла зрівнятися лише із Софійським собором у Києві.

Серед руїн Благовіщенської церкви 1884 року було відкрито фрагмент підлоги, мощеної полив'яними кахлями на зразок складного килимового візерунка, та уламки кам'яного різьблення — левиний маскарон*.

Найдавніша будівля Дрогобича — католицький костюл святого Варфоломія із охоронною вежею, зведеною в XII ст.

Найвизначніша архітектурна пам'ятка Луцька — замок Любарта, чудовий зразок світської архітектури часів Галицько-Волинського князівства. Цей замок є одним із найстаріших в Україні. Зведений останнім великим князем Любартом у 1340—1385 роках, він служив столичною резиденцією уряду й князя. Саме роль останнього центру Галицько-Волинської держави, спадкоємиці Київської Русі, робить цей замок найвизначнішим серед інших замків України.

Іконопис та книжкова мініатюра

Чимало пам'яток книжкового живопису загинули у вихорі стрімких історичних змін. До наших часів збереглося лише кілька рукописів, прикрашених чудовими мініатюрами місцевих майстрів.

* *Маскарон* — скульптурна прикраса у вигляді обличчя людини або голови тварини, що нагадує маску.

Сторінка «Пандектів Антіоха»

Заставка Холмського Євангелія

Рукописи західноукраїнського походження — Крестинопільський Апостол, Холмське Євангеліє, Перемишльське Євангеліє, Волинське Євангеліє, Галицько-Волинський літопис. Ці твори відзначаються простотою рисунка, стриманістю в оздобленні й колориті орнаментів. На них відсутні зображення тваринних мотивів, що є характерними для книг київських переписувачів. Оформлення галицько-волинських рукописів просте, у ньому застосовуються переважно жовтий, червоний і синій кольори та в незначній кількості зелений. Книжковим мініатюрам властиві нововведення: синій колір фону (золото використовується для орнаментування й не несе підкресленого символічного значення), фігурам надано більшої розкутості в рухах і емоційної виразності. Розкута манера виконання мініатюр відрізняється від графічної чіткості творів константинопольських і київських художників.

Яскравим прикладом галицько-волинського художнього стилю є мініатюри Галицького Євангелія, надзвичайно вишукані витвори образотворчого мистецтва. Дивлячись на зображення, можна зробити висновок про обізнаність художника з романським та готичним мистецтвом.

Мініатюри
Галицького
Євангелія

У музеї Волинської ікони м. Луцька зберігається унікальне творіння візантійських іконописців — Холмська чудотворна ікона. Як вона потрапила в Холм, невідомо, але з XIII ст. її долю пов'язують з іменем Данила Галицького. За однією з версій істориків, ікону привезла з Візантії дружина князя. Уже в давнину чудотворний святий образ був прикрашений коштовними ризами. У 1261 році татарська навала пограбувала Холм. Вороги зірвали з ікони ризи й зруйнували храм, де вона зберігалася. На образі досі видно сліди меча та стріл.

До видатних пам'яток живопису часів Галицько-Волинського князівства належать ікони. Як і витворів книжкового образотворчого мистецтва, іконописних творів збереглося небагато. Серед них найвідомішими є Богоматір-Одигітрія Луцької Покровської церкви, ікона Юрія Зміборця, Холмська Богородиця.

У 1962 році в Покровській церкві Луцька вчені звернули увагу на стару ікону, на якій було зображено Богоматір із немовлям. Згодом з'ясувалося, що це — перлина волинського іконописного мистецтва XIII ст. У цьому творі вже добре помітні риси, характерні для творчості саме волинських майстрів, що відобразилися в моделюванні об'ємності обличчя Богоматері і Христа, відході від схематичності зображення й наданні образам життєвості за допомогою тіней. Цікавим є й кольорове рішення ікони. Біла сорочка Ісуса символізує його небесне походження, коричневий мафорій* Богородиці — ознака Божої ласки до неї.

Ікона Волинської Богоматері належить до найцінніших скарбів мистецтва України. Нині витвір зберігається в Національному художньому музеї Києва.

Галицько-волинське мистецтво є однією з найяскравіших сторінок історії давньоруського мистецтва. Розпочавши свій шлях від киево-візантійської художньої культури, воно збагатилося спілкуванням із мистецтвом західних країн. Нові ідеї були органічно засвоєні галицькими майстрами, які створили високохудожні пам'ятки мистецтва.

Ікона Волинської Божої Матері

* *Мафорій* — широка хустина, що вкриває голову й плечі Богоматері.

- Чим відрізняється архітектурне мистецтво Галицько-Волинського князівства від мистецтва Київської Русі? У чому особливості галицької архітектурної школи?
- Назвіть найвідоміші ікони Галицько-Волинського князівства. Які особливості цих витворів мистецтва свідчать про відхід від канонів візантійського іконопису?
- Порівняйте книжкові мініатюри київських і галицько-волинських митців.

- Підготуйте доповідь за темами «Замки Галицько-Волинського князівства — відлуння віків», «Краса галицьких храмів, збережена в літописах», «Повернення Волинської Богоматері» (за вибором).
- Робота в групах: створіть відеоряд «Архітектурна спадщина Галицько-Волинського князівства».

§ 4. Образотворче мистецтво польсько-литовської доби

Після утворення єдиної Польсько-Литовської держави підпорядковані Литві українські землі увійшли до складу так званих коронних земель. Коли в Європі розвивалося гуманістичне мистецтво Відродження, в архітектурі України ще панували давньоруські, візантійські й готичні традиції та канони. Але поступово Україною (особливо західними землями) поширювався вплив європейського Ренесансу.

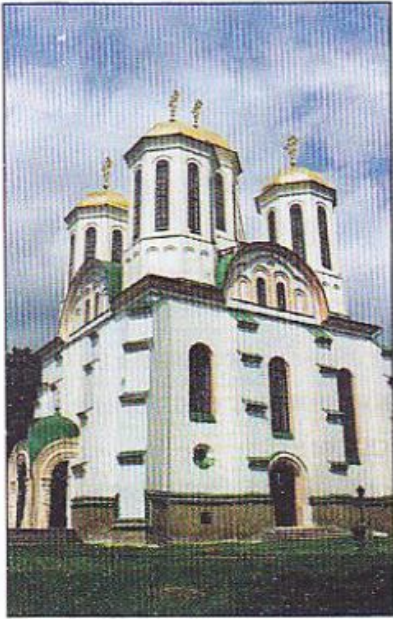
Архітектурне мистецтво

Зодчество України польсько-литовської доби позначене розвитком фортифікаційної та цивільної міської архітектури. Яскравим прикладом може служити забудова Львова — центру Галицької Русі. Порівняно молоде, але на той час уже велике ремісничо-торговельне місто, Львів був оточений кріпосною стіною з вежами й ровом, заповненим водою. На території міста розташовувалися будівлі міської ратуші, «патриціату», православні й католицькі храми. Навколо укріпленої центральної частини Львова містилися поселення, також захищені оборонними спорудами. За межами міста, на горі, розташовувався замок феодала. Подібну систему планування мали й інші великі українські міста.

Ранніми пам'ятками оборонної архітектури в Україні є Луцькі Верхній та Нижній замки, зведені литовським князем Любартом.

Із чим, на вашу думку, пов'язаний розвиток у цей період саме міської та фортифікаційної архітектури?

Богоявленська церква.
Рівненська обл.

Кам'янець-Подільський замок. Хмельницька обл.

Українські замки зазвичай зводили в зручних для оборони місцях, де раніше вже стояли укріплення. Тому в їхньому плануванні, архітектурних формах та будівельних прийомах простежується певне послідовне успадкування, що сприяло збереженню традицій давньоруської архітектури. Часто в одній будівлі можна помітити нашарування архітектурних форм різних історичних періодів. Так, протягом кількох століть змінювалося обличчя Кам'янець-Подільського замку.

До оборони були пристосовані й культові споруди. Наприклад, Богоявленська церква Острозького замку мала масивну північну стіну, оснащену бійницями. У цій церкві верхня частина приміщення під час осади перетворювалася на місце оборони.

Площа Ринок.
Львів

Церква Троїцького чоловічого монастиря-фортеці. Рівненська обл.

Визначною пам'яткою храмового оборонного зодчества в Україні є Сутковицька церква на Поділлі. Верхній поверх храму був пристосований до оборони, нижнє приміщення служило молитовнею.

Із середини XVI ст. в українській архітектурі відчувається вплив мистецтва Відродження. Здебільшого це традиції італійського, німецького та польського зодчества, що позначилися на архітектурі Львова. Проте в містах Західної України європейське Відродження органічно поєднувалось із національними українськими традиціями, втілюючись у неповторно оригінальних спорудах. Таким є один із найцікавіших архітектурних ансамблів старого Львова, створений наприкінці XVI — початку XVII ст. Ансамбль складається з Успенської церкви, каплиці Трьох святителів і високої дзвіниці. Разом з українськими майстрами працювали італійські. Успенську церкву зводили Павло Римлянин, Амвросій Прихильний і майстри Кульчицькі. Будівництвом каплиці Трьох святителів керував Петро Красовський, а дзвіниці — Петро Барбон.

Успенська церква.
Львів

Скульптурне мистецтво

За часів Середньовіччя скульптура в Україні була найменш розвиненим видом мистецтва й існувала переважно в декоративних формах — оздобленні архітектурних деталей. Популярності вона набула лише наприкінці XVI століття, переважно в католицьких храмах та усипальнях феодальної знаті.

До виконання скульптурних творів залучали не лише місцевих майстрів, але й італійських, німецьких, польських. Найкраще скульптура часів польсько-литовської доби представлена в архітектурі Львова. Одним із найкращих зразків пізньоренесансної пластики можна назвати скульптурне оформлення фасаду каплиці родини Кампіанів (архітектор П. Римлянин, скульптор Ян Пфістлер). Він прикрашений повними руху реалістичними зображеннями, які розта-

Скульптура св. Петра на фасаді каплиці Кампіанів

Надгробок князя
Костянтина Острозького.
Києво-Печерська лавра

шовані у вигляді рельєфів на полях декоративних арок.

Великої популярності набули скульптурні надгробки, виконані під впливом італійських і німецьких зразків. Прикладом може бути надгробок князя Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. На саркофазі у вільній позі лежить чоловіча фігура. Попри схематизм пластичного рішення, обличчя статуї наділене виразними портретними рисами.

Як ви вважаєте, чому після прийняття Київською Руссю християнства мистецтво скульптури в українських землях тривалий час перебувало в занепаді?

Живопис

Значне місце в українському образотворчому мистецтві польсько-литовської доби посідає живопис. Він продовжує розвиватись у руслі релігійного мистецтва, спираючись на багату спадщину Київської Русі. До наших днів збереглося небагато пам'яток монументального живопису, проте навіть за ними можна судити про надзвичайно високий рівень українських живописців того часу. Про це свідчать фрескові розписи церкви в Лужанах, фрагменти фресок вірменського собору у Львові. Українські живописці вважалися досвідченими майстрами.

Ікона св. Миколая. XII ст.

Я. Г. Розен. Фрески вірменського собору. Львів

З писемних джерел відомо, що їх запрошували для роботи до Молдови, Литви, Польщі. У своїх розписах вони дотримувались іконописних традицій візантійського мистецтва. Проте замкнена статичність образів, притаманна ранньому періоду, змінилася динамічною композицією та вираженням внутрішніх переживань митця.

Про своєрідність українського живопису кінця XIV—XVI ст. яскраве уявлення дають ікони. Українському іконопису тривалий час були властиві лаконічна композиція, виразність силуету, продуманий ритм локальних кольорових плям. Колорит творів був дуже стриманим і навіть суворим.

Важливою рисою образотворчого мистецтва України XVI ст. було також посилення декоративності, яке виявилось у живописному рішенні ікони. Від другої половини XVI ст. провідними кольорами стають насичений червоний у поєднанні із синім, білим, золотисто-жовтим. Яскравість і сила кольорового звучання стають характерною рисою української ікони.

В українському мистецтві широкого застосування набув орнамент. Якщо в XV ст. він зустрічався лише на полях ікон та німбах святих, то в XVI ст. іконописці щедро прикрашали візерунками фон, а іноді навіть одяг. Любов до декоративності як вираження етнічних смаків українського народу — розписи хат, печей, різьблення тощо — зблизила іконописне мистецтво з народним життям.

Книжкова графіка

Разом із живописом важливе місце в історії української художньої культури польсько-литовської доби посідають книжкова мініатюра і графіка. Найвизначнішою пам'яткою цього мистецтва є Пересопницьке Євангеліє. У центрі кожної із чотирьох його мініатюр розташовані на золотому фоні невеликі зображення євангелістів. Особливу увагу в цих мініатюрах привертає широке обрамлення з багатим орнаментом. Сміливе чергування зелених, червоних, ніжно-бузкових кольорів і творче застосування ренесансних декоративних мотивів надають бордюрам ошатності та яскравої декоративності. За стилем оформлення до Пересопницького Євангелія подібні мініатюри Загоровського «Апостола».

Ікона «Спас Прокуратор». XVI ст.

Авторський знак І. Федорова

Перша сторінка «Апостола» І. Федорова

Живопис

У другій половині XVI ст. на теренах України книги почали набувати великої популярності, з'явилася просвітницька література, збільшилась кількість перекладних літературних творів. Усе це зумовило виникнення й розвиток в Україні друкарства, а отже, й мистецтва гравюри.

Важливу роль у розвитку української гравюри відіграв першодрукар Іван Федоров, який за підтримки простих городян і духовенства започаткував у Львові першу українську типографію. Видані ним книги «Апостол», «Руська граматика» й «Острозька Біблія» багато оздоблені гравюрами, особливою красою й витонченістю відрізняються декоративні заставки й кінцівки. Федоров не лише сам виготовляв гравірувальні дошки, але й залучав до цього мистецтва місцевих талановитих різьбярів. Так, образ євангеліста Луки для «Апостола» створив львівський художник Лавриш Филиппович. Творчість Івана Федорова помітно вплинула на його послідовників: Тимофія Петровича, Івана Макарія, Георгія, Прокопія та ін.

Велике значення для друкарської справи та гравюри мало заснування при Києво-Печерській лаврі великої типографії, яка допомогла відродженню Києва як духовного центру, що сприяв об'єднанню всіх українських земель.

Сторінка Пересопницького Євангелія

Українська гравюра відображала не лише традиційні біблійні сюжети, але й реальне життя, побутові деталі, соціальні суперечності, що існували в суспільстві на той час. У цьому зв'язку особливо характерним є Учительне Євангеліє 1637 року, в якому в образі «немилоствого збирача податків» зображений польський пан, що спостерігає за жнивими. За спиною пана художник зобразив смерть із косою. Елементи соціальної критики містять і деякі інші гравюри Учительного Євангелія: «Притча про виноградяра й невірних слуг», «Притча про багатія та Лазаря» тощо.

Друкарський станок.
Музей стародруків.
Луцький замок

- Чим відрізняється архітектурне мистецтво польсько-литовської доби від архітектури попередніх періодів? Мистецтво яких країн найбільше вплинуло на традиції українського зодчества того часу?
- Назвіть нові риси, яких набув український живопис у XV—XVI ст. Як у ньому виявилися самобутні народні мистецькі традиції?
- Хто започаткував друкарство в Україні? Яке мистецтво набуло популярності завдяки його творчості?

- Створіть відеоряд «Епоха Відродження в архітектурі Львова».
- Підготуйте доповідь на тему «Відродження скульптурного мистецтва польсько-литовської доби».
- Створіть ескіз власної монограми, використовуючи елементи орнаментів із гравюр Івана Федорова.

ТЕМА 2. МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

Музикальність — одна з визначних національних рис українського народу. Музичні традиції на території сучасної України існують із прадавніх часів. Про це свідчать археологічні розкопки первісних стоянок, давніх слов'янських поселень та давньогрецьких міст. Музичні інструменти, винайдені прадавніми народами, перейшли у спадок українській культурі й досі становлять основу нашої народної інструментальної музики.

Багату спадщину залишила по собі культура княжої доби. Саме в ті часи сформувалися такі пісенні жанри, як величальна пісня й билина, що за кілька століть переростуть у козацькі думи та історичні пісні — зразки самобутнього українського музичного мистецтва. За часів Київської Русі закладались основи ще одного напрямку музики — церковного співу.

§5. Первісні музичні інструменти.

Музична культура східних слов'ян, античних міст Північного Причорномор'я

У багатьох народних піснях та обрядах ми бачимо відлуння далекої музичної давнини, пов'язаної з обожнюванням природи, коли небо, сонце, ліс, луки уявлялися людям живими істотами. Давні вірування наших пращурів, їхній життєвий уклад, світосприйняття — усе це втілювалось у піснях, що супроводжувалися грою на простих музичних інструментах. Саме ця творчість і стала фундаментом для розвитку української національної музичної культури, яка по праву вважається однією з найкращих у світі.

Первісні музичні інструменти

Шумовий браслет.
Стоянка Мізин

Музична культура бере свій початок із прадавніх часів, і, на думку вчених, перші прояви музичного мистецтва на українських землях спостерігалися вже близько сорока тисяч років тому. Деякі археологічні знахідки палеолітичної доби свідчать про зародження музичної культури та появу перших музичних інструментів, які, вочевидь, були схожими в усіх народів світу. Це видно зі зразків, знайдених у багатьох країнах, у тому числі й в Україні. Наприклад, на палеолітичній сто-

янці Молодове (Чернівецька область) львівською археологічною експедицією 1953 року знайдено чотири флейти з рогу північного оленя. Одна з них мала дуже складну як на той час конструкцію: на її корпусі лишилися сліди шести отворів, за допомогою яких можна було відтворювати цілий звукоряд.

Безцінною знахідкою під час археологічних розкопок на Мізинській стоянці є вироби з кісток мамонта, поверхня яких покрита лінійним розписом, виконаним червоною вохрою, змішаною з кістковим жиром. Дослідники інтерпретували їх як музичні інструменти, що застосовувалися для супроводу танців.

Музичним інструментом є, очевидно, і шумовий мізинський набірний браслет, що виготовлений із пластин бивня мамонта, гравійований меандровим орнаментом і складається з п'яти окремих незамкнених кілець.

Деякі інші музичні інструменти, а саме сім дудочок із пташиної кістки періоду неоліту, знайдено 1931 року в Маріупольському могильнику, що на Донеччині.

Інтонаційними джерелами прадавнього музичного мистецтва за різними дослідженнями вважаються інтонації експресивного мовлення, спів птахів та голоси тварин, ритми роботи первісних людей, їхні звукові сигнали та магичні заклинання. Загалом, первісне музичне мистецтво мало синкретичний характер: пісня, танець і поезія були поєднані і часто супроводжували обряди, працю, події родинного життя тощо. В уявленні людей музика й музичні інструменти відігравали важливу роль оберегів під час заклинань та молитов. У музиці вбачали засіб захисту від злих духів, привертання добрих божеств.

Музична культура східних слов'ян

Давні слов'яни вшановували пращурів та поклонялись язичницьким богам. Поклоніння здійснювали в храмах і капищах з ідолами. Релігійні обряди на честь Перуна (бога грому й блискавки), Стрибога (бога вітрів), Ярила (бога сонця), Лади (богині кохання) супроводжувались співами, ритуальними танцями, грою на музичних інструментах і завершувались спільним застіллям. Слов'яни вшановували не лише язичницьких богів, але й місця, де вони живуть: ліси, гори, річки та озера.

За припущеннями дослідників, пісенна й інструментальна творчість того часу розвивалися у тісному взаємозв'язку. Імовірно, що саме обрядовий спів сприяв виникненню музичних інструментів із встановленням їхнього музичного строю, оскільки храмові пісні-молитви виконувались із музичним супроводом.

Пісенну творчість давніх слов'ян поділяють на календарно-обрядову та родинно-обрядову.

Відтворення слов'янського ритуалу на честь бога Ярила

Відтворення слов'янської музики етнографічним гуртом «Лада»

Календарно-обрядові пісні нерозривно пов'язані з порами року, відповідними звичаями і землеробством. Жанрами календарної музичної творчості є веснянки, гаївки, русальні, купальські та жнивварські пісні, колядки і щедрівки. Виконання цих пісень часто супроводжується театралізованими обрядовими діями, хороводами. Оскільки вони були ритуальними, то мали закличний, піднесений характер.

У яких українських народних календарно-обрядових піснях, що відомі вам з уроків музичного мистецтва, згадуються східнослов'янські божества? Назвіть їх.

Музичні інструменти східних слов'ян: гусла, барабан, бубон, сопілки, сурма, гудок

Родинно-обрядові пісні супроводжували знаменні події в житті людини (народження, весілля, похорон тощо) та відображали особистісні взаємини між членами родини, громади. До жанрів цієї музичної творчості відносять весільні пісні, колискові, плачі, голосіння. За характером виконання родинно-обрядові пісні були урочистими, веселими (весільні), ліричними (колискові) або жалобними (плачі), вони художньо втілювали особисті почуття та емоційні стани людини в різних життєвих ситуаціях.

Найвідомішими серед музичних інструментів були гусла, сопілка, гудок, бубон, дзвіночок, ріжок, барабан (било). Цікаво, що ударні інструменти використовували не лише під час обрядових дійств та ігрищ, а ще й у військовій справі та на полюванні як ритмічний супровід.

Гусла — один із найдавніших музичних інструментів. Історичні пам'ятки свідчать, що слов'яни ще в IX ст. вражали своєю грою на гуслах царів Візантії.

Імовірно, що своєю назвою цей інструмент завдячує пружно натягнутій тятиві лука, яка в мові східних слов'ян так і називалася — «гусла». Щоб отримати мелодійний звук, достатньо було піднести до неї порожню посудину і смикнути. Отже, струни та резонатор, що посилює їх звучання, — основний принцип щипкового інструмента.

Про музичну обдарованість слов'ян нерідко згадують давні історики, а фольклор, що зберігся, свідчить про багатство української пісенної культури, її жанрове розмаїття, своєрідність інтонаційного ладу. Він став основою розвитку нового музичного мистецтва в період формування музичної культури Київської Русі. Отже, розквіт культури періоду Київської Русі був підготовлений усім попереднім розвитком східнослов'янської культури.

Музична культура античних міст Північного Причорномор'я

Музична культура античних міст-полісів Північного Причорномор'я зберігала традиції античної Греції. Поети, архітектори, музики античних північнопричорноморських міст-держав були добре знайомі з надбаннями сучасної їм давньогрецької культури. Про це свідчать зображення музичних інструментів та розписи склепів, де поховані музики, а також численні скульптурні знахідки.

Серед музичних інструментів у Північному Причорномор'ї набули поширення ліра (карбувалася на ольвійських та пантікапейських монетах), кіфара, арфа, авлос (різновид флейти), орган, сурма, труба. На одній боспорській фресці I ст. н. е. зображено ансамбль музикантів, що рідко траплялося в античному мистецтві: тріо з двох флейт і ручного органа. В Ольвії знайдено кілька уламків кістяних авлосів, які свідчать про те, що мешканці міста грали на цьому інструменті.

Відомо, що на багатьох різних грецьких святах відбувалися музичні агони*. Під час підготовки до них із музикантами займалися спеціальні вчителі, чиї імена збереглися в списках учасників змагань.

* Агон — своєрідне творче змагання між дійовими особами в еллінських комедіях, завдяки якому розкривається ідейний зміст твору.

Музичні інструменти
Північного Причорно-
мор'я: а) ліра; б) авлос;
в) кіфара

Історичні пам'ятки свідчать, що серед них траплялися й вихідці з Північного Причорномор'я: наприклад боспорянин Ісія в III ст. до н. е. готував музикантів до свята в Дельфах.

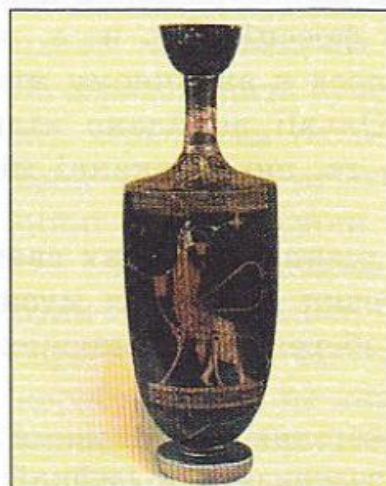
На знайдений в Ольвії античній теракотовій статуєтці IV—III ст. зображено навчання дитини гри на лірі: маленький хлопчик стоїть поряд із педагогом, який тримає в руці ліру. Ліра змальована також на предметах місцевого виробництва: на ольвійських монетах, формі для теракоти з фігуркою Аполлона з лірою.

Зображення іншого музичного інструмента — барбітона — збереглося на червонофігурному лекіфі з Ольвії. Вазописець першої третини V ст. намалював музиканта, який сидить на стільці.

Одне з давніх зображень кіфари збереглося на кратері, знайденому на острові Березань. Його розписав вазописець із малоазійського міста Клазомени в першій половині VI ст. На центральному фризі він зобразив урочисту, вочевидь ритуальну, ходу за участю чотирьох жінок, які грають на кіфарах.

Античність, її культура і мистецтво — вічне, невичерпне джерело ідей, думок, художніх відкриттів. З нього людство в усі часи черпало натхнення для створення прекрасного. Без цієї невмирущої спадщини неможливо уявити шляхи соціального й духовного прогресу людства, його майбутнє.

Червонофігурний лекіф
із зображенням гри
на барбітоні. Ольвія

Зображення ритуальної
ходи жінок із кіфарами,
о. Березань

- Які джерела свідчать про зародження музичної культури та появу перших музичних інструментів у добу палеоліту?
- Із чого виготовлялися музичні інструменти в добу палеоліту?
- Схарактеризуйте спосіб музикування, що переважав у східних слов'ян.
- Назвіть музичні інструменти, поширені в античних містах-полісах Північного Причорномор'я.

- Зробіть власноруч імпровізований музичний інструмент, використовуючи будь-які природні матеріали.
- Створіть сторінку альбому «Музичні інструменти східних слов'ян».
- Робота в групах: доберіть пісні, вбрання та атрибути й відтворіть який-небудь календарний обряд, що виник на теренах України за часів давніх слов'ян.

§6. Музична культура Київської держави: народна, придворно-світська, церковна. Давньоруські музиканти, музичні інструменти

Музична культура Київської Русі надзвичайно багата й різноманітна. Її розвиток зумовлений кількома чинниками: продовженням традицій місцевої східнослов'янської культури, запозиченням європейських придворно-світських традицій та наслідуванням візантійської релігійної культури. Отже, за часів Київської Русі в музичному мистецтві одночасно існували три напрями: народна музика, придворно-світська та церковна. Окрім того, у давньоруському суспільстві протиставлялись два поняття: інструментальна музика та спів. І якщо у світському житті музичні інструменти були невід'ємною частиною творчості (княжі застілля, народні свята, військові походи), то в релігійній культурі музичне мистецтво було представлене виключно вокальними творами. Більш того, церква суворо засуджувала гру на музичних інструментах, називаючи її «бісівською», оскільки вона була тісно пов'язана з язичницькою дохристиянською культурою.

Музичні інструменти часів Київської Русі

Народна музика

Найважливішим напрямом музичного мистецтва Давньої Русі була народна пісня. Їй надавали особливого значення як у житті громади, так і в житті окремої людини. Відзначання будь-якого свята чи важливої події в родині обов'язково супроводжувалося обрядами, а пісня була їх невід'ємною складовою. За давніми літописними пам'ятками можна дійти висновку, що народна пісенна творчість була популярною серед усіх верств суспільства — від селянина до княжої дружини.

Наслідуючи дохристиянські традиції, народне музично-поетичне мистецтво Київської Русі було тісно пов'язане зі східнослов'янським обрядовим фольклором. Як і раніше, урочистості календарного циклу відігравали важливу роль у побутовому устрої давньоруського суспільства. Свята Коляди, Масниці, Великодня, Купали, Русалій, обжинкового періоду вважалися визначними подіями, і їх відзначання обов'язково супроводжувалося ритуалами, ігрищами, хороводами, піснями. Родинно-обрядова пісенна творчість також не втратила своєї значущості: весільні, колискові, поховальні та інші пісні, пов'язані із життєвим циклом людини, залишались важливим елементом народної культури.

Разом із піснями календарно-обрядовими та родинно-обрядовими, що посідали значне місце в родинному побуті та суспільному житті, у Київській Русі виник новий музично-поетичний жанр — билина. Зародились билини наприкінці першого тисячоліття в Києві, Чернігові, Галичі, Новгороді та в інших містах і землях Русі. Відомі билини так званого Київського та Новгородського циклів. Билинні твори оспівували важливі події в історії давньоруської держави. Головними образами київського циклу билин стали відомі бога-

Б. Ольшанський.
Ніч на Івана Купала

Різдвяне колядування

А. Рябушкін. Гостювання богатирів у князя Володимира

В. Васнецов. Гусярі

тирі Ілля Муромець, Добриня Микитич та Альоша Попович. Музичну основу старовинних билин становили протяжні наспіви декламаційного характеру, і за інтонацією вони були подібні до розповідного мовлення.

Які епічні твори інших європейських країн, створені за часів Середньовіччя, подібні до давньоруських билин? Назвіть їх.

Придворно-світська музика

Поширеними в Київській Русі були й різноманітні види світського музикування. У звичаях княжого двору та військового побуту було супроводження музикою офіційних церемоній, вона лунала під час княжих застіль. На думку дослідників музичної культури Київської Русі, князі утримували при дворі професійних музикантів-інструменталістів, співаків, танцюристів. Їх називали скоморохами. Про це можна судити за фресками Софійського собору. На одній із них зображений музикант зі струнним смичковим інструментом на кшталт середньовічного фіделя (попередника віоли), на інших — група виконавців із духовими та щипковими інструментами. У цьому гурті можна помітити скоморохів-танцюристів.

Як називалися придворні середньовічні музиканти в інших країнах Європи?

Фрески Софії Київської
із зображенням скомо-
рохів та музикантів

Різноманітним був інструментарій скомо-рохів. Ось як описав його в «Повісті минулих літ» Нестор Літописець: «...и оударisha в сопъли, в гусли и бубны, начаша ихъ играти». Цей перелік можна доповнити гудками, дерев'яними трубами, парними сопілками, флейтами Пана*.

Окрім палацових ансамблів, при княжому дворі існували й військові оркестри. Провідними музичними інструментами, що входили до їх складу, були суренки, бубни й труби.

Особливе місце в княжому побуті Київської Русі посідали героїчні величальні пісні. Їх виконували при зустрічі князя з ратного походу, під час сходження на княжий престол. Такі пісні згодом змінилися на здравиці на честь князя, патріарха або інших визначних осіб держави. Цей пісенний жанр музична культура Київської Русі запозичила у Візантії, де існувала особлива традиція вшановування імператора.

Героїчні величальні пісні знайшли відображення у відомій літературній пам'ятці Київської Русі кінця XII ст. — «Слові о полку Ігоревім», де уславлювалися князі, їхні подвиги, оспівувалась рідна земля. Про стосунки цього твору до музичного мистецтва свідчать численні посилання на співця Бояна, який виконував його в супроводі гри на гуслах.

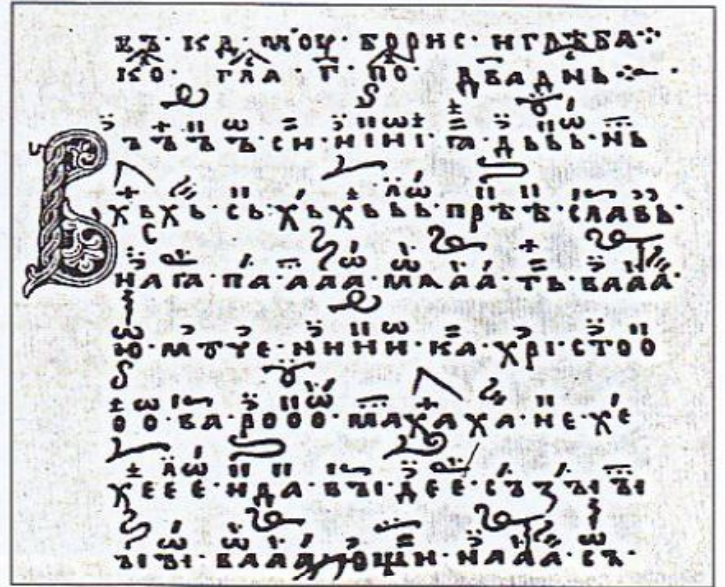
Церковна музика

Із прийняттям християнства в культуру Київської Русі прийшов і візантійський церковний спів. Спочатку у храмовому богослужінні брали участь грецькі та південнослов'янські співаки, яких запрошували князі. Наприкінці IX — початку XII ст. з'явилися перші рукописні співочі книги.

* *Флейта Пана* — духовий інструмент у вигляді з'єднаних разом кількох сопілок різної величини та настройки.

Урок церковного співу в монастирі

Кондак св. Борисові та Глібу. XII ст.

Християнство принесло на Русь певну систему богослужбових жанрів: кондаки, ірмоси, канони, тропарі тощо. Більшість цих жанрів присутні й у сучасній християнській духовній музиці. Найвідомішим твором церковного музичного мистецтва Київської Русі вважають кондак*, присвячений пам'яті князів Бориса та Гліба.

Церковний спів Русі за візантійською традицією був одноголосим і відрізнявся спокійним, урочистим і навіть суворим рухом мелодії, метричного розподілу на такти не було. По суті, це було читання на розспів, де інтонації визначалися жанром твору і змістом тексту. На відміну від католицьких держав, у православної Київській Русі храмової інструментальної музики не існувало. Вочевидь, це пояснюється тим, що її пов'язували із язичницькими ритуалами та ігрищами, а також із латинським католицьким богослужінням, де використовувався орган. Єдиним музичним інструментом, який дозволила православна церква, був дзвін. Але він виконував сповіщальну функцію. Музикантів, які володіли мистецтвом дзвонарства, називали дзвонарями.

Мистецтва церковного співу у Візантії й на Русі навчали педагоги, яких називали доместиками (від латинського «начальник, поводитир»). Вони були професійно підготовленими музикантами й поєднували обов'язки співака-соліста, вчителя співу та диригента хору. Літопис зберіг ім'я доместика Стефана, який став ігуменом Києво-Печерського монастиря після смерті Феодосія Печерського. Літературні пам'ятки того часу розповідають про «двір доместиків», який існував при Десятинній церкві. Отже, Київ був головним осередком церковного музичного мистецтва, звідки «домествений спів» поширився іншими містами Київської Русі.

* Кондак — різновид візантійського церковного гімну.

На відміну від народної пісні, яка існувала в усній формі, церковний спів записувався за допомогою особливої системи умовних позначень — так званої невменної (тобто знакової) нотації, поширеної у Візантії й інших країнах. На Русі ці знаки називали «крюками» або «знаменами», звідки й церковний спів Київської Русі дістав назву «знаменного співу». «Знамена» писали над словами тексту, вони вказували лише напрям мелодії, а не точну висоту звука.

- За якими основними напрямками розвивалась музична культура Київської Русі?
- Яке місце посідала музика в придворно-світському житті Київської Русі? Наведіть приклади.
- Які нові пісенні жанри виникли за часів Київської Русі? Визначте їхні особливості.
- Чим відрізнялась церковна музика від народної та світської? Поясніть причину цих відмінностей.

- Складіть кросворд на тему «Музичні інструменти Київської Русі».
- Доберіть із відомих літературних пам'яток («Слово о полку Ігоревім», билини) рядки, які підтверджують наявність придворно-світської музики в Київській Русі.
- Колективна робота: підготуйте доповідь на тему «Давньоруське мистецтво церковного дзвонарства», у якій розкажіть про його зв'язок із дохристиянською культурою, різновиди звучання дзвонів, їхнє значення тощо.

ТЕМА 3. ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Український народ має цікаву історію виникнення традицій національного театрального мистецтва. Найдавніші його джерела — в обрядах і звичаях, що збереглися від дохристиянських часів. Ця багата спадщина наших пращурів і досі живе в українському фольклорі та народних традиціях.

Доба Київської Русі також відіграла значну роль у закладанні основ українського театру. Наслідування візантійських придворних традицій сприяло появі театралізованих дійств у виконанні перших професійних акторів (скоморохів).

§ 7. Обрядовий театр. Княжий театр. Мистецтво скоморохів

Історія та українське народне мистецтво зберігають чимало свідчень про існування театрального мистецтва у слов'ян дохристиянської доби та часів Київської Русі. Його відлуння помітне в українських народних обрядах, дитячих іграх, пісенному фольклорі. Адже головне джерело театрального мистецтва будь-якого народу — його прадавня ритуальна обрядовість, заснована на язичницькій міфології.

Обрядовий театр

Як і в будь-якому стародавньому суспільстві, театр на Русі існував у ритуально-обрядових формах. Обрядовими діями супроводжувалися етапи хліборобського циклу, природні лиха, а також події родового чи родинного значення. Такі дії обов'язково містили магичні ритуали. До нашого часу дійшло чимало стародавніх обрядів (наприклад «Коза», «Маланка»). Також відголоски дохристиянських ритуалів збереглися у фольклорі (колядки, щедрівки, веснянки, заклички, примовки).

Із прийняттям Київською Руссю християнства обрядовий театр зазнав певних змін: він поєднав язичницьку слов'янську культуру із візантійською, став головним елементом виключно народної культури, образи давніх божеств у ньому замінилися на імена християнських святих. Так зимові святкові обряди на честь богині Коляди присвятили Різду Христовому, головне весняне свято бога Ярила (Великдень) — Христовому Воскресінню тощо.

Назвіть приклади української народної обрядової творчості, що містять елементи двовір'я: ритуали дохристиянської та православної релігій. Чим це пояснюється?

Б. Ольшанський. Клятва сварожича

Свято Маланки. Івано-Франківська обл.

Обрядовий театр — надзвичайно важливий етап у розвитку театрального мистецтва, оскільки саме в ньому зародилося вміння людини творчо втілювати навколишній світ у художніх образах.

Княжий театр

У добу Київської Русі світське театральне мистецтво найповніше втілювалося в обрядовому й княжому театрі. Проте якщо обрядовий театр вважався елементом народної культури, то княжий належав до культури елітарної.

Основою княжого театру була величальна пісня, що складалася з речитативу та величання. До репертуару княжого театру входили драматичні поеми, які розігрувалися під супровід музичних інструментів. Театральні дійства були присвячені мотивам захисту рідної землі, служби князю, лицарської честі. Із занепадом Київської Русі образи персонажів княжого театру перейшли до народного театрального мистецтва.

Першими професійними акторами в Київській Русі вважають скоморохів. Саме інтерес знатних осіб до їхнього мистецтва зумовив виникнення середньовічного світського театру на Русі. Про шанування скоморохів у світській культурі Київської Русі свідчать фрески Софійського собору — зображення музикантів-акторів у сценах княжого побуту.

Мистецтво скоморохів

Скомороство в Київській Русі виникло під впливом мистецтва візантійських акторів-мімів. Після прийняття державою християнства світське життя давньоруського князівства було спрямоване на запозичування придворних традицій Візантії. Отже, спочатку мистецтво скоморохів було елементом княжого побуту. Але потішники збагатили свою творчість слов'янськими мистецькими традиціями, образами та елементами обрядового театру. Таким чином виникло яскраве самобутнє мистецтво, яке набуло популярності як у народі, так і серед шляхетних верств суспільства Київської Русі.

Відтворення виступу скоморохів

а

б

Інструменти скоморохів:
а) флейта Пана; б) сопілки

Скоморохи були не лише музикантами та виконавцями фольклору, але й народними віршотворцями, оповідачами, і саме вони сприяли розвитку давньоруського епосу, поезії та драми. Народні жартівники влаштовували театралізовані дійства просто неба на майданах і вулицях міст під час свят або ярмарків.

Скоморохи поділялись на «осілих» та «подорожніх». Осілі в повсякденному побуті займалися землеробством, скотарством чи ремеслом, а грали лише на свята для власного задоволення. Подорожні скоморохи були професійними акторами, музикантами, вони мандрували великими гуртами — «ватагами» — по селах та містах і були обов'язковими учасниками свят, гулянь, весіль, інших обрядів. Їх часто запрошували до княжого двору.

Існує кілька версій походження слова «скоморох». Одна з них визначає джерелом виникнення цього поняття арабське слово «maskharai» (тобто глузування), яким спочатку назвали головний атрибут потішників — маску («маскарас»). Згодом від переставлення літер утворилося слово «скамарас», а потім остаточно закріпилось у формі «скоморох».

- Яким чином українська драматична поезія пов'язана з народною обрядовістю?
- Що становило основу репертуару княжого театру?
- Яке значення мало мистецтво скоморохів для формування театрального мистецтва?

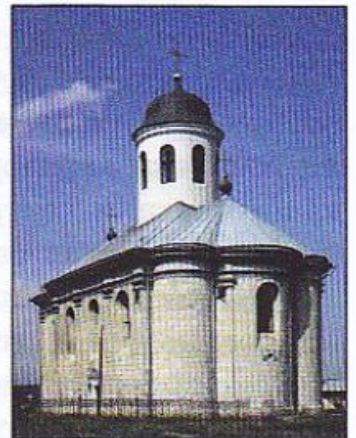
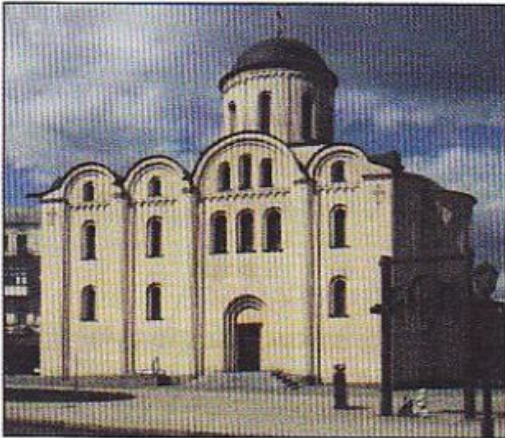

- Підготуйте доповідь на теми «Елементи обрядового театру в різдвяних розвагах», «Театральні дійства в українській весільній обрядовості».
- Намалюйте ескіз костюма скомороха для театральної вистави.
- Колективна робота: підготуйте та проведіть дискусію на тему «Три джерела українського театрального мистецтва: яке з них є найвизначнішим?».

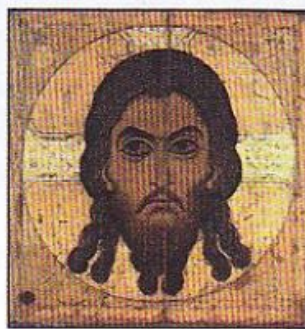
§8. Узагальнення

Перевірте свої знання

Визначте, у який проміжок культурного розвитку України були зведені представлені архітектурні пам'ятки. Мистецькі традиції яких культур та європейських стилів вплинули на їх архітектурні рішення? Поясніть свою думку.

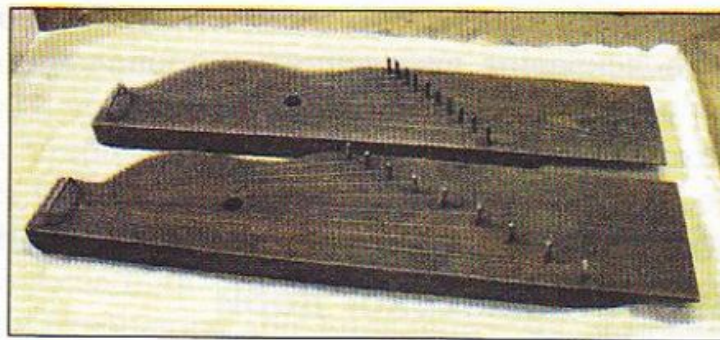
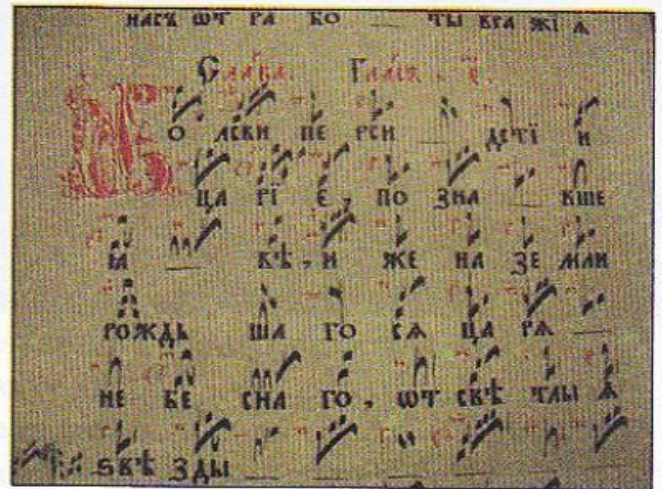
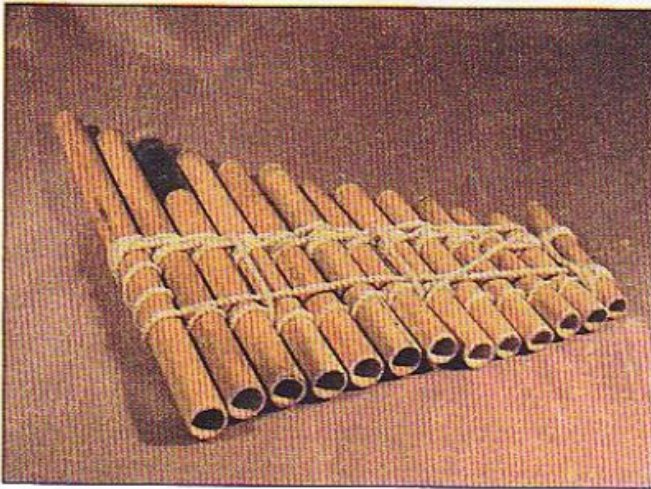

Порівняйте твори образотворчого мистецтва. Що є між ними спільного? Схарактеризуйте їх за видами, жанрами й технікою виконання. Як вони відображають розвиток образотворчого мистецтва України?

До яких видів музичної культури Київської Русі (народна, придворно-світська, церковна) мають відношення ці ілюстрації? Обґрунтуйте свою думку.

Творчий проект

Виконайте індивідуальний або груповий творчий проект за результатами вивчення розділу «Художня культура від найдавніших часів до кінця XVI століття». Запропонуйте однокласникам сформулювати запитання до теми вашого проекту, на які ви відповідатимете під час презентації.

Пропоновані теми:

«Відголоски Трипільля в українському народному мистецтві», «Золоті таємниці українських курганів», «Люди, які повернули красу стародавніх культур України»;

«Храми України — перлини архітектурного мистецтва княжої доби», «Українські замки, оповиті легендами», «Епоха Ренесансу в архітектурі України»;

«Музика слов'ян, народжена природою», «Про що співала Київська Русь», «Скоморохи: шлях від княжого трону до ярмарку».

Розділ II

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVII—XVIII СТ.

ТЕМА 1. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Художня культура України за часів козацько-гетьманської доби відіграла важливу роль у становленні українського мистецтва. Саме в той час національна ідея набула особливої актуальності і знайшла відображення в різних видах мистецтва — архітектурі, живописі, скульптурі.

Цей період позначений бурхливим розвитком містобудування, відродженням Києва як духовного і культурного центру українських земель, посиленням ролі козацтва в суспільному й культурному житті українського народу та яскравим виявленням національних рис у мистецтві.

§9. Стиль бароко в українському мистецтві козацько-гетьманської доби

Г. Левицький.
Гравюра до книги
«Тези Заборовського»

Українське бароко — не просто відлуння європейського мистецтва, запозичення та пристосування його художніх принципів до культури нашого народу. Це — створення унікального за своєю виразністю та національним колоритом художнього стилю, який затвердив самобутність української культури і визначив її подальший розвиток. Особливістю барокового мистецтва в Україні є поєднання європейського стилю з народними мистецькими традиціями.

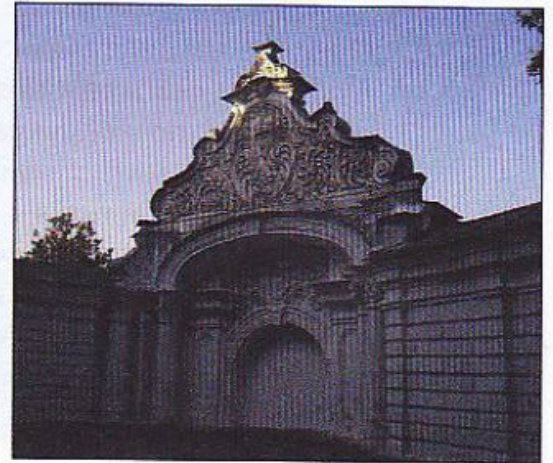
Цікаво, що бароко в мистецтві західних та східних українських земель проявилось по-різному. Західні центри української культури (Галичина, Волинь, Поділля) розвивалися за зразком західноєвропейського мистецтва, яке було нерозривно по-

Назвіть риси, притаманні стилю європейського бароко. У яких видах мистецтва відбулося яскраве втілення цього стилю?

Іллінська церква. Суботів. Черкаська обл.

Брама Заборовського.
Киево-Печерська лавра. Київ

в'язане з католицькою релігією та світським життям польської шляхти. В архітектурі, мистецтві скульптури помітні ознаки пізнього європейського бароко у поєднанні з ренесансними традиціями.

У центральній частині та на сході України після тривалого занепаду розпочалося відродження давніх міст, культурних осередків часів Київської Русі (Киева, Чернігова, Переяслава), та розбудова нових (Харків, Суми). У цих регіонах визначну роль відігравали православне духовенство та козацька старшина. Відомо чимало творів архітектури й живопису, створених або оновлених на замовлення й кошти гетьманів та заможного козацтва. Окрім того, творчість козацьких митців (малярів, будівельників, різьбярів тощо) становила вагомую частину духовного життя українського народу.

Самобутність художньої культури України епохи бароко найяскравіше відобразилася в архітектурі, скульптурі, живописі та декоративно-ужитковому мистецтві. Запозичивши естетичні принципи

І. Руткович. Спас нерукотворний

Іконостас «Гріхопадіння».
Церква Вознесіння, с. Березне

Одним із найвидатніших діячів культури в Україні XVII ст. був Київський митрополит Петро Могила. Із його ім'ям пов'язують розквіт української барокової архітектури. За сприяння митрополита було відновлено чимало старовинних монастирів і храмів України, серед яких Видубицький монастир, собор Софії Київської. Церковне книгодрукування при Києво-Печерській лаврі, яким також опікувався Петро Могила, сприяло розвитку українського графічного мистецтва.

європейського стилю (виразність, динамічність форми, ошатність та багатство декорування), українські митці надали їм яскравого національного колориту.

Українське козацьке бароко є важливою ланкою в розвитку загальноєвропейської культури, становлячи одну з найвидатніших національних шкіл цього великого художнього стилю.

- Чому епоху бароко визначають як час бурхливого розвитку української культури?
- Чим мистецтво українського бароко відрізняється від західноєвропейського?
- Як і чому відрізняється барокове мистецтво західних і східних регіонів України?

- Складіть кросворд на тему «Видатні діячі української культури епохи бароко».
- Створіть сторінку альбому «З історії шедеврів», розповівши про один із найвідоміших творів українського образотворчого мистецтва епохи бароко.
- Робота в групах: доберіть відеоряд із творів різних видів мистецтва за темою «Образотворче мистецтво України епохи бароко».

§ 10. Архітектура та скульптура козацько-гетьманської доби

Архітектура

В архітектурі України стиль бароко поширюється з другої половини XVII ст. і досягає свого розквіту у XVIII ст., набувши яскраво виражених національних рис. Поряд із храмовою архітектурою зводяться цивільні будівлі: міські ратуші, колегіуми, житлові споруди й резиденції світської та духовної знаті.

За стильовими особливостями українське зодчество того періоду можна поділити на дві архітектурні школи: західну (Львівщина, Рівненщина, Тернопільщина, Івано-Франківщина) і східну (Київщина, Чернігівщина, Полтавщина та Слобожанщина).

Західна школа була зорієнтована на застосування художніх прийомів західноєвропейського мистецтва. Для західноукраїнської архітектури того часу характерними елементами є стіни, багато прикрашені різьбленими карнизами, пілястрами, вишуканою ліпниною та скульптурними фігурами. Головний вхід зазвичай прикрашався фронтоном* і колонами по боках.

Назвіть найвідоміші архітектурні пам'ятки епохи бароко в різних країнах Європи. Що їх споріднює із західноукраїнською архітектурою того часу?

Домініканський костел.
Львів

Першою спорудою в стилі бароко на території Правобережної України є Львівський єзуїтський костел Петра і Павла (арх. Дж. Бріано), зведений за зразком Римської церкви Іль Джезу. Серед кращих зразків західного українського бароко варто насамперед згадати Домініканський

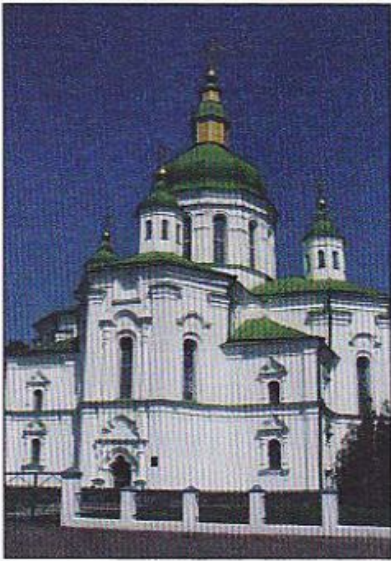
* *Фронтон* — завершення фасаду будівлі, портика або колонади у формі трикутника, утвореного двома скатами даху й карнизом.

Собор святого Юра.
Львів

Успенський собор Почаївської лаври.
Тернопільська обл.

Преображенська церква,
с. Сорочинці

костел (арх. Я. де Вітт, К. Фесинджер) та Собор святого Юра (арх. Б. Меретин, К. Фесинджер) у Львові. До барокових пам'яток західноукраїнської школи також належить Успенський собор (арх. Г. Гофман) Почаївської лаври, але він дещо відрізняється від них. Головний фасад храму виконаний у традиціях католицького зодчества, а загальна композиція дуже подібна до архітектурних пам'яток «козацького» бароко.

Східна школа українського бароко наслідувала й збагачувала традиції давньоруського кам'яного та народного дерев'яного архітектурного мистецтва. Розбудовою храмів, монастирів та міст Лівобережжя на той час опікувалось заможне козацтво, тож особливий бароковий стиль, що сформувався в цих регіонах, отримав назву «козацького». Його характерними ознаками є гранчасті об'єми будівель, ярусне розташування бань із перехватом, творче переосмислення ордерної системи, фарбування стін та дахів у білий, блакитний чи зелений кольори, золотіння куполів, декорування ліпниною, переважно рослинного характеру. На Київщині та Чернігівщині з'явилися хрещаті храми: вони будувалися не за хрестово-купольною композицією внутрішнього простору, а за зовнішнім планом, що мав вигляд хреста.

Миколаївський собор.
Ніжин. Чернігівська обл.

Покровський собор.
Харків

Маріїнський палац. Київ

Андріївська церква. Київ

Серед перших найвизначніших архітектурних пам'яток раннього «козацького» бароко — Миколаївський собор у Ніжині (арх. Г. Устинов). Із цим періодом пов'язана творчість видатних українських архітекторів І. Бабтиста й М. Томашевського. Пізніше з'явилися Покровський собор у Харкові, Єкатерининська церква в Чернігові, Преображенська церква в Сорочинцях, що на Полтавщині.

Перлиною серед українських міст епохи бароко вважається Київ. У цей період було відновлено комплекси Києво-Печерської лаври, Видубицького, Михайлівського та Кирилівського монастирів. Окрасою міста стали розкішні новобудови: Андріївська церква, Маріїнський палац (арх. Б. Растреллі), дзвіниця Софійського собору (арх. І. Шедель).

Собор святої Софії. Київ

Михайлівський Золотоверхий собор. Київ

Церква кінця XIX ст.,
с. Котельниця, Закарпатська обл.

Церква Івана Сучавського,
с. Виженка, Чернівецька обл.

Троїцький собор.
Новомосковськ.
Дніпропетровська обл.

В українській архітектурі протягом XVII—XVIII ст. відіграло велику роль і народне дерев'яне зодчество. Кам'яне будівництво було елементом елітарної культури і здійснювалось у великих містах та монастирях на кошти знаті, а храми у провінційних містечках і селах зводились із дерева, на пожертви громади. Архітекторами цих споруд виступали талановиті народні майстри. До нашого часу в різних регіонах України збереглися чудові пам'ятки дерев'яного зодчества: церква Вознесіння на Чернігівщині (арх. А. Шелудько), Троїцький собор у Новомосковську (арх. Я. Погребняк), церква Покрова в Ромнах. Дерев'яна українська архітектура того часу надзвичайно виразна і самобутня, їй властива велика різноманітність форм: храми Закарпаття увінчані стрункими дзвіницями, церкви Волині приземкуваті й затишні, а безкупольні буковинські — дуже подібні до житлової архітектури селянства.

Народні майстри дуже ретельно ставилися до вибору дерева, з якого зводилися церкви. І це зумовлювалося не лише практичними міркуваннями, але й містичними: у будівництві ніколи не використовували дерева, повалені буревієм чи понівечені блискавкою. Така деревина вважалася «нечистою». Також була поширеною традиція безцвяхового будівництва. Вона пов'язана із біблійною легендою про розп'яття Христа. Тож майстри уникали застосування цвяхів при зведенні святого храму.

Скульптура

Українська скульптура до середини XVIII ст. розвивалася переважно в західних областях, де провідну роль відігравала львівська школа. Як і архітектура, скульптурне мистецтво України зазнало великого впливу західноєвропейської барокової естетики. Проте твори українських скульпторів відрізняються яскравою самобутністю: вони позбавлені манірності й надмірної вигадливості в позах і рухах, натомість їм властиві щирий драматизм і яскрава емоційність. Відомими скульпторами були Я. Оброцький, П. Белостоцький, О. Стефанський. Та найвидатнішим українським скульптором епохи бароко вважається Й. Пінзель, якого по праву називають Галицьким Мікеланджело.

Особистість Пінзеля — надзвичайно загадкова. Про долю цього митця майже нічого не відомо. Але творча спадщина, яку Пінзель залишив по собі, свідчить про його унікальний талант і дивовижну майстерність. Відомо лише, що скульптор розпочав свою творчу кар'єру в місті Бучач, що на Тернопільщині, — там разом з архітектором Б. Меретиним він брав участь у зведенні міської ратуші. Твори Пінзеля також прикрашають величний храм Львова — Собор святого Юра. Твори станкової дерев'яної скульптури цього митця зберігаються в галереї мистецтв Львова, художніх музеях Тернополя, Івано-Франківська.

Й. Пінзель. Самсон, що розриває пащу лева

Й. Пінзель. Жертвоприношення Авраама

Й. Пінзель. Янгол

Й. Пінзель. Скульптури митрополитів Атанасія та Лева. Собор святого Юра

Декорування будівлі Михайлівського Золотоверхого собору

Родовий герб на палаці графів Потоцьких. Львів

Герб на брамі Заболицького

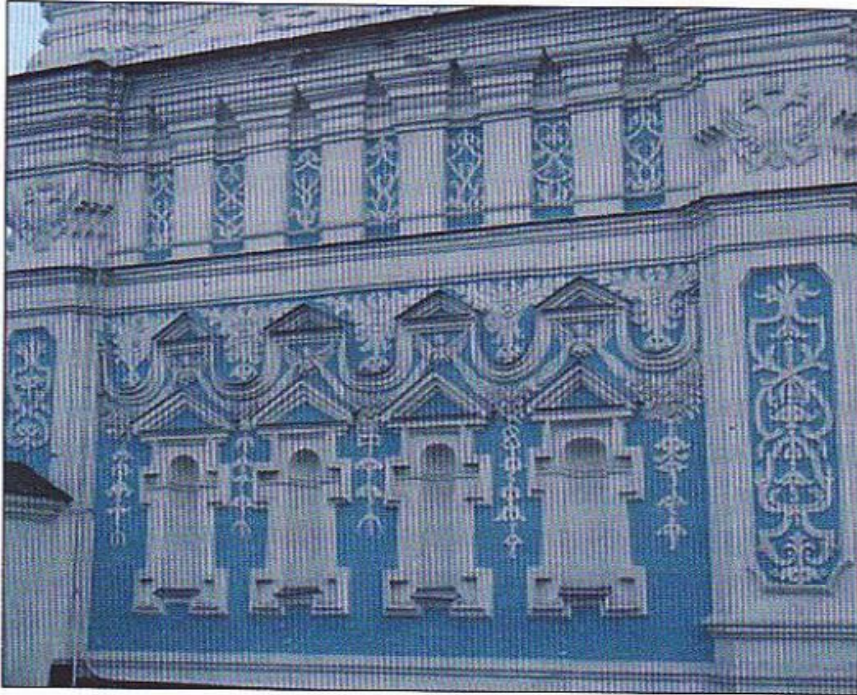

Творіння Пінзеля дуже вирізняються з-поміж інших барокових скульптур ретельним проробленням деталей до найменших дрібниць. При цьому одяг і тканини, що вкривають фігури, передані дуже умовно. Саме такий прийом дозволяв митцеві досягати надзвичайно яскравого ефекту, коли пластика й динаміка однієї скульптури в різних ракурсах сприймалась по-різному.

У Центральній та Східній Україні скульптура представлена переважно декоративними ліпними елементами, що щедро прикрашають храмові та цивільні будівлі. Окрім того, повсюдного поширення набуває в Україні геральдика, тож елементом пластичного декору архітектурних споруд стають і рельєфні зображення гербів козацької старшини та гетьманів.

Порівняйте скульптурне декорування львівського Собору святого Юра та Михайлівського Золотоверхого собору в Києві. Визначте, як у них проявилися риси європейського бароко та народного мистецтва.

Особливого розквіту в епоху бароко досягло різьблення храмових іконостасів. Характерні національні риси цього різновиду мистецтва скульптури остаточно сформувалися протягом XVII ст. Українські барокові іконостаси відрізняються пишним декоруванням, різноманіттям в оформленні карнизів та обрамлень ікон, за-

Декор нижнього ярусу Софійської дзвіниці

Іконостас
Андріївської церкви

стосуванням ажурного різьблення, основу якого складають рослинні мотиви: квіти, соняхи, грона винограду. Вирізані з дерева іконостаси майстри золотили, що в поєднанні з яскравими творами іконопису створювало ефект урочистості й святковості. Чудові зразки барокового різьблення іконостасів можна побачити в Андріївській церкві Києва, церкві святої П'ятниці у Львові та інших храмах і монастирях України.

- Які декоративні елементи є характерними в оздобленні фасадів та інтер'єрів барокових споруд на заході та сході України?
- Назвіть міста — осередки найкращих зразків барокової архітектури.
- Яка роль відводилася скульптурі на західноукраїнських землях? Творчість якого митця визначає головні риси барокового скульптурного мистецтва в Україні?

- Створіть сторінку альбому «Архітектурна спадщина України XVII—XVIII ст».
- Складіть доповідь про творчість видатного українського скульптора Й. Пінзеля.
- Робота в групах: розробіть туристичний маршрут «Архітектурні перлини України».

§ 11. Живопис. Мистецтво гравюри

Іконопис

Нові мистецькі принципи бароко поступово поширювалися в українському іконописі. Своєрідне поєднання іконописних традицій із художніми досягненнями того часу спостерігалось у творчості Івана Рутковича та Йова Кондзелевича — найвидатніших іконописців козацької доби.

Пензлю І. Рутковича належать величні іконостаси у селах Львівщини, а також іконостас церкви Різдва Христового в Жовкві. Деякі ікони митця — «Архангел Михаїл», «Архангел Гавриїл», «Трійця» — вражають надзвичайною живописністю, декоративністю, глибокою людяністю образів. Надаючи релігійним персонажам життєвих рис, художник прагнув розкрити реальну красу людини.

Геніальний іконописець Й. Кондзелевич — автор визначної пам'ятки мистецтва: Богородчанського іконостасу (с. Манява Івано-Франківської області), де візантійські традиції органічно переплелися з новими тенденціями кінця XVII ст., що визначали естетику українського бароко.

На відміну від І. Рутковича, Й. Кондзелевич був прихильником створення об'ємного образу. Творчість майстра дає підстави твердити, що він був тісно пов'язаний з київською іконописною школою. Твори Й. Кондзелевича «Успіння Богоматері», «Вшестя Христове» та інші вражають реалістичністю образів, високодуховною красою.

Визначною пам'яткою українського бароко доби Гетьманщини є іконостас Преображенської церкви у с. Великі Сорочинці на Полтав-

Ікона «Покрова Богородиці»
із зображенням
Б. Хмельницького

Й. Кондзелевич.
Богоматір Одігітрія

Й. Кондзелевич.
Спас Вседержитель

щині, що відобразив кращі надбання цього художнього стилю в українському іконописі. Іконостас не лише приголомшує своїми розмірами й композицією, але й зачаровує красою і багатством оздоблення. Його ікони являють собою кращі зразки барокового українського живопису.

Назвіть найвідоміші твори іконописного мистецтва княжої доби.

Найвидатніші барокові іконостаси України були символом піднесення української культури і відразу по створенні ставали національним мистецьким надбанням.

Від тих часів збереглося багато безіменних іконописних шедеврів. Найчастіше народні іконописці зверталися до образу Божої Матері. На іконах козацької доби Богоматір, яку дуже шанувало козацтво, зображено в національному українському вбранні на тлі золоченого різьбленого рослинного орнаменту. Великого поширення в Україні набули ікони Покрова Божої Матері. У нижній частині цих ікон — під покровом Богоматері — зображували представників козацької старшини, кошових отаманів, гетьманів. Зразком є збережена ікона Покрова Богоматері із с. Дашки на Київщині із зображенням Богдана Хмельницького.

Портретний живопис

Окрім традиційного релігійного живопису, з кінця XVII ст. в Україні почав розвиватися живопис світський, провідне місце в якому посідав жанр портрета, який також можна віднести до яскравих і самобутніх явищ національної художньої культури України.

Художня мова відтворення портретного образу своєрідно переплітала ідеї бароко та українські національні традиції, яким були притаманні умовність, певна система символів.

Портретами царів, князів, гетьманів прикрашали стіни церков і соборів. Так, в Успенському соборі Києво-Печерської лаври є галерея портретів видатних осіб. Дуже популярними були портрети славетного гетьмана Б. Хмельницького, які набули рис парадності й патетичності.

Композиція портрета створювалась на основі чіткої схеми. Для портретів значної козацької

Портрет полковника С. Сулими

Портрет В. Вишневецької

Портрет М. Миклашевського

старшини й духовенства характерними є традиційність пози, пишній одяг, декоративне драпірування тканин і одягу, наявність атрибутів, що характеризують персонаж, — жезл, розп'яття, книга, герб та ін.

Згодом великої популярності набув парадний портрет, де зовнішня характеристика образу має велике значення. Митці звернули увагу на оздоблення вбрання, коштовність прикрас і тканин, елегантність постави. До визначних творів цього жанру належать портрети В. Гамалії, С. Сулими.

Народна картина

В Україні XVII—XVIII ст. багато живописних творів створювалися народними майстрами. Образи для цих творів було взято з усної народної творчості. Серед найпопулярніших образів — так званий Козак Мамай (козак-бандурист). Козаків писали олійними фарбами на полотні, стінах, кахлях, скринях, вважаючи символічне зображення козака оберегом. У народній картині козак виступає не лише як бандурист, а як людина, що над усе цінує волю.

Елементи композиції народної картини «Козак Мамай» та предмети, що оточують українського лицаря, не є випадковими і мають певну символіку. Кобза, на якій він грає, є символом співучої української душі, кінь символізує вірність, кремезний дуб — силу характеру. Спич із прапорцем та пляшка з чаркою — речі, пов'язані зі смертю козака: спич встромлювали на місці поховання воїна, пляшку й чарку клали в могилу. Тож на картині вони нагадують про швидкоплинність життя й про козацьку долю, в якій загибель у бою з ворогом була повсякденною реальністю.

Мистецтво гравюри

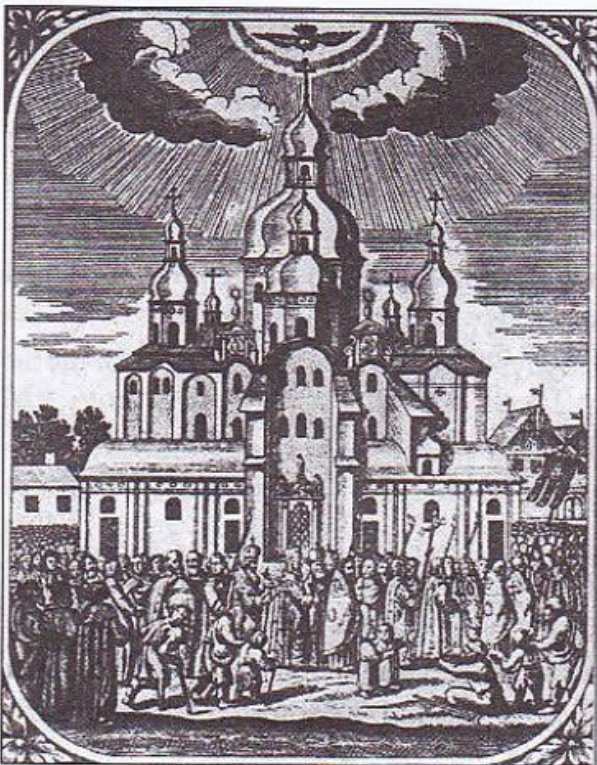
З другої половини XVII ст. мистецтво гравюри та книгодрукування в Україні переживає новий етап розвитку. Цьому сприяли великі українські друкарні Києво-Печерської лаври, Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові, Ставропігійського братства у Львові. Риси бароко стали проявлятися в оформленні книг, у яких гравюри набули складної композиції та пишних декоративних форм.

Кращими українськими митцями-граверами XVII—XVIII ст. вважалися Ілля, Олександр і Леонтій Тарасевичі, Григорій Левицький та ін.

Ім'я майстра Іллі добре відоме в історії української гравюри початку XVII ст. До творів Іллі належать близько п'ятисот високохудожніх гравюр до кращих видань друкарень львівського Ставропігійського братства, Києво-Печерської лаври, приватного видавця Михайла Сльозки. Митець створив ілюстрації до Апостола, Біблії, Великого требника Петра Могили та ін. Із творчістю Іллі пов'язані найвищі досягнення української ксилографії XVII ст. Творчість гравера-ілюстратора відіграла певну роль в утвердженні в українському мистецтві нових художніх жанрів — пейзажного, батального, портретного.

Велику увагу українські майстри графічного мистецтва приділяли зовнішньому вигляду книги. Існували традиції оформлення титульної сторінки. У багатьох книгах («Апостол», «Псалтир» Києво-Печерської

Л. Тарасевич. Сторінка Печерського патерика

І. Мігура. Гравюра на честь гетьмана І. Мазепи

Г. Левицький.
Апостол Іоанн

лаври) вона вирішувалася у вигляді архітектурного порталу. У деяких книгах зображення вписували в медальйони, що розташовувалися серед декору з листя та гілок. Текст книги прикрашався заставками, початковими літерами, кінцівками, рамками та іншими декоративними елементами. Характерним було також уміщення гравюр.

Кращими зразками книжкової гравюри вважаються роботи Л. Тарасевича з «Києво-Печерського патерика». Він насичував книгу зарисовками місцевих побутових і культових сцен, зображеннями церковної і світської архітектури, краєвидами берегів Дніпра.

Видатні майстри доби бароко створили книги, що є справжніми шедеврами мистецтва гравюри. Високий художній рівень українських стародруків став взірцем для подальшого розвитку українського друкарського та графічного мистецтва наступних століть.

- Який вид живопису домінував у XVII—XVIII ст.?
- Назвіть нові мистецькі принципи, поширені в іконописі. У творчості яких художників вони відтворені?
- За якою композиційною схемою будувався український портрет доби бароко?
- Чому, на вашу думку, Козак Мамай став найпопулярнішим образом народного живопису?

- Створіть комп'ютерну презентацію на тему «Іконостаси України доби бароко», «Гравюра козацької доби».
- Порівняйте репродукції народної картини «Козак Мамай» різних епох.
- Робота в групах: створіть альбом «Творчість українських граверів епохи бароко».

ТЕМА 2. МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

Золотою добою українського музичного мистецтва можна вважати XVII—XVIII ст. У музиці того періоду формуються і закріплюються характерні риси, що відрізняють її від музичного мистецтва інших народів. У пісенній народній культурі великого значення набувають жанри думи та історичної пісні. Кардинальні зміни відбуваються в духовній музиці, вона відбиває могутнє відродження творчих сил українського народу.

§ 12. Думи та історичні пісні. Мистецтво кобзарів і лірників. Церковний спів

Думи

Жанр думи* притаманний лише українській національній культурі. Його появу дослідники пов'язують із козаччиною, оскільки основним мотивом дум була боротьба козаків за незалежність Батьківщини.

Уже з XV—XVI ст. історичні думи та пісні стали одним із найяскравіших явищ української народної музики.

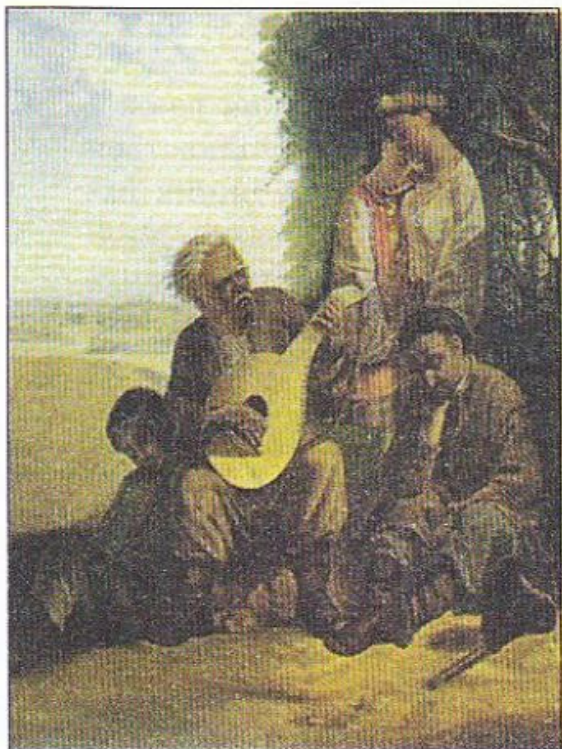
Які думи звучали на уроках музичного мистецтва? Які події в них оспівувались?

Безпосереднім джерелом виникнення дум стала традиція історичних та величальних пісень часів Київської держави, що прославляли князів, військові походи та інші історичні події.

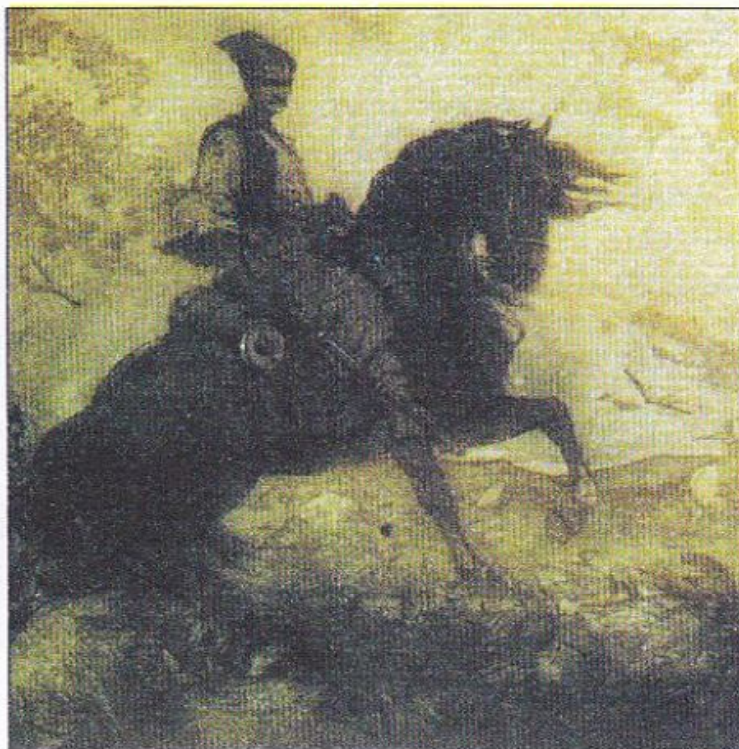
Залежно від змісту, думи умовно можна розподілити на цикли. Зокрема більша частина дум присвячена боротьбі з турецькими та польськими поневолювачами. Так, до «татарського» циклу належать думи «Про Самійла Кішку», «Про трьох братів Азовських», «Про Марусю Богуславку» та ін. Виділяють також думи «польського», «шведського» циклів, про Січ та її руйнування, гайдамаччину, панщину і про волю. Творцями і виконавцями дум та історичних пісень були кобзарі.

За змістом думи подібні до історичних пісень, а за виконанням — до плачів, голосінь. Авторами дум були переважно учасники

* Дума — розгорнута музично-поетична розповідь-імпровізація в супроводі музичного інструмента (зазвичай кобзи, ліри, бандури чи торбана).

А. Безпечний. Бандурист

М. Дерегус. Дума про козака Голоту

Пам'ятник М. Богуславці.
Київська обл.

козацьких битв і походів, а виконували їх кобзарі, лірники, бандуристи речитативом у супроводі своїх інструментів.

За обсягом думи більші, ніж історичні пісні, складніші за будовою та відзначаються моливотвною формою. Початком думи є зачин, що вказує на місце або час дії, як, наприклад, у «Думі про козака Голоту»: «Ой полем, полем килиїмським, то шляхом битим ординським, ой там гуляв козак Голота».

Розповідь про основну подію в думі (після зачину) зазвичай дуже детальна й уповільнена додатковими епізодами, описами одягу, вчинків героїв, словами-повторами. Кінець думи присвячувався прославленню героїв.

Особливістю дум є також неподільність на строфи і нерівномірність рядків. Рядки в думі можуть бути й не заримованими, але виконується дума завжди з виразним ритмом. Таким чином, виконавець має можливість змінювати мелодію, слова, імпровізувати. Іван Франко назвав думи й історичні пісні безсмертними пам'ятками, створеними генієм самого народу.

Історичні пісні

Історичні пісні, як і думи, присвячені конкретним історичним подіям, оспівуванню історичних осіб. Найдавнішими з них є пісні, пов'язані з добою козаччини, зокрема — «Пісня про Байду», що змальовує народного улюбленця Байду Вишневецького, який потрапив у неволю і, зазнавши страшних катувань, не зрадив свою Батьківщину.

Які історичні пісні ви слухали та виконували на уроках музичного мистецтва? Які з них вам найбільше запам'яталися і чому?

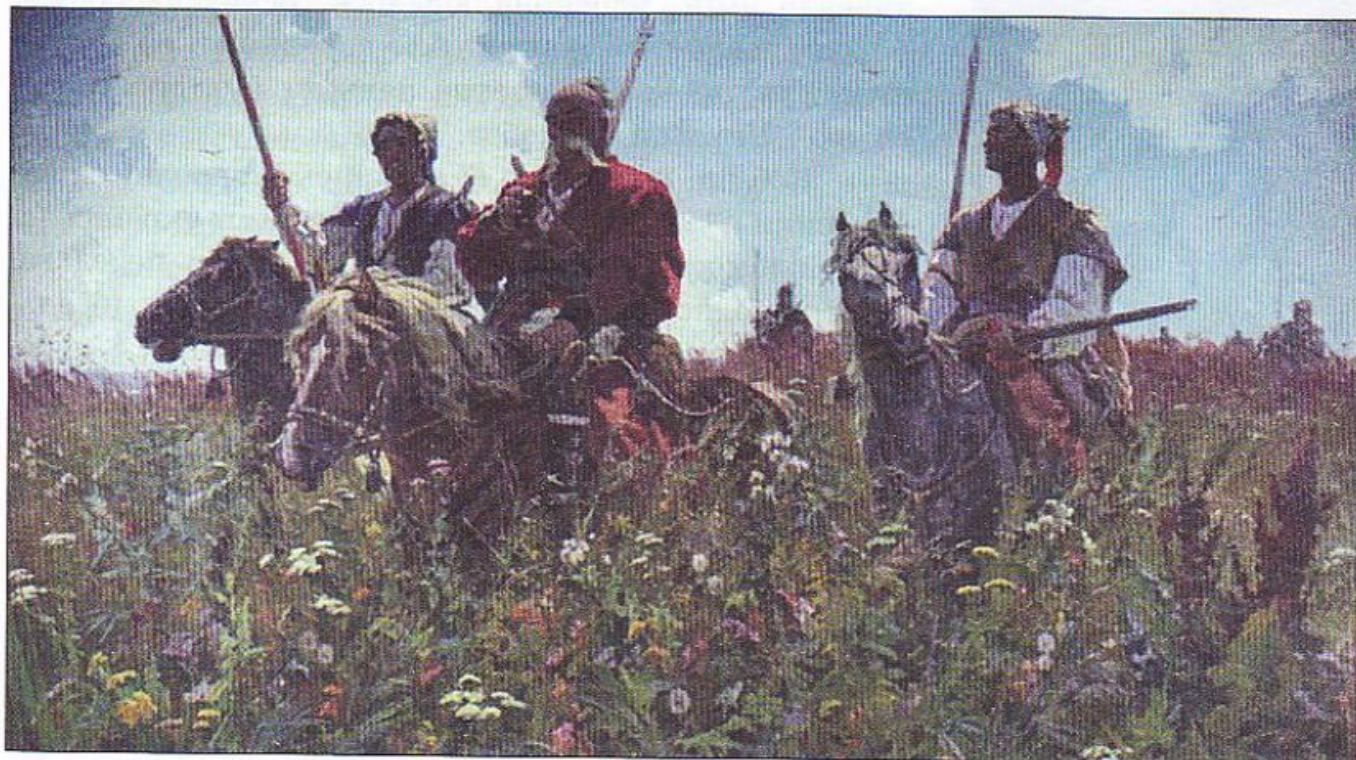
Упродовж віків залишається популярною історична пісня-марш, присвячена героям-гетьманам Петрові Дорошенкові та Петрові Сагайдачному, «Ой, на горі та женці жнуть». Вельми шанована в народі також пісня-кант «Ой, зійшла зоря» — про Почаївську Божу Матір, яка врятувала монастир і всіх, хто в ньому сховався, під час турецької облоги.

Героями історичних пісень, як і героями дум, були Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс, Іван Богун та інші історичні діячі.

Історична пісня відрізняється від думи куплетною побудовою, римованими рядками та віршовим розміром.

Думи та історичні пісні є провідними жанрами української народної пісенної творчості. Їхні образи, захоплення українським історичним епосом знайшли своє втілення і в інших видах мистецтва.

О. Бубнов. Тарас Бульба

Мистецтво кобзарів і лірників

Козацька кобза

Кобзарське мистецтво тісно пов'язане з історією народу. Воно завжди хвилювало тих, хто любить і цінує українську народну пісню, шанує високу духовність цього мистецтва.

Кобза — щипковий інструмент, подібний до середньовічної лютні. Кобзоподібні інструменти були відомі вже в Київській Русі: зображення такого інструмента є на фресці в Софійському соборі.

Бандура поширилась в Україні з XV ст. і побутувала поруч із кобзою до XVIII ст., коли майже зовсім витіснила її. З того часу бандуру іноді також називають кобзою.

Ліра в Україні поширилася переважно в XVII ст. Своєрідність будови цього інструмента сприяла легкому його освоєнню сліпими лірниками: за допомогою клавiш можна вкорочувати струну, а ручка, яку обертає музикант, механічно видобуває звуки.

Зачатки кобзарства сягають глибокої давнини, і прототипами кобзарів вважають співців княжої доби. «Генеалогічне дерево наших українських бандуристів дуже високе, — писав Гнат Хоткевич. — Прямий їх попередник — се віщий Боян, «соловій старого времені»». Протягом століть кобзарство зазнавало змін, удосконалювалося, осучаснювалося, породжувало нові жанри. Але головним і об'єднуючим фактором кобзарства завжди був музичний символ України — кобза.

Кобзарі і лірники — українські народні співці й музики — з давніх-давен були носіями української самосвідомості, творцями, хранителями і передавачами народної творчості у формі історичних пісень, дум, релігійних піснеспівів, а також казок і переказів, супроводжуваних грою на кобзі, лірі або бандурі. Своєю творчістю кобзарі утверджували дух українського народу. Вони зберігали й передавали наступним поколінням у найбільш доступній формі пісень-оповідань найважливіші знання про минуле.

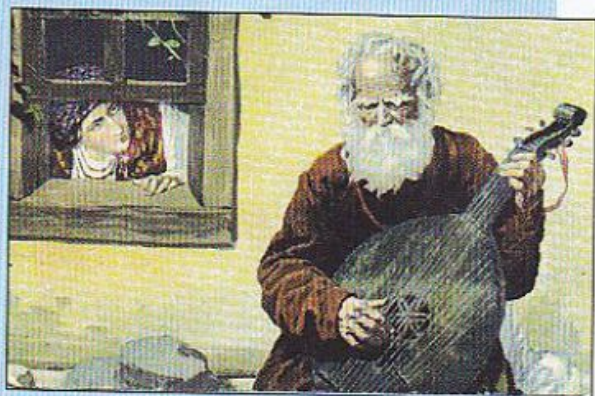
Козак-бандурист

Які імена кобзарів зустрічалися вам під час уроків музичного мистецтва? Які їхні або у їхньому виконанні твори ви слухали?

Незрячі співці утворювали братства або гурти, в яких існували майстри й учні. Там упродовж двох років опановували кобзарську майстерність. Незрячі кобзарі зазвичай були не жебраками, а професійними виконавцями, які грою на бандурі та співом заробляли собі на життя. Історично виокремилися три типи кобзарів. Співці першого типу виконували думи та пісні, не вносячи у виконання творчого елемента. Другий тип — найпоширеніший — кобзарі-імпровізатори, які щоразу вносили у виконуваний твір якісь зміни, залежно від свого таланту, умов і часу виконання твору. До третього типу належали кобзарі — творці власних пісенних творів.

Церковний спів

Український церковний спів має давню історію. Протягом тисячоліття було вироблено оригінальні церковні розспіви, у яких відбилася співуча душа українського народу. У мистецтві церковного співу в Україні постійно відбувалися творчі процеси, завдяки яким давні мелодії змінювалися, набуваючи сучасних рис і живлячись від джерел народної пісенності.

Ранні форми багатоголосся в церковному хоровому співі виникли ще до XVI ст. Важливого значення в реформі церковного співу набула підготовка досвідчених регентів і співаків із метою піднесення художнього рівня релігійної служби. Основними центрами музичної освіти й зокрема церковного співу були братські школи. Серед найвідоміших — братські школи у Львові, Луцьку та перша українська академія — Острозька.

Визначним центром музичної освіти був Києво-Могилянський колегіум, що виник на основі братської школи й із 1701 року став академією. Музика посідала важливе місце в навчальному процесі колегіуму як одна з «семи вільних наук», а хор Києво-Могилянської академії досяг високого мистецького рівня співу як «перлина серед усіх хорів того часу».

Наприкінці XVIII ст. в академії відкрилися класи «нотного ірмо-лойдного співу» та інструментальної музики, що поставило навчання музики, підготовку музикантів-регентів, кваліфікованих півчих, композиторів і теоретиків на ще більш професійну основу.

Вихованцями академії, а згодом і її викладачами були такі відомі діячі хорового мистецтва, як Йосип Мохов, Василь Любовський,

Іван Нестерович. Їхня діяльність сприяла здійсненню реформи церковного співу та впровадженню нової системи нотації, відомої під назвою «Київські знамена». Підготовка регентів, учителів співу, композиторів у Києво-Могилянській академії відіграла важливу роль у розвитку хорової культури, становленні музичного професіоналізму в Україні, а сформовані в академії традиції музичного виховання простежуються й у наш час.

- Що є джерелом виникнення дум та історичних пісень?
- Що є спільним, а що відмінним у змісті й способі виконання дум та історичних пісень?
- Як ви вважаєте, чому мистецтво кобзарів і лірників було й залишається глибоко шанованим в Україні?
- Яке місце займала духовна музика в житті людини?

- Доберіть народні думи та історичні пісні в аудіозаписі й створіть тематичну добірку староукраїнської музики «Хоровий літопис століть».
- Робота в групах: доберіть твори образотворчого мистецтва та фрагменти літературних творів, що ілюструють мистецтво українських кобзарів і лірників.

§ 13. Партесний концерт. Хоровий концерт та його творці. Збірка «Сад божественних пісень» Г. Сковороди

Українському музичному мистецтву доби бароко притаманні багатоголосий спів і такі жанри, як хоровий концерт, псалом, кант, романс. Широко застосовувався у той час партесний спів* (від латин. *partes* — голоси). Співаки, які виконували партесні твори, називалися партесниками.

Партесний концерт

Основним жанром української професійної музики XVII — першої половини XVIII ст. був партесний концерт**. Як вам уже відомо, слово «концерт» походить від латинського, що означає «змагатися».

* *Партесний спів* — різновид багатоголосого (найчастіше чотириголосого) хорового виконання а сарелла за окремими партіями (голосами).

** *Партесний концерт* — одночастинний багатоголосий хоровий твір віртуозного характеру.

Сторінка «Музикальної грамоти» М. Дилецького

Фестиваль духовної музики

Отже, саме в партесному концерті епізоди, виконувані ансамблем солістів, протиставляються епізодам, які виконує хор.

В Україні партесний концерт з'явився наприкінці XVI ст., поступово формувався як жанр, досяг кульмінації свого розвитку та занепав у другій половині XVIII ст. Серед найвидатніших композиторів — авторів концертів — Симеон Пекалицький, Іван Колядчин, Микола Дилецький.

Сенс Тексти для творів партесного стилю запозичувалися з літургії, всеношної та інших служб; використовувалися також і світські тексти. За характером музики та образним змістом партесні концерти умовно можна поділити на урочисті й лірико-драматичні (скорботні).

Партесні концерти виконували чоловічі голоси — чоловіки й хлопчики. Темброва палітра концертів була досить багатою. Партесні концерти писали не тільки на духовні, а й на світські сюжети, отже хорова музика відбивала життя народу.

Хоровий концерт

Хоровий концерт — феномен музичної культури України, важливою жанровою ознакою якого було органічне поєднання новітніх досягнень композиторської техніки з глибинними національними рисами традиційного українського хорового співу.

Пригадайте визначення поняття «хоровий концерт». Який твір цього жанру та якого композитора ви слухали на одному з уроків музичного мистецтва?

а

б

Рукописи М. Березовського:
а) «Обідня»; б) концерт «Не отвержи мене во время старости»

І. Коломієць. Пам'ятник
М. Березовському
в Глухові. Сумська обл.

У творчості найвидатніших вітчизняних композиторів того часу — М. Березовського, А. Веделя і Д. Бортнянського — хоровий концерт досяг вершини свого розвитку. У їхніх творах втілено прогресивні художні ідеали того часу, в них у досить специфічній формі звучить протест людини проти насильства, зла, несправедливості. Ці композитори зуміли поєднати досягнення вітчизняної й західноєвропейської музичної культури і сказати своє оригінальне слово в мистецтві.

Максим Березовський. В історію вітчизняної музики М. Березовський — композитор, диригент, співак — увійшов передусім як засновник циклічного хорового концерту. Він створив новий тип класичного хорового концерту, який поєднує італійську вишукану майстерність з візантійською поміркованістю та суто українською сердечною мелодійністю, щедрою красою й духовністю.

Хоровий концерт «Не отвержи мене во время старости» є одним із кращих творів світової духовної музики. Це великий циклічний концерт, який написано для чотириголосого хору з використанням поліфонічних форм, зокрема фуґи.

До творчої спадщини М. Березовського належать опера «Демонфонт», духовні концерти, сонати для клавесина, соната для скрипки і чембало*.

Максим Березовський — творець нового стилю багаточастинного духовного концерту, що поєднав традиції українського хорового мистецтва, зокрема партесного співу, і західноєвропейського класицизму.

Артемій Ведель. Музика А. Веделя — композитора, хорового диригента, співака — глибоко національна, емоційно насичена, яскраво образна. Він втілює у музиці нові вимоги часу, своєрідно розвинув традиції хорового співу і партесних концертів.

Що ви пам'ятаєте про Артемія Веделя? Який твір композитора ви слухали на одному з уроків музичного мистецтва?

Творча спадщина А. Веделя збереглася не повністю. Нам відомі 31 хоровий концерт, серед них — «Доколе, Господи...», окремі твори для хору, зокрема «Херувимська», 6 тріо, серед яких «Покаяння отверзи ми двери», 2 літургії Іоанна Златоустого, «Всеношна» та один світський кант**.

У своїй творчості композитор широко використовував народнопісенний матеріал: мелодичні звороти, ладово-гармонійні особливості, мелодику і гармонію пісень-романсів тощо. У музичній мові Веделя помітними є такі риси, зокрема певні мелодичні звороти, які згодом будуть характерні для творчості композиторів-романтиків. Хорова творчість Артемія Веделя — безцінне надбання української музичної культури.

Дмитро Бортнянський — відомий український співак, композитор і диригент.

Який твір Дмитра Бортнянського ви слухали на одному з уроків музичного мистецтва? Що ви знаєте про творчість цього композитора?

Майже весь життєвий шлях Д. Бортнянського був пов'язаний із музичною освітою. Корені

І. Гречаник. Меморіальна дошка, присвячена А. Веделю, на стіні Києво-Могилянської академії

* *Чембало* — різновид клавішного музичного інструмента, попередник фортепіано.

** *Кант* (латин. *cantus* — спів) — старовинний урочистий, головним чином релігійний, спів.

Д. Бортнянський

його творчості сягають глибин давньої української хорової традиції.

Музична спадщина Бортнянського величезна. Він створив 6 опер на італійські лібрето, понад 100 хорових творів, літургійні співи та багато іншого. Церковно-вокальний стиль Бортнянського є вершиною музичного мистецтва доби бароко.

У своїй творчості Дмитро Бортнянський спирався на традиції української духовної музики, хорового літургійного співу українських православних церков. Твори композитора сповнені інтонаціями народних пісень, церковних кантів, мелодіями багатоголосого українського церковного співу та кобзарського мистецтва. Усе це, поєднане із західноєвропейськими традиціями, зокрема італійськими, витворило неповторний стиль творів Бортнянського, інтерес до яких не згасає і в наш час.

Збірка «Сад божественних пісень» Г. Сковороди

Григорій Сковорода був усебічно обдарованою людиною — філософом-мислителем, письменником, педагогом, музикантом. Як поет, композитор і професійний музикант, Г. Сковорода збагатив національну музично-поетичну творчість новими темами і образами. Його музично-поетична творчість представлена кантами й піснями, а пісні власне знаменують собою народження нового на той час жанру — сольної пісні з інструментальним супроводом. Сковороду вважають засновником жанру побутових, світських, сатиричних пісень. Його пісні співали українські кобзарі і звичайні люди. Часто пісні й канти у виконанні лірників і бандуристів називали в народі «сковородинівськими». Ці пісні й у наш час побутують серед народних.

Які твори Г. Сковороди ви знаєте, які з них ви слухали на уроках музичного мистецтва?

До спадщини письменника-філософа належить збірка «Сад божественних пісень», у якій відбилися життєві події та роздуми автора. У збірці увага зосереджена на думці, що людина повинна бути вільною, щоб реалізувати свої можливості. Автор наголошує, що свобода — це вищий дар і благо для людини.

За жанром «Сад божественних пісень» можна віднести до духовної лірики. Збірка містить 30 пісень та заключний вірш під назвою «Мело-

Г. Сковорода

Музичні інструменти, що належали Г. Сковороді

Пам'ятник Г. Сковороді.
Переяслав-Хмельницький

дія». Ліричний герой збірки перебуває у пошуках правди, добра і щастя. В основі кожної пісні — «зерно» зі Святого Письма. Кожна з пісень збірки мала виконуватися на мелодію, складену автором.

Основу збірки становлять сатиричні алегоричні пісні соціальної спрямованості. До них належить і найвідоміша, 10-та пісня-кант «Всякому городу нрав и права», в якій Сковорода виділив усіх тих, хто заслуговує на осуд.

Ця пісня стала дійсно народною. В репертуарі лірників і кобзарів ХІХ ст. та в усному народному побутуванні вона зазнала певного шліфування, текстових змін і доповнень.

- Які характерні риси притаманні партесному концертові?
- Чим обумовлена сутність жанру хорового концерту?
- Назвіть спільні та відмінні риси музичної мови творів М. Березовського, А. Веделя і Д. Бортнянського.
- Що б ви назвали основним «стрижнем» збірки «Сад божественних пісень» Г. Сковороди?

- Виконайте живописні чи графічні композиції за мотивами текстів кантів Г. Сковороди (на ваш вибір).
- Доберіть твори (чи фрагменти творів) українських поетів і письменників про Г. Сковороду.
- Робота в групах: створіть добірку матеріалів про життєвий і творчий шлях М. Березовського, А. Веделя і Д. Бортнянського (на вибір).

ТЕМА 3. ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Українське театральне мистецтво епохи бароко формувалося в поєднанні традицій національної та європейської культур. У цей період розвинулись два основні різновиди театрального мистецтва — шкільна драма в освітньому середовищі (школах, колегіумах) та вертеп у народному. Обидва різновиди мали власні естетичні норми, мову, особливості постановки й акторського виконання.

§ 14. Шкільний театр. Вертеп. Театр на Запорозькій Січі

Шкільний театр

Виникнення в Україні шкільного театру як різновиду театрального мистецтва зумовлене розквітом освіти. Провідними осередками культури в XVII—XVIII ст. вважалися братські школи, колегіуми й академії, що підпорядковувались місцевим єпархіям. У навчальних закладах, окрім обов'язкових дисциплін, викладали поетику* й риторіку**. Педагоги навчали учнів складати панегірики й декламації у формі промов. Ці твори виконувалися з нагоди великих релігійних свят, визначних урочистостей, для вшанування почесних гостей тощо. Деякі виступи читців відбувалися у формі діалогу і потребували акторської майстерності. Саме декламації та діалоги сформували основу шкільної драми.

* *Поетика* — наука про складання поезії.

** *Риторика* — ораторське мистецтво.

Студенти Києво-Могилянської академії.
Гравюра XVII ст.

Будівля Острозького колегіуму.
XVIII ст.

Перші українські театралізовані вистави розігрувались в Острозькому колегіумі, Львівській братській школі, Києво-Могилянській академії. Найпопулярнішими були різдвяні й великодні постановки, а також п'єси морально-дидактичного й історичного змісту. Принципи складання шкільної драми, її жанри (трагедія, комедія, трагікомедія), особливості мови виклав у своєму підручнику «Піітика» Феофан Прокопович.

Художньо-образна система й мова шкільної драми мали особливий характер. Її головне призначення — висвітлення людських чеснот і вад, ствердження праведного способу життя. Тож автори п'єс чітко розподіляли своїх героїв на позитивних і негативних. Кожен персонаж — символ, уособлення «добра» чи «зла», про що свідчили його репліки, костюм і навіть ім'я (Любов, Радість або Ненависть, Заздрість). Символічність є характерною особливістю й самого дійства. Наприклад, перевдягання героя Істиною у світлі одязі означало його каяття, духовне відродження. Репліки персонажів драми були написані «високим» стилем, виконували виховну роль як настанови глядачам.

В антрактах шкільних драм студентами розігрувалися невеликі комедійні п'єси на побутові теми. У них автори й актори гостро висміювали людські вади: жадібність, глупоту, зарозумілість, хитрощі тощо.

Вертеп

У XVII—XVIII ст. в Україні набув поширення вертеп — народний театр ляльок. Його походження вчені пов'язують із західноєвропейськими містеріями — середньовічними релігійними драмами, що потрапили в Україну з Польщі. Основу вертепної драми складали канонічна частина (розігрування біблійної легенди про народження Христа) і світська (інтермедії історичної чи побутової тематики).

Вертеп являв собою велику скриню у вигляді будиночка або церкви, поділену на два поверхи. На верхньому поверсі відбувалися вистави на релігійні сюжети, а на нижньому — із народного життя.

Феофан Прокопович

Традиційно вертепне дійство розпочиналося релігійною п'єсою, у якій розповідалося про народження Ісуса, поклоніння волхвів, вилучення немовлят царем Іродом і його смерть. Потім дійство переходило на нижню сцену, де розігрувалися народно-побутові сценки з реального життя.

У чому полягає особливість художньо-образної мови театру ляльок? Наведіть приклади найвідоміших народних театрів інших країн. Що спільного між ними?

Єдиного тексту вертепної канонічної драми не існує, відомі кілька варіантів, записаних ученими в різних регіонах України: Сокиренський вертеп, Славутинський, Батуринський, Хорольський, Куп'янський, західноукраїнські й закарпатські тексти. Але загалом така п'єса має сталий сюжет, її героями є Діва Марія, Йосип, немовля Ісус, троє волхвів, Рахіль із немовлям, цар Ірод, Смерть, янголи, солдати тощо. Урочисте театралізоване дійство супроводжувалося виконанням хорів, колядок, а тексти складали літературною (на той час церковнослов'янською) мовою.

Комедійні інтермедії, на відміну від канонічної драми, мали широкий репертуар, сюжети часто змінювалися, відповідно до місцевості та реальних подій суспільного життя. Серед персонажів найпопулярнішими були Циган, Москаль, Шинкарка, Чорт, Запорожець, Лях.

Вертепні ляльки Волхви

Український вертеп XVIII ст.

Загалом народний театр вертеп налічував понад сорок ляльок, більшість із яких була задіяна саме в інтермедіях. Їх персонажі розмовляли народною українською мовою, були вдягнені в національні костюми. Веселе театралізоване дійство виконавці збагачували народними піснями, обрядами, жартами.

Розігрувати вертепні вистави розпочинали наприкінці грудня і закінчували після Різдвяних свят. У розігруванні п'єс вертепу брали участь аматори (зазвичай ремісники, які взимку залишались без роботи, а також бурсаки, студенти колегіумів). Зібравшись у гурт і поставивши вертепну скриню на санчата, вони відвідували ярмарки та гуляння, запрошуючи глядачів на виставу. Траплялося, що вертепники давали й приватні покази: їх запрошували до осель розважити родину своїм мистецтвом за окрему плату й частування.

Театр на Запорозькій Січі

Театральне мистецтво Запорозької Січі увібрало в себе традиції шкільної драми й народного вертепу. Це пояснюється тим, що демократичне козацьке середовище складалося із представників різних верств суспільства: від простих селян і ремісників до випускників колегіумів, Києво-Могилянської академії та шляхетного панства. Чимало заможних козаків посилали своїх синів учитися, щоб потім, здобувши освіту, вони могли зробити гарну військову кар'єру. Тож козацька культура поєднала в собі риси народної та елітарної, а Запорозька Січ була її головним осередком.

Важливою особливістю театального мистецтва Запорозької Січі (утім як і образотворчого й музичного) була його тематика, присвячена вшануванню подвигів славетних українських гетьманів та кошових, героїзації козацького життя, оспівуванню історичних подій, учасниками яких були козаки. Творчість запорозьких митців створювала образ українського воїна — сильного, мужнього, кмітливого й мудрого козака-запорожця. У театральному мистецтві Січі цей образ краще за все представлений у вертепі.

Вертеп був досить популярним серед козацтва. Але козацькі вистави в ньому дещо відрізнялися від тих, що розігрувалися на ярмарках.

Вертепна лялька Козак

Запорозькі козаки

Головним героєм козацької драми став Запорожець (Козак, Мамай). Ляльку, яка грала цю роль, зазвичай робили значно більшою за інші, що свідчить про значущість цього героя в культурі козацько-гетьманської доби. Запорожець був центральним позитивним персонажем вистав і улюбленцем глядачів. У п'єсах він жартував, бився з ворогами, співав героїчні пісні, залицявся до Молодиці, висміював церковників і панів та навіть перемагав самого Сатану.

Українське театральне мистецтво XVII—XVIII ст. не лише відіграло важливу роль у становленні власної національної культури, але й стало визначальним у розвитку російської та білоруської культур.

- Що зумовило виникнення й розвиток в Україні XVII—XVIII ст. шкільної драми? У чому особливості її художньо-образної мови?
- За яким принципом розігрувалися вертепні вистави? Чим вертеп відрізняється від шкільної драми і що між ними спільного?
- Визначте особливості театального мистецтва Запорозької Січі, що відрізняють його від ярмаркового театру. Який образ став центральним у козацькому вертепі?

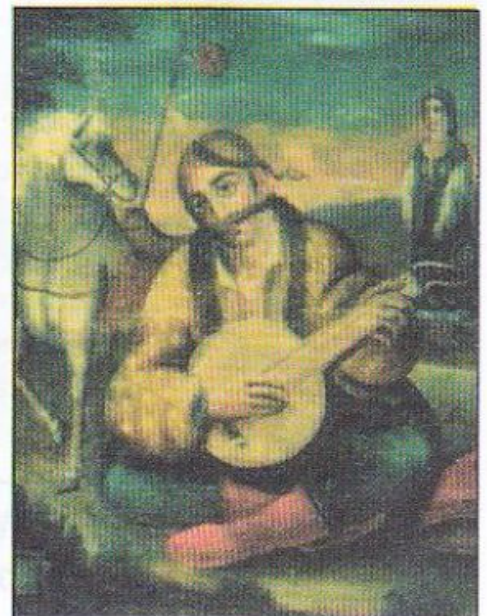
- Підготуйте доповідь на теми «Застосування метафори та алегорії в шкільній драмі», «Значення шкільної драми в розвитку українського театального мистецтва» (на вибір).
- Виконайте ескізи кількох вертепних ляльок для релігійної або світської вистави.
- Робота в групах: складіть за будь-якою українською народною оповідкою невеличку інтермедію, головним героєм якої є Козак. Розіграйте її за допомогою паперових ляльок, виконаних власноруч.

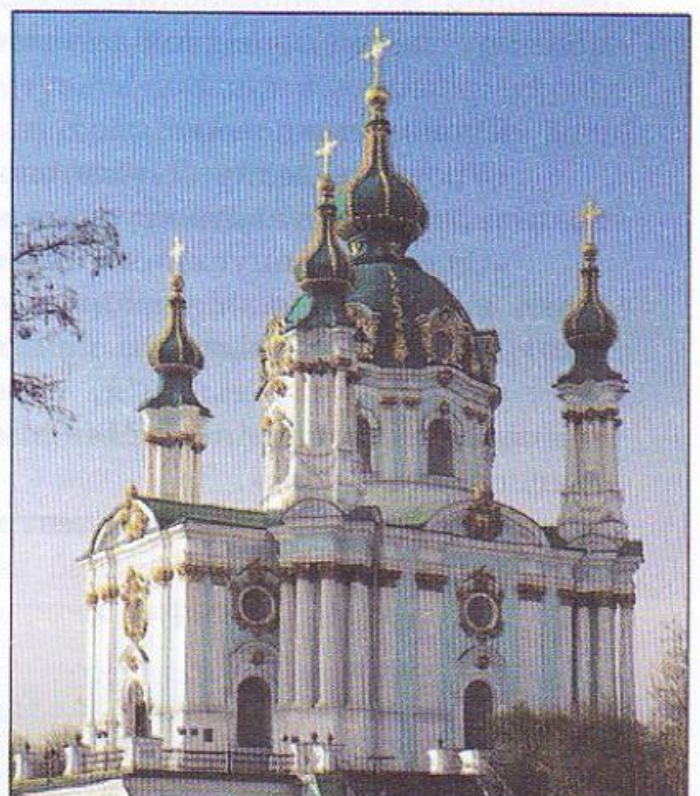
§ 15. Узагальнення

Перевірте свої знання

Уважно розгляньте представлені твори. Як у кожному з них проявилися національні риси українського мистецтва? Поясніть свою думку.

Визначте приналежність цих творів до західноукраїнського та козацького бароко. Чим зумовлені особливості художньої мови творів? Поясніть свою думку.

Назвіть жанри музичного мистецтва, із якими пов'язана творчість цих митців. Дайте оцінку їхньої музичної спадщини.

Творчий проект

Виконайте індивідуальний або груповий творчий проект за результатами вивчення розділу «Художня культура XVII—XVIII ст.». Запропонуйте однокласникам скласти запитання щодо теми вашого проекту, на які ви відповідатимете під час презентації.

Пропоновані теми:

«Урочиста велич Львова епохи бароко», «Воскресіння Київських храмів», «Розквіт архітектурного мистецтва в Україні XVII—XVIII ст.».

«Славетні випускники Києво-Могилянської академії епохи бароко, які прославили українську культуру», «Шляхи істини у творчості мандрівного філософа Григорія Сковороди».

«Йоанн Пінзель: ім'я, повернене з небуття», «Душа України в мистецтві кобзарів», «Максим Березовський та Артемій Ведель: трагічні ноти долі».

«Витоки українського театрального мистецтва в народній творчості вертепників».

РОЗДІЛ III

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ХІХ СТ.

ТЕМА 1. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

ХІХ століття — суперечлива доба в історії культури України. Умови розвитку культури, науки, мистецтва, літератури як на східних, так і на західних українських землях були досить складними. Проте історичне минуле України, чарівна природа, життя і побут народу, його культура, фольклор надихали багатьох великих митців на створення чудових творів, присвячених українському народові.

§16. Дерев'яна та мурована архітектура.

Скульптура. Палацово-паркові комплекси

Дерев'яна та мурована архітектура

З давніх-давен і аж до початку ХІХ ст. пам'яток дерев'яного зодчества в Україні було дуже багато. Побачити їх можна було на всій території нашої Батьківщини. З дерева споруджували житло, господарські будівлі, оборонні системи замків і фортець, церкви. Але із середини ХІХ ст. було заборонено будувати церкви з дерева в українських народних традиціях. Дерев'яні храми почали зводити, а давні церкви перебудовувати у стилі класицизму.

З огляду на чутливість матеріалу до впливу часу, більшість давніх дерев'яних споруд не збереглася.

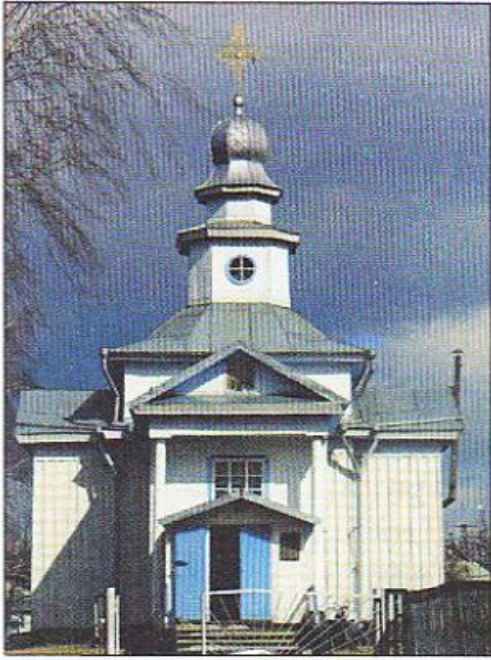
Яскравими зразками дерев'яної архітектури ХІХ ст. є церква Преображення Господнього (с. Сухоліси Київської обл.), Іосафівська церква (с. Бірки Волинської обл.).

У першій половині ХІХ ст. в архітектурі утвердився новий художній напрям — класицизм.

Своєрідність українського класицизму виявилась у збереженні кольорової гами споруд, типової для бароко (блакитний з білим і золотим), використанні античних ордерних форм.

Назвіть характерні риси класицизму.

Церква Преображення
Господнього. Київська обл.

Іосафівська церква.
Волинська обл.

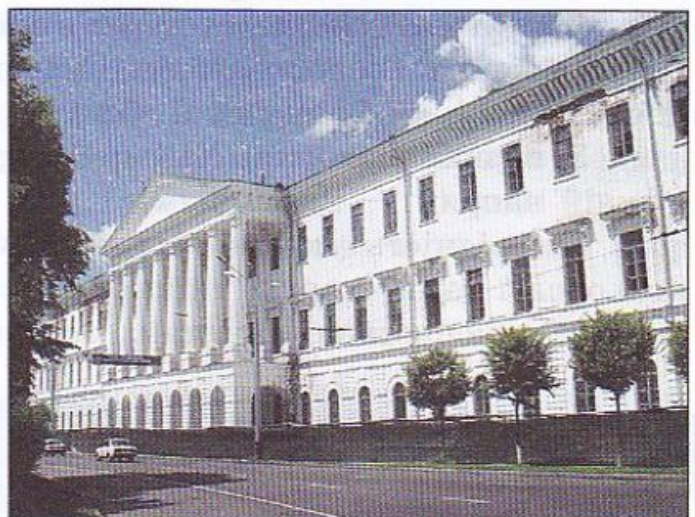
Превалюючого значення у цей період набуває забудова міст, особливо їх центральної частини, де зводили будівлі адміністративного та культурного значення. Серед досягнень містобудування — площа Богдана Хмельницького в Києві, Адама Міцкевича у Львові, забудова вулиць Дерибасівської та Пушкінської в Одесі.

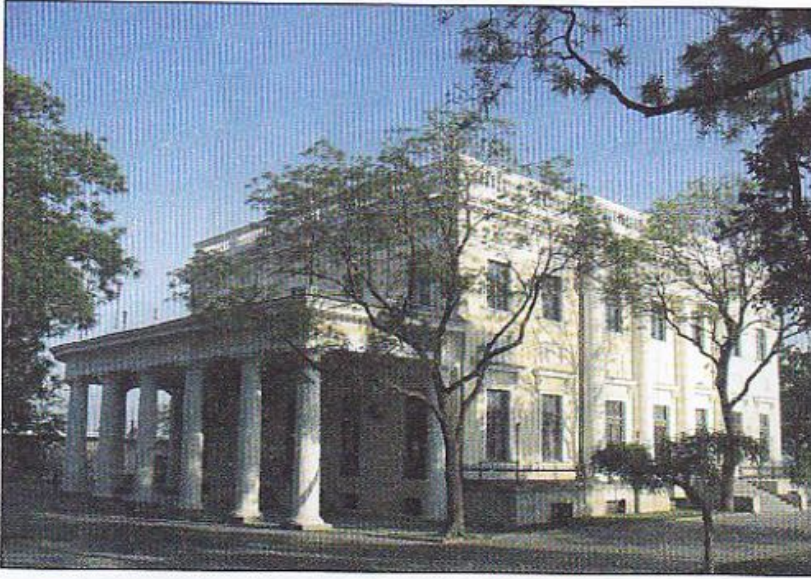
Для архітектурного обличчя міських центрів характерна симетрична композиція ансамблів з однаковим ритмом фасадів адміністративних приміщень. Прикладами такої забудови є Кругла площа у Полтаві (арх. А. Захаров), магістрат у Миколаєві (арх. І. Старов) та ін.

Преображенський собор.
Біла Церква. Київська обл.

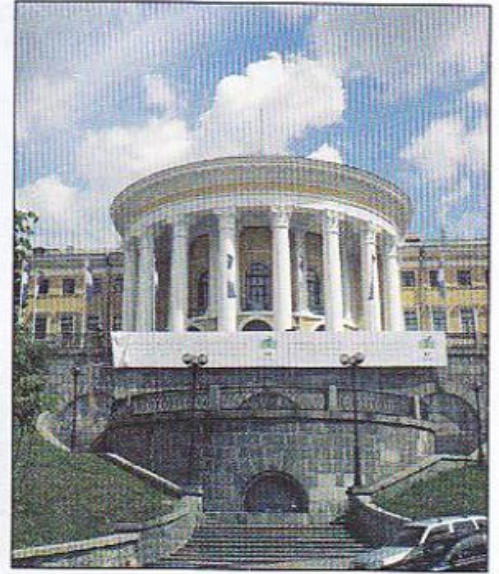

Кругла площа.
Полтава

Воронцовський палац. Одеса

Інститут шляхетних дівчат. Київ

У багатьох містах збереглися архітектурні пам'ятки класицизму: Стара біржа, Воронцовський палац (арх. Ф. Боффо) в Одесі, Контрактний будинок у Києві (арх. В. Гесте). З розвитком світського мистецтва почалося будівництво спеціальних театральних приміщень. Першими стали Міський театр у Києві (арх. А. Меленський), театр Скарбека у Львові (арх. Я. Зальцман і Л. Пихль). Розвинулося будівництво різних навчальних закладів — Університет у Києві (арх. В. Беретті), інститути шляхетних дівчат у Полтаві, Одесі, Києві. Ці споруди відзначалися певною архітектурною своєрідністю — монументальні фасади підкреслювалися колонадами античних ордерів, а нова планувальна система передбачала розташування приміщень уздовж широких коридорів.

У цей період класицизм знайшов своє вираження і в будівництві культових споруд. Великі міські собори мали прості прямокутні форми, один одноярусний верх увінчувався сферичним куполом. Колонні портики стали обов'язковими елементами. У культовій архітектурі домінували хрестово-купольні або круглі храми. При міських храмах почали будувати дзвіниці, у поєднанні з ними або окремо.

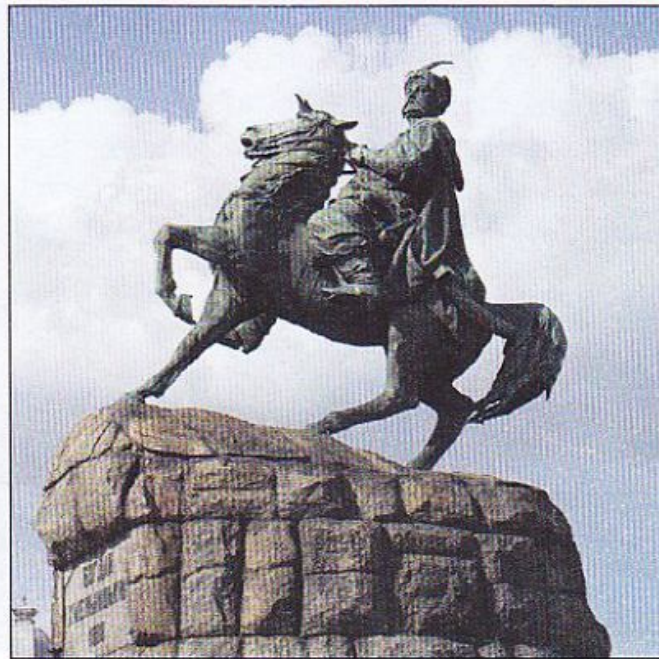
Скульптура

У XIX ст. в Україні працювало багато українських, російських та іноземних скульпторів, творчість яких є цінним внеском в українську культуру.

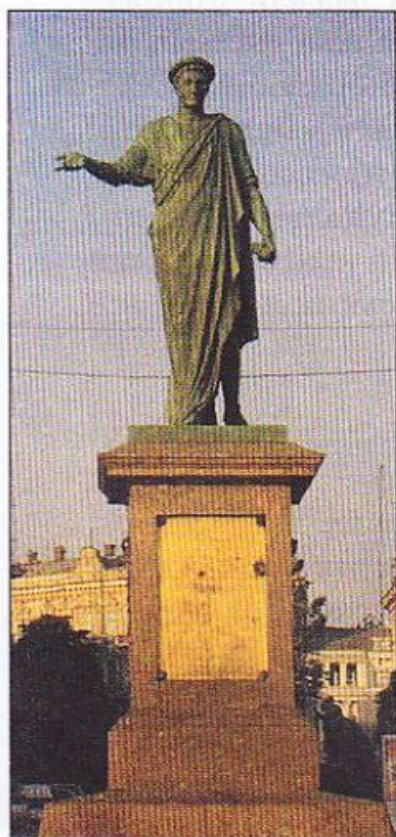
У мистецтві класицизму важливу роль відігравала монументальна скульптура. Пам'ятник Рішельє (І. Мартос, арх. А. Меленський) в Одесі, Колона Слави (Ф. Щедрін, арх. Ж. Тома де Томон) у Полтаві, монументи князю Володимирі (П. Клодт, В. Демут-Малиновський,

Колона Слави. Полтава

Пам'ятник Б. Хмельницькому. Київ

Пам'ятник Дюку Рішельє.
Одеса

арх. К. Тон) і гетьману Богдану Хмельницькому (М. Микешин, арх. В. Ніколаєв) в Києві — яскраві приклади втілення ознак класицизму і патріотичних ідей у монументальній скульптурі.

Чудові зразки скульптурного мистецтва залишив відомий австрійський скульптор Гартман Вітвер. Визначні творіння майстра — чотири фонтани зі статуями персонажів із грецької міфології: Діани, Нептуна, Адоніса, Амфітрити — на площі Ринок та меморіальні скульптури на Личаківському кладовищі у Львові — вражають майстерністю виконання.

Стриманістю і реалістичним трактуванням образів відрізняються твори Леоніда Позена. Найвідомішою пам'яткою монументальної скульптури є пам'ятник І. Котляревському з цікавими рельєфами на теми творів «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» у Полтаві. Станкові скульптури митця відрізняються яскраво вираженими національними рисами. Значне місце у творчості Л. Позена посідала історична тематика, пов'язана з життям запорозьких козаків («Запорожець у розвідці», «Убитий запорожець»). Внутрішній світ людини розкривається в скульптурних портретах Г. Мясоедова, М. Ярошенка, Є. Волкова.

Одним із найвизначніших скульпторів епохи класицизму є Іван Мартос. Монумент Мініну і Пожарському на Красній площі в Москві, пам'ятник А. Е. Рішельє в Одесі, надгробок гетьману К. Розумовському в Батурині та інші твори митця вирізняються довершеністю пропорцій, гармонійністю та простотою композицій.

Л. Позен. Запорожець у розвідці

Палацово-паркові комплекси

Наприкінці XVIII — початку XIX ст. поширилось будівництво палацово-паркових комплексів. Для палаців обиралися особливо мальовничі місця. Пишні панські садиби будували собі Розумовські, Скоропадські, Закревські — представники давніх родин козацької старшини, а згодом — і дворянські родини.

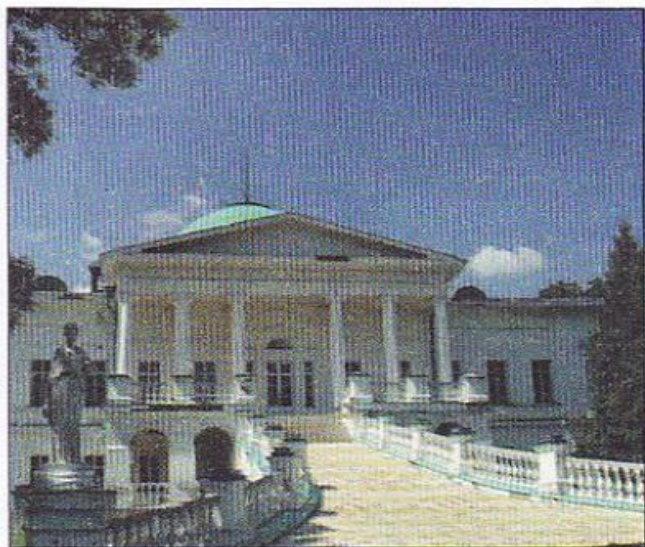
Резиденції, які й досі викликають чималий подив та захоплення, розташовані в селах Верхівня (Житомирщина), Тростянець (Чернігівщина), Корсунь-Шевченківський (Черкащина), Хомутець (Полтавщина). Крім того, в Центральній Україні збереглися видатні шедеври садово-паркового мистецтва доби класицизму (Умань, Біла Церква). Деякі маєтки перебувають, на жаль, у запустінні, як, приміром, Руде Село на Київщині. Іншим пощастило більше.

Парк «Софіївка». Умань

Парк «Олександрія». Біла Церква

Палац Галаганів.
Чернігівська обл.

Маєток Тарновських у Качанівці.
Чернігівська обл.

Маєток у с. Сокиринці на Чернігівщині отримав полковник козацької старшини Галаган. У 1832 році його нащадок П. Галаган разом з архітектором П. Дуровським розпочав будівництво палацу. Працювати над парком він запросив голландських фахівців Ределя та Христіані.

Зведений палац став окрасою всієї Лівобережної України. Парковий фасад доповнено пандусом, який плавно сполучає другий поверх із великою галявиною. На ньому все ще стоять статуї богинь Церери і Гери.

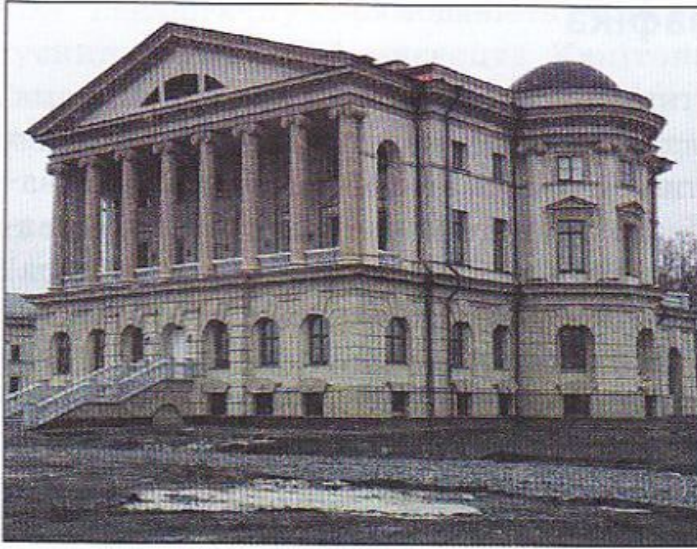
У Сокиринцях розташовано один із найбільших і найкрасивіших в Україні парків.

У стилі зрілого класицизму за проектом Дж. Кваренгі збудовано палац графа Завадовського в Ляличах. Комплекс складався з великого будинку палацового типу з галереями і флігелями, різних господарських та службових будівель і парку з літнім палацом, храмом-ротондою, скульптурами.

Величний палацово-парковий комплекс було створено у Батурині на Черкащині. К. Розумовський залучив до проектування провідних архітекторів — А. Рінальді (розбивка парку) і Ч. Камерона, за проектом якого виконувалися масштабні будівельні роботи. Триповерховий палац був домінантою всього комплексу. Це єдиний гетьманський палац, що зберігся донині.

Яскравими зразками палацового будівництва та паркового мистецтва є садиба меценатів Тарновських у Качанівці та родова резиденція графа С. Потоцького в Тульчині, яка успішно сперечалася з кращими королівськими аналогами Європи.

Палац Розумовських.
Батурин. Чернігівська обл.

Воронцовський палац.
Алупка. Крим

Палацовій архітектурі Криму притаманна наявність романтичних елементів. Окрасою всього Південного узбережжя Криму є казково прекрасний палац графа М. Воронцова в Алупці, побудований за проектом Е. Блора. Палац збудовано в дусі англійського зодчества з наявністю елементів різних епох. Розбивкою парку керував К. Кебах. Природні фрагменти Верхнього парку мають поетичні назви: Місячний камінь, Малий і Великий хаоси, Дзеркальне і Лебедине озера, Сонячна, Контрастна, Каштанова поляни. Елементи Нижнього парку виконані в дусі Ренесансу: Фонтан сліз, Чайний будиночок, скеля І. Айвазовського. І нарешті, родзинка парку — тераса з трьома парами біломармурових левів, виконаних у майстерні відомого італійського скульптора Дж. Боннані.

- Пригадайте стиль, що панував в українській архітектурі і скульптурі в першій половині XIX ст. Назвіть його ознаки.
- Назвіть твори монументальної скульптури. Які основні ідеї вони виражали?
- Які елементи використовували архітектори в оздобленні парків?

- Підготуйте доповідь за темами «Дерев'яна архітектура народного житла», «Дерев'яні культові споруди», «Пирогове — музей під відкритим небом».
- Уявіть себе мистецтвознавцем. Оберіть одну споруду або скульптуру XIX ст. та складіть текст для екскурсовода про цей витвір мистецтва.
- Створіть комп'ютерну презентацію на тему «Палацово-паркові ансамблі України», «Архітектурні пам'ятки класицизму».

§ 17. Живопис. Тиражна графіка

Живопис

З поширенням ідей просвітництва українське мистецтво набувало світського характеру, оновлювалася система його художніх виразних засобів. Ознаки класицизму найбільш повно проявилися в образотворчому мистецтві. У станковому живописі, зокрема у портретному жанрі, художники звільнилися від іконописної канонічності, у їхній творчості посилилася увага до індивідуальних рис людини, її зовнішності, духовного життя.

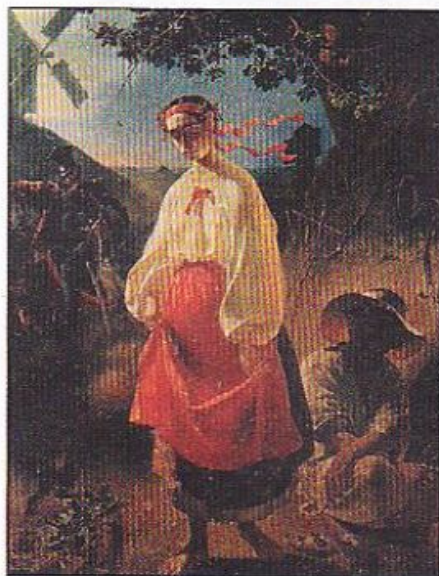
У вихованні художників велика роль належала Петербурзькій Академії мистецтв. У першій половині ХІХ ст. вона була єдиним центром, який давав художникам високу професійну підготовку. В Академії мистецтв училася більшість українських митців. Учнями К. Брюллова і П. Чистякова були І. Сошенко, Т. Шевченко, А. Мокрицький та ін.

Помітний слід в історії української культури залишила творчість видатного російського художника, колишнього кріпака В. Тропініна. Майже двадцять років він прожив в Україні на Поділлі і створив чудову галерею портретів селян («Дівчина з Поділля», «Хлопчик із сокирою», «Українець», «Портрет подільського селянина»), краєвидів, жанрових сцен.

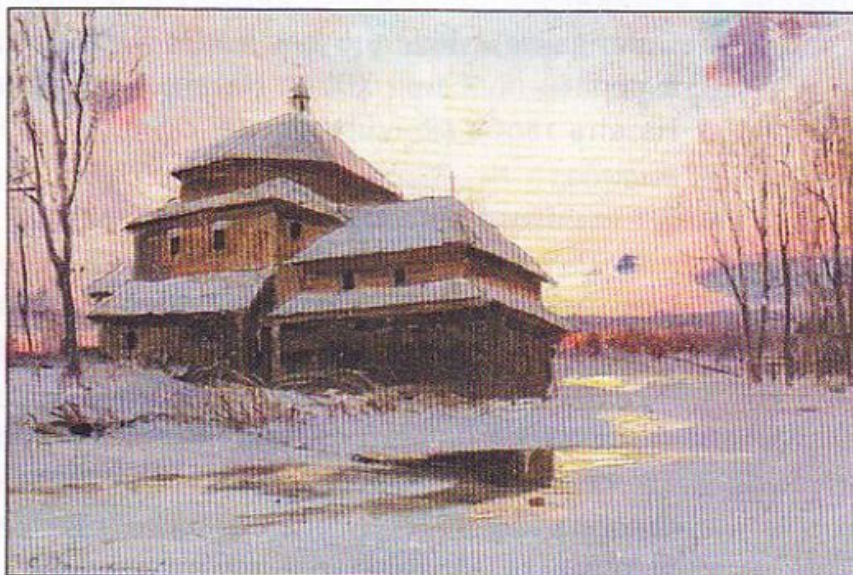

У чому полягає сутність реалізму як художнього методу?

Т. Шевченко. Катерина

С. Васильківський. Українська церква

Реалістичну спрямованість мала творчість випускника Академії мистецтв Капітона Павлова. Саме він першим серед українських митців створив реалістичні образи людей праці («Тесляр»).

Визначними постатями в пейзажному живописі були І. Сошенко, М. Сажин, В. Штернберг. Картини Івана Сошенка відзначаються правдивістю передачі пейзажних мотивів. Він був хорошим колористом, яскравим доказом є картина «Біля переправи через Дніпро», у якій художник вирішує складне завдання — передачу нічного пейзажу. На Україні працював і талановитий пейзажист Василь Штернберг. Для його пейзажів, написаних під час подорожей Україною, — «Вітряки в степу», «Вид Подолу в Києві» — характерна поетизація природи.

Михайло Сажин виконав аквареллю і сепією низку краєвидів і архітектурних споруд Києва. Кращі твори: «Руїни Золотих Воріт у Києві», «Краєвид з Подолу», «Видубицький монастир», «Андріївський собор у Києві».

Новий етап у розвитку українського образотворчого мистецтва пов'язаний із творчістю Тараса Григоровича Шевченка. Шевченко-художник обрав шлях реалістичного відображення життя. Він приділяв увагу темам, узятим з історії українського народу («Катерина», «Циганка-ворожка», «Селянська родина»).

В. Орловський. Літній день в Україні

В. Тропінін.
Дівчинка з песиком

Т. Шевченко.
Портрет Г. Закревської

Особливе місце в мистецькій спадщині Т. Шевченка посідає портретний жанр (портрети Маєвської, Горленка, Лизогуба та ін.). Вишуканість і романтичність притаманні його жіночим портретам (Г. Закревської, Є. Кейкуатової та ін.). У роки заслання Т. Шевченко показує себе справжнім майстром пейзажного жанру. Вплив Т. Шевченка позначився на творчості Л. Жемчужникова, І. Соколова, К. Трутовського.

Головна тенденція образотворчого мистецтва другої половини ХІХ ст. — рух до реалізму — з найбільшою силою прозвучала у творчості членів «Товариства пересувних художніх виставок». Найзнаменитіший живописний портрет Т. Шевченка написаний ініціатором створення та ідейним керівником товариства передвижників І. Крамським. Ідея правдивого відображення життя народу, критика несправедливості була співзвучна українському мистецтву. Багато художників-передвижників були родом з України: М. Ге, О. Литовченко, М. Ярошенко. Щорічні виставки передвижників у великих містах стимулювали розвиток українського мистецтва.

Українська тематика знайшла втілення у творчості російського художника І. Рєпіна, вихідця з України. Його твори «Українська хата», «Козак у степу», «Запорожці пишуть листа турецькому султану» відомі далеко за межами країни.

Поетичну красу України оспівували у своїх пейзажах І. Айвазовський («Чумацький обоз», «Весілля на Україні», «Український пейзаж»), М. Ге («Місячна ніч. Хутір Іванівський», «Ранок. Хутір Іванівський»), А. Куїнджі («Місячна ніч на Дніпрі», «Вечір на Україні»), І. Крамської («Місячна ніч», «Русалки»).

Наприкінці ХІХ ст. кращі традиції живопису передвижників знайшли своє втілення у творчості К. Костанді, П. Мартиновича. Чудову галерею реалістичних портретів гуцулів створив художник із Західної України Т. Копистинський. У цей час сформувалася українська національна школа пейзажного живопису. Розвиток цього жанру в образотворчому мистецтві пов'язаний із творчістю С. Васильківського, П. Левченка, В. Орлевського, С. Світославського, яких об'єднувала палка любов до рідної землі, краса рідної природи.

Тиражна графіка

Нові теми й суспільні мотиви знайшли відбиття в графіці. Академічних висот у художній графіці досяг Т. Шевченко. Подорож Україною надихнула художника створити серію офортів під назвою «Живописна Україна», у якій він прагнув показати історичне минуле, побут і звичаї рідного народу, природу України. За серію офортів «Живописна Україна» Т. Шевченкові було присуджено звання академіка

гравюри Петербурзької Академії мистецтв. Його офорти «У Києві», «Старости», «Казка», «Судня рада» відзначаються блискучою технікою, типовістю образів селян, життєвою й історичною правдивістю. У портретах Ф. Толстого, П. Клодта, Ф. Бруні (офорти), акторів М. Щепкіна й Айри Олдріджа (рисунки) художник подає глибоко психологічні характеристики образів.

Великих успіхів у техніці гравюри досяг Л. Жемчужников. Він вважав цей вид мистецтва доступним широкому загалу. Серед гравюр художника кращими є офорти «Покинута», «Українська дівчина», «За штатом». Згодом техніки гравюри у нього вчилися І. Крамської, І. Шишкін, К. Трутовський.

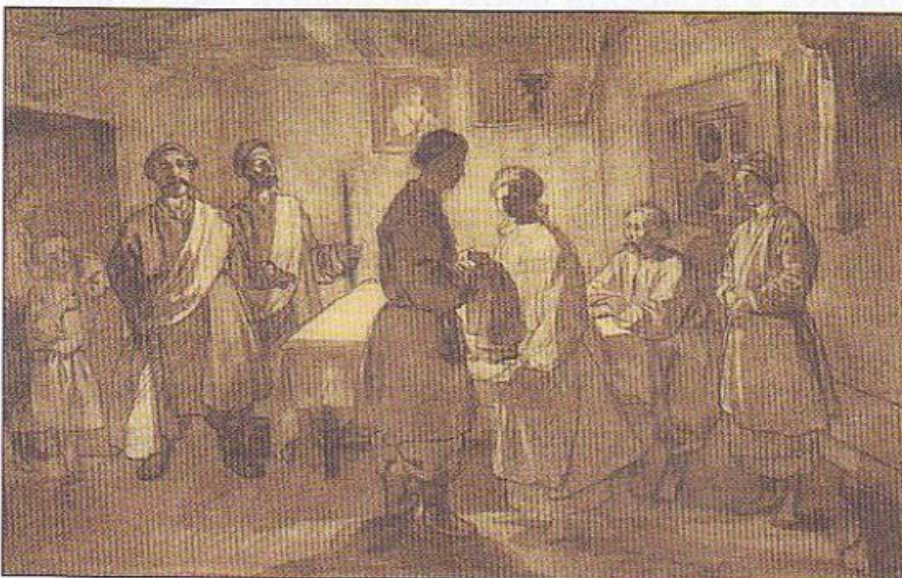
Т. Шевченко. Байгуші

Які види гравюр вам відомі? Визначте їхні особливості.

Неоціненний внесок у мистецтво графіки зробив К. Трутовський. Ним створені ілюстрації до творів М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Лермонтова. Графічні твори П. Мартиновича відзначаються яскравою самобутністю і становлять цікаву сторінку в історії українського образотворчого мистецтва. Чудовий майстер рисунка першим створив малюнки до «Енеїди» І. Котляревського і українських

Т. Шевченко. Старости

Л. Жемчужников. Сліпий кобзар із поводитирем

народних дум. А відомий майстер літографії М. Мурашко першим виконав літографічним способом портрет Т. Шевченка для видання «Кобзаря».

Творчість видатних постатей XIX ст. визначала головний напрям в українському образотворчому мистецтві і знаменувала появу нового реалістичного національного мистецтва, близького й зрозумілого народові.

- Назвіть основні етапи розвитку українського образотворчого мистецтва XIX ст.
- Якому жанру надавали перевагу більшість художників другої половини XIX ст.?
- Яким чином на суспільство вплинула діяльність художників-передвижників?
- Визначте теми, які знайшли своє втілення у творчості художника Т. Шевченка. Наведіть приклади.

- Підготуйте доповідь «Т. Шевченко — художник».
- Виконайте ілюстрацію у довільній техніці за творами збірки «Зів'яле листя» І. Франка.
- Розробіть ескіз поштової марки «Тарас Шевченко».
- Створіть комп'ютерну презентацію «Пейзажі України у творчості українських художників».

§ 18. Декоративно-ужиткове мистецтво та народні художні промисли

Народ віками прагнув у художній формі висловити своє ставлення до життя, любов до природи, розуміння краси. Вироби декоративно-ужиткового мистецтва відображають самобутність народу, його художній геній, знайомлять зі звичаями, що вчать розуміти, творити й любити прекрасне.

Художнє різьблення

Найдавнішим народним мистецтвом вважається художня обробка дерева. У виробах втілювалися художні смаки народу, розкривався талант народних майстрів. Крім будівель, з дерева виготовляли речі домашнього й особистого вжитку, меблі тощо. Деталі будівель та інші дерев'яні вироби оздоблювалися різьбленням і розписом.

Гуцульська хата

Різьблений таріль. Гуцульщина

У другій половині XIX ст. у центральній Україні і частково на Галичині різьблення значно збагатилося орнаментикою рослинного й геометричного характеру. Завдяки тому що збільшився набір інструментів, різноманітнішою стала пластика різьблення. Орнаментом вкривалися великі поверхні. У композиції зустрічалися кола й півкола великих розмірів, що склалися з дрібних елементів.

У другій половині XIX ст. поширилося виготовлення для продажу дрібних виробів із дерева, у яких важливим було не вжиткове значення, а декоративне, художнє.

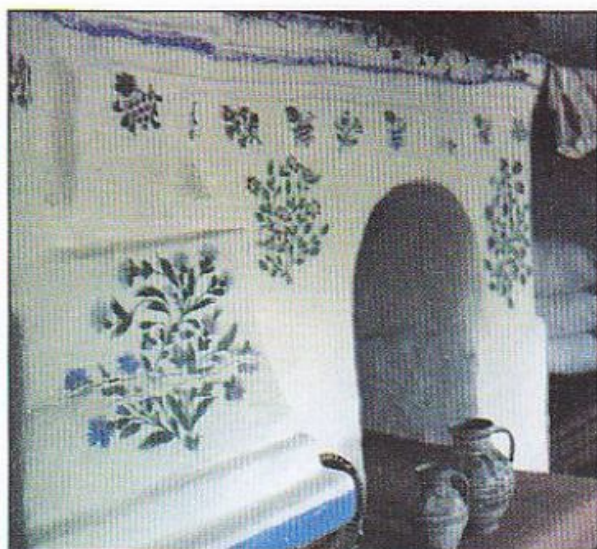
Художній розпис

У XIX ст. широке розповсюдження мав і художній розпис, яким оздоблювали стіни, двері, сволоки хат. Виконували малюнки кольоровими глинами з додаванням сажі та синьки, а також рослинними й мінеральними фарбами. Наприкінці XIX ст. почали вживати анілінові барвники. Застосування мінеральних фарб збільшило кольорову палітру розписів. Декоративним розписом прикрашали також меблі й різні господарські речі.

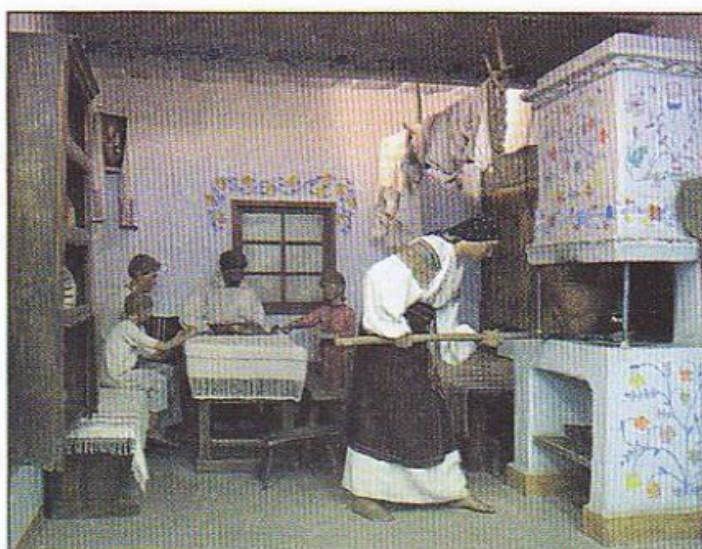
Найпоширенішими мотивами орнаментики були квіти, звідси й термін «квітчасті» хати.

Назвіть рослини, які стали основою стилізованих елементів рослинних орнаментів українського художнього розпису.

Традиційний розпис української печі

Інтер'єр української хати

Великодні українські писанки

Писанкарство

Розвиток орнаменту пов'язаний з писанкарством. У розмальовуванні писанок дотримувалися традицій, установлених у давнину. У виконанні орнаменту використовувалися перероблені мотиви вишивки, ткацтва, різьблення.

У писанках зустрічаються всі види орнаментів. Для писанок центральних областей України характерний рослинний орнамент, гуцули створили найрізноманітніші композиції з геометричних елементів і фігур, що мають велику схожість з орнаментикою різьблення по дереву та металу.

Кераміка

Значне місце в народній творчості посідає кераміка. Основні осередки народного гончарного виробництва XIX ст. відповідали розміщенню родовищ глини: Київщина (Васильків, Канів); Чернігівщина (Ічня, Ніжин, Глухів); Полтавщина (Миргород, Опішня); Харківщина (Зміїв, Ізюм); Івано-Франківщина (Косів, Кути) та ін. Кожен район мав свої особливості виробництва, що залежало від властивостей матеріалу та призначення виробів. Найпоширенішим різновидом виробів майстрів київського, полтавського, чернігівського та інших центральних регіонів

є червоний керамічний посуд — полив'яний і розмальований. У південно-західних районах великого поширення набула біла полив'яна кераміка. На Тернопільщині виготовляли посуд із легкою орнаментикою, нанесеною гравіруванням. У XIX ст. значного поширення набув декоративний фігурний посуд для різних напоїв: барильця, куманці, калачі.

Розквіт гончарного виробництва припадає на першу половину XIX ст. Майстри того часу винайшли нові технологічні прийоми декоративного оформлення та обробки художніх виробів.

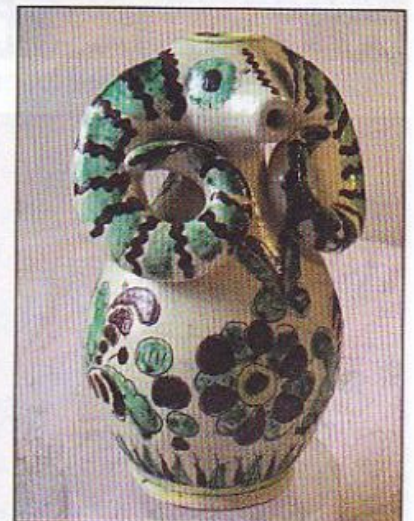
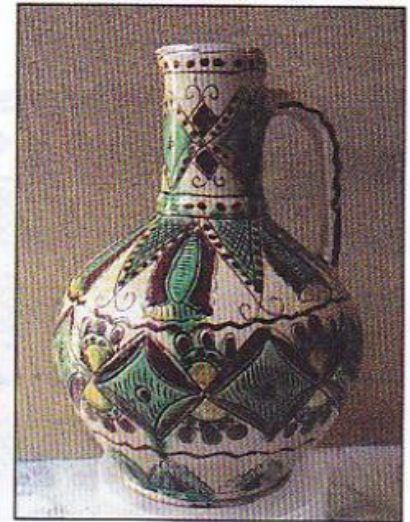
Історія залишила нам імена майстрів А. Бацуци (Поділля), В. Шестопаляця (Львівщина), О. Бахметюка (Гуцульщина) і О. Панасенка (Ічня). Яскравий слід у стильовому спрямуванні місцевого гончарства залишив опішнянський майстер Ф. Червінка. Він почав вводити в оздоблення виробів ліпні орнаментальні деталі, застосовувати штучне гравірування.

Для народної кераміки XIX ст. є характерним розвиток дрібної пластики. Окрім «тваринного» посуду, виготовляли й іграшки. У цих невеличких творах — народний гумор, декоративність, лаконічність форм.

Опішнянські куманці

Косівська кераміка

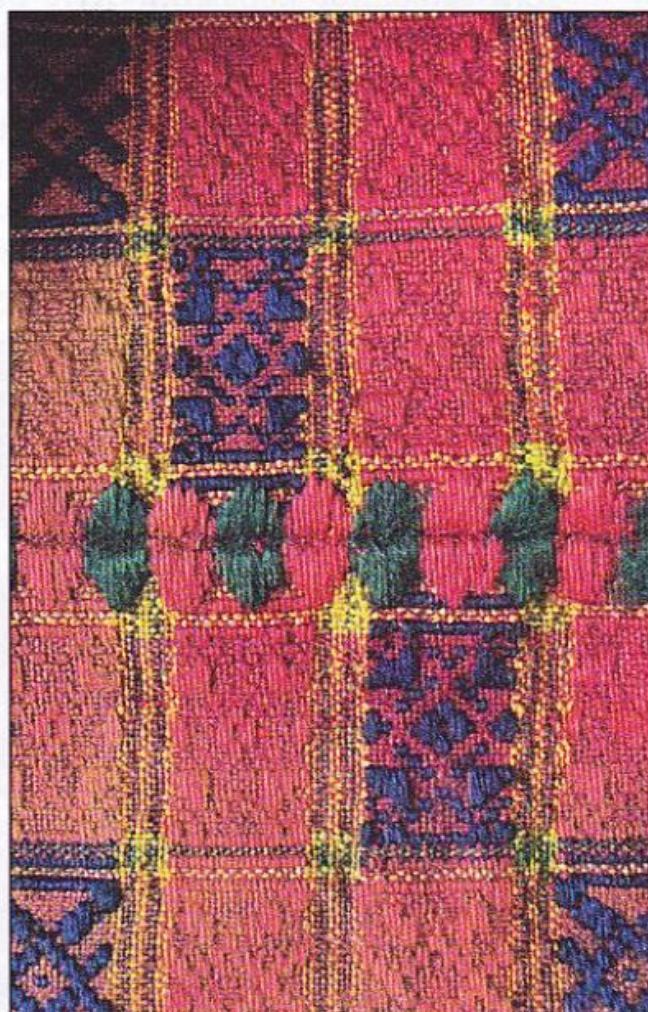
Ткацтво

Найбільшого розквіту ткацтво досягло на початку ХІХ ст. В Україні виробляли скатертини, рушники та інші побутові речі. До декоративного ткацтва належить виготовлення узорчастих полотен, тканин, що застосовувалися в інтер'єрі. Провідні осередки декоративного ткацтва були на Київщині (Переяслав, Богуслав, Обухів), Полтавщині (Решетилівка, Золотоноша, Сорочинці), Чернігівщині (Дехтярі), заході України (Збараж, Перемишль, Микулинці, Золочів).

Полотна ткали з льняної та конопляної пряжі різних сортів, а наприкінці ХІХ ст. почали ткати з фабричної пряжі. Візерунки тканин створювалися переплетенням ниток і мали встановлені з давніх часів назви — «окружки», «сосонки», «гречечка», «коропова луска». Виготовляли й узорчасті рядна поперечносмугастих композицій із нескладним геометричним орнаментом.

У першій половині ХІХ ст. вироблялося багато різноманітних вовняних тканин для жіночого вбрання (запасок, фартухів, спідниць, плахт). Особливо славилися плахтами Київщина, Полтавщина.

Українські плаhti ХІХ ст.

Вишивка

Наприкінці XIX ст. особливо поширилося промислове виготовлення вишиваних виробів: сорочок, верхнього одягу, рушників, серветок тощо.

Яке значення мали рушники в Україні? Пригадайте, як їх використовували в народному побуті.

Орнаментальні мотиви, візерунки та кольори в кожній місцевості мали свої особливості. Композиції і спосіб вишивання подільських виробів відрізняються від полтавських і київських. Полтавщина славилась орнаментами блакитних, сірих та зеленуватих тонів, а також вишивкою «білим по білому». Улюблені мотиви Київщини — грона винограду, гілочки калини та пишні квіти, виконані червоними та чорними нитками на білому тлі. Подільські майстрині застосовували надзвичайно широку палітру кольорів, а основу орнаментів складали геометризовані рослинні й тваринні мотиви.

Полтавський рушник

Гуцульська вишивка

- Назвіть найпоширеніші види декоративно-ужиткового мистецтва України XIX ст.
- Які чинники впливали на розвиток того чи іншого виду народного мистецтва?
- Чим відрізняється творчість майстрів гончарного мистецтва різних регіонів України?

- Виконайте проект «Особливості орнаментики писанкарства або рушників різних регіонів України».
- Виконайте ескіз декоративної композиції в українському стилі (розпис, витинанка, аплікація, паперопластика).
- Підготуйте доповідь на тему «Художнє різьблення у народному житті», «Символіка елементів писанок», «Символіка елементів вишивки».

ТЕМА 2. МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

Жоден із фольклорних жанрів не може зрівнятися з піснею у широті охоплення життєвих явищ, відображення народного світосприймання, моралі та естетичних уподобань. У царині української народної пісенності соціально-побутові та родинно-побутові пісні посідають важливе місце. Розвинулися вони на основі традиції, виробленої ще раніше обрядовою й позаобрядовою ліричною та епічною пісенністю, продовжуючи та збагачуючи її.

§ 19. Народна музика: соціально- та родинно-побутові пісні. Значення творчості С. Гулака-Артемівського і М. Колачевського

Соціально-побутові пісні

Зазвичай у соціально-побутових піснях втілено думки, почуття й настрої народу. Тому ці пісні змальовують широку й правдиву картину історичного буття українців, мрії про справедливість, прагнення волі. За словами М. Гоголя, для України народні пісні — це «і поезія, й історія, і батьківські могили».

Соціально-побутові пісні не присвячені конкретній події, факту чи особистості, а дають узагальнене відображення характерних для життя народу явищ, ситуацій і мають узагальнені образи.

За тематичними і жанровими ознаками соціально-побутові пісні поділяють на козацькі, гайдамацькі, солдатські, бурлацькі, кріпацькі, родинні, сирітські та інші цикли. Кожен цикл має свої особливості, але всі вони втілюють соціальні мотиви і характеризують певну історичну епоху.

Виникнення й розвиток козацького циклу пісень пов'язаний з історією козацтва. Тематика цих пісень охоплює різноманітні події з життя козаків: від'їзд у похід, прощання з рідними, бій із ворогами, загибель на полі бою («Ой у лузі, та ще й при березі»). У ХІХ ст. багато козацьких пісень було записано від кобзарів І. Стрічки, С. Яшного, М. Кравченка, А. Шута та ін.

Портрет кобзаря
С. Яшного

Гайдамацькі пісні стилістично й тематично близькі до козацьких. Вони оспівують боротьбу українського народу проти феодально-кріпосницького та національно-релігійного гніту польської шляхти у XVIII ст.

Особливо трагічно зображено долю вихідців із села в бурлацьких піснях. Вони оспівують життя бурлаків, які наймалися вантажниками та чорноробами до риболовецьких артілей на Дніпрі, Чорному морі, тяжко працювали й поневірялися на чужині («Та забілили сніги», «Горе мені на чужині»).

У кріпацьких піснях за допомогою яскравих сатиричних образів засуджено панщину і примусову працю селянина в господарстві поміщика («А в неділю пораненько»).

Соціально-побутові пісні завжди перебували у взаємодії з усіма жанрами і видами народної пісенності, узагальнено відбиваючи світ людських доль у всьому його різноманітті.

Портрет кобзаря
М. Кравченка

Родинно-побутові пісні

Родинно-побутові пісні оспівують найважливіші події та явища з родинного життя селян, відображають їхні погляди, мораль. Серед родинно-побутових пісень можна визначити такі основні тематичні групи: пісні про родинне життя, про кохання, жартівливі, колискові, дитячі пісні та ін.

Пригадайте, які родинно-побутові пісні ви слухали чи виконували на уроках музичного мистецтва. Які з них звучать у колі вашої родини?

У піснях про родинне життя найбільше уваги приділялося розкриттю взаємин між чоловіком і жінкою та стосунків з іншими членами родини. Доля матері, особливо матері-вдови, є однією з найпоширеніших тем у родинно-побутових піснях.

Найхарактерніші риси пісень про кохання — лірична ніжність, мелодійність. Такі пісні зазвичай виконувались хором під час застілля на весіллях, родинних, хрестинах. Часто в піснях про кохання змальовувались пейзажі — квітучий вишневий садок («Ой у вишневому садочку»), зоряна місячна ніч («Місяць на небі, зіроньки сяють»).

Фестиваль української народної пісні

Етнографічний гурт «Лелека»

Колискові пісні виконувалися матір'ю чи іншими членами родини над колискою дитини. Головне їх призначення — заколисувати й заспокоювати немовля.

До дитячих пісень належала творчість самих дітей, а також твори, що виконувалися для дітей дорослими. Пісні для дітей середнього і старшого віку — це ігрові пісні, дражнилки, лічилки, небилиці, заклички, жартівливі пісні, прозові приповідки, скоромовки, загадки та казки, що співаються або ритмічно промовляються. Дитячі пісні характеризує поєднання тексту з елементами гри.

Жартівливими піснями супроводжувались весілля, вечорниці, вулиці, досвітки й звичайне дозвілля українців.

Значення творчості С. Гулака-Артемівського і М. Колачевського

Семен Гулак-Артемівський — український композитор, співак, актор, драматург — увійшов в історію української музичної культури як автор першої опери з українського життя. За жанром «Запорожець за Дунаєм» — лірико-комічна опера, у якій яскраво розвиваються комедійна (Карась — Одарка) та лірико-романтична (Оксана — Андрій) сюжетні лінії.

Пригадайте фрагменти опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», що звучали на уроках музичного мистецтва, та свої враження від них.

Перша вистава опери «Запорожець за Дунаєм» з великим успіхом пройшла на сцені Маріїнського театру в Петербурзі 1863 року. Першим виконавцем партії Карася був сам композитор. Сюжет опери взято з української минувшини. Після ліквідації Запорозької Січі частина

запорожців утекла за Дунай, у Туреччину. Туга українців за рідним краєм, їхні патріотичні почуття і палке бажання повернутися на Батьківщину становлять основний зміст опери.

Найяскравішими в опері є образи Карася та його дружини Одарки. У мелодії арії Карася узагальнено риси багатьох жартівливих і танцювальних українських народних пісень, зокрема в ній відчувається близькість до мелодій пісень «Гречаники» та «Ой під вишнею, під черешнею». А романс Оксани «Місяцю ясний...» нагадує українські міські романси першої половини XIX ст. Яскравими моментами, що втілюють в опері український національний характер, є запальні народні танці — «Гопак» і «Козачок».

С. Гулак-Артемівський

«Запорожець за Дунаєм» — не єдиний твір С. Гулака-Артемівського, композитор писав також романси, водевілі тощо. Варто згадати пісню «Стоїть явір над водою», присвячену Т. Шевченку, з яким композитор дружив упродовж усього життя. У 1851 р. Гулак-Артемівський поставив власну інтермедію «Українське весілля», складену з різних українських танців, хорових і сольних пісень, і виконав у ній роль запорожця-бандуриста.

Реалістичне втілення в опері українських народних образів, використання скарбів української народної пісенності й танцювальності визначили оперу С. Гулака-Артемівського як справжній класичний твір, один із найвизначніших творів українського музичного мистецтва.

Михайло Колачевський — український композитор, піаніст, один із видатних представників української музичної культури другої половини XIX ст., автор «Української симфонії», що стала помітним явищем у галузі симфонічної музики.

Сцена з опери
«Запорожець за Дунаєм»

Перша частина найвідомішого твору М. Колачевського — «Української симфонії» — звучала на одному з уроків музичного мистецтва. Чи пригадуєте ви цей твір? Що ви пам'ятаєте про його автора?

Симфонічний стиль композитора формувався згідно з традиціями західноєвропейської музики під впливом творчості німецьких композиторів-романтиків Р. Шумана і Ф. Мендельсона. Головним досягненням М. Колачевського є створення першої української симфонії, в якій в основу всіх тем покладено мелодії народних пісень. У цьому чотиричастинному циклі (Сонатне алегро, Інтермеццо-скерцандо, Романс, Фінал) є і м'яка лірика, і дотепний жарт, героїко-епічна пісня і сцена народних веселощів.

«Українська симфонія» М. Колачевського — яскраво національний і глибоко народний твір, у якому композитор зумів зберегти жанрові особливості народних мелодій.

- Назвіть характерні ознаки українських народних соціально-побутових пісень та основні їх цикли.
- Охарактеризуйте особливості родинно-побутових пісень, назвіть їхні основні тематичні групи.
- Чому С. Гулака-Артемівського називають автором першої української опери? У чому полягає значення творчості композитора?
- Чим особлива творчість М. Колачевського?

- Проілюструйте образний зміст соціально-побутових чи родинно-побутових пісень (на вибір) за допомогою засобів образотворчого мистецтва.
- Створіть міні-виставу на основі фрагмента опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм».
- Робота в групах: підберіть українські народні соціально-побутові та родинно-побутові пісні в аудіозаписі й створіть тематичні добірки.

§ 20. Історія створення Державного Гімну України. М. Лисенко — основоположник національної композиторської школи в Україні

Історія створення Державного Гімну України

Михайло Вербицький — один із перших композиторів-професіоналів Галичини. У 1863 році він написав музику на вірші Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна», яка нині відома як Державний Гімн України.

Ви не раз слухали й виконували Державний Гімн України. Що ви знаєте про авторів пісні?

М. Вербицький — яскравий представник національної композиторської школи. Його творчому стилю властиве поєднання загальноєвропейських музичних традицій із суто національними. За таким принципом створено й пісню «Ще не вмерла Україна».

Історія створення українського гімну починається 1862 року, коли український етнограф, фольклорист і поет Павло Чубинський написав вірш «Ще не вмерла Україна». Одразу після написання вірша його поклав на музику друг і однодумець П. Чубинського М. Лисенко. Створена на його мелодію пісня набула певного поширення на Наддніпрянщині і час від часу звучала до початку ХХ ст. Згодом музику до вірша П. Чубинського створив і К. Стеценко. Проте остаточно пісня-гімн «Ще не вмерла Україна» утвердилась у свідомості українського народу саме в співавторстві П. Чубинського і М. Вербицького.

На хвилі піднесення українського патріотичного і духовного життя на Галичині в 60-х роках ХІХ ст. в одному із львівських журналів було надруковано вірш «Ще не вмерла Україна». Цей вірш сподобався М. Вербицькому своїм патріотичним змістом, легкістю форми, і він поклав його на музику спочатку як солоспів у супроводі гітари. Згодом М. Вербицький зробив із пісні-солоспіву хорову композицію.

На тлі інших пісень духовно-патріотичного змісту «Ще не вмерла Україна» вирізняється широтою осмислення історичної долі народу, передбаченням його духовного відродження. Як національний гімн пісня «Ще не вмерла Україна» була визнана І. Франком, Лесею Українкою, українськими громадами за кордоном. Особливо знаковим було авторство пісні, адже її створили наддніпрянець і галичанин, що знаменувало соборність українських земель.

М. Вербицький

У наш час як Державний Гімн України було затверджено слова першого куплету і приспіву пісні П. Чубинського «Ще не вмерла Україна» на музику М. Вербицького.

Рукописний текст і ноти цього твору зберігаються в Науковій бібліотеці імені В. Стефаника НАН України.

Творчість М. Лисенка

Микола Лисенко — видатний громадський діяч, талановитий композитор, хоровий диригент, піаніст і педагог. Значне місце у творчому доробку М. Лисенка посідають твори, написані під впливом творчості Великого Кобзаря, зокрема монументальний цикл «Музика до «Кобзаря»». Саме робота над музикою до творів поета й започаткувала професійну композиторську творчість М. Лисенка. Щороку він організовував концерти, присвячені пам'яті Т. Шевченка, здійснював концертні подорожі з хором по Україні.

Твори М. Лисенка звучали для вас у кожному класі на уроках музичного мистецтва. Які з них вам найбільше запам'яталися і чому?

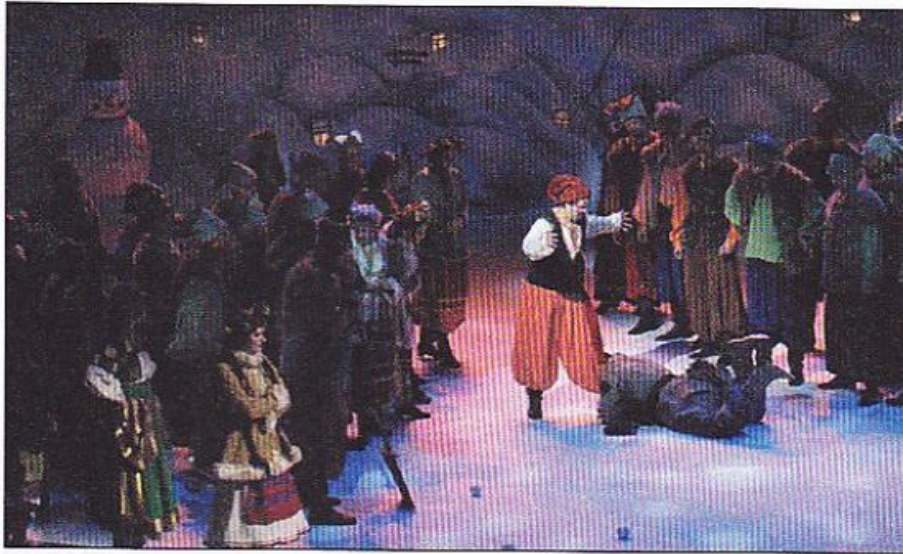
Джерелом творчості М. Лисенка є українська народна пісня. Упродовж усього життя він збирав, записував і творчо обробляв перлини народних мелодій. Українські народні пісні звучали в операх «Утоплена», «Ніч напередодні Різдва», в опереті «Чорноморці», у «Фантазії на українські теми». Вінцем використання та обробки М. Лисенком українських народних пісень є його опера «Наталка Полтавка» за п'єсою І. Котляревського.

«Наталка Полтавка», «Ніч напередодні Різдва» і «Утоплена» є першими операми, написаними за творами українських класиків, а вершиною і кращим зразком героїко-патріотичної опери стала монументальна народна музична драма «Тарас Бульба». Також композитор започаткував жанр дитячої опери — він створив три опери-казки («Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і Весна»).

Великим завданням, яке поставив перед собою М. Лисенко, було створення національної музичної школи, що дозволило б українській музиці посісти гідне місце у світовій культурі. Мрію вдалося втілити в життя 1904 року, коли за спри-

М. Лисенко

Сцена з опери «Ніч напередодні Різдва»

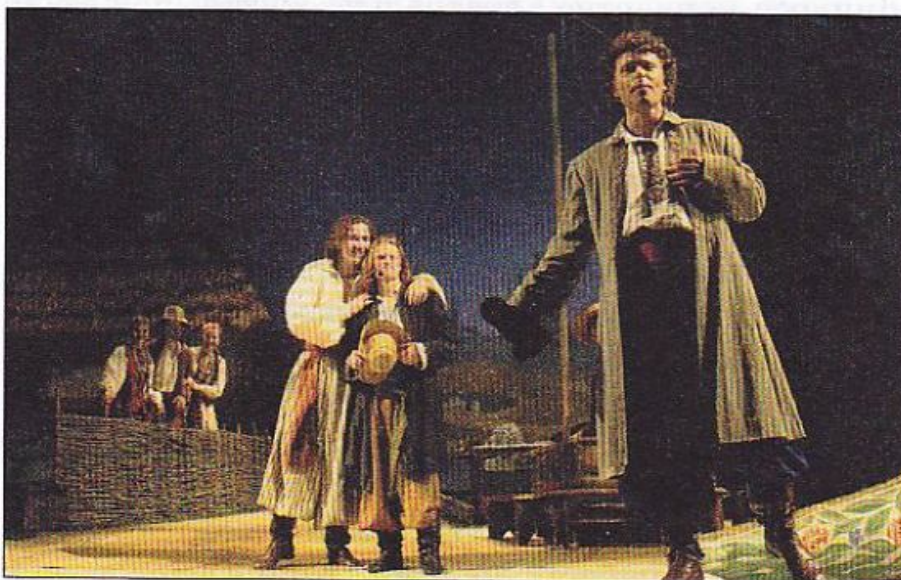

Титульний аркуш опери «Тарас Бульба»

ання М. Лисенка в Києві було створено Музично-драматичну школу. У цій школі зроста плеяда видатних представників українського мистецтва, серед яких Л. Ревуцький, К. Стеценко, В. Верховинець. Значення цієї школи у підготовці національних кадрів було настільки вагомим, що пізніше на її базі було створено Київську консерваторію і Київський державний театральний інститут.

М. Лисенко сформував і збагатив майже всі існуючі в українській музичній творчості жанри, а своєю педагогічною діяльністю заклав основи вищої спеціальної музичної освіти в Україні. Гідними послідовниками творчих принципів і традицій М. Лисенка стали М. Колачевський, Я. Степовий, М. Леонтович, С. Людкевич та ін.

Сцена з опери «Наталка Полтавка»

О. Ковальов. Па'ятник М. Лисенку. Київ

- Чому, на вашу думку, вірш П. Чубинського «Ще не вмерла Україна» став широко відомою піснею, що затверджена як Державний Гімн України, саме з музикою М. Вербицького?
- Що для вас є найцікавішим в історії створення Державного Гімну України?
- Чому М. Лисенка називають батьком української музики?
- Розкажіть про значення організаційно-педагогічної діяльності М. Лисенка для української музичної культури.

- Створіть афішу концерту з творів М. Лисенка, які ви хотіли б послухати.
- Робота в групах. Доберіть світлини, репродукції, календарі, марки тощо й створіть альбом «Видатні діячі української музичної культури».

§ 21. Музичне виконавство та освіта

У першій половині XIX ст. в найбільших містах України — Києві, Львові, Харкові, Полтаві, Одесі — вже були сформовані свої музичні традиції. Із відкриттям театрів, появою оперних труп та організацією концертного життя розпочався новий етап культурного розвитку України. Важливе значення в цьому процесі мало відкриття університетів у Києві, Львові, Харкові. При Харківському університеті працювали музичні класи, а у Львові було відкрито консерваторію, що істотно позначилося на розвитку музичного життя цих міст. Отже, для музичної культури України першої половини XIX ст. було характерним формування творчих сил, а також перехід мистецтва на нові, демократичні засади.

Значних успіхів українська музика досягла в другій половині XIX ст. Докорінно змінилося концертне і театральне життя, пов'язане з відкриттям оперних театрів у Києві, Харкові, Львові. У великих і малих містах України влаштовувалися симфонічні концерти, створювалися музичні товариства.

Завдяки високому професіоналізму українського театру почав активно розвиватися цілий ряд музичних жанрів. Розпочали й активізували свою діяльність музично-театральні трупи на чолі з М. Кропивницьким, М. Садовським, М. Старицьким, П. Саксаганським, М. Карпенком-Карим, М. Заньковецькою. Для їхніх вистав почали створювати музику українські композитори, зокрема М. Лисенко.

Національні музично-педагогічні традиції М. Лисенка продовжував і М. Леонтович, чільне місце у творчості якого посідають хорові обробки українських народних пісень, а також оригінальні, самобутні композиції, написані на основі народних мелодій. Композитор розро-

Львівський оперний театр ім. С. Крушельницької

М. Заньковецька в ролі Ази у спектаклі М. Старицького «Циганка Аза»

бив теорію цілісного сприйняття музичного образу на основі поєднання кольорів зі звучанням музичного твору.

Хорова культура України кінця XIX ст. знаменувалася активним розвитком церковного співацького руху. Цьому сприяла плідна диригентська діяльність таких визначних хорових диригентів, як О. Кошиць, К. Стеценко, М. Леонтович та ін. Репертуар хорових колективів охоплював літургійні твори, обробки народних пісень, оригінальну хорову творчість композиторів. У Західній Україні осередками хорового співу були гімназії та семінарії, а також музично-хорові товариства. Фундаторами й керівниками хорових колективів були Ф. Колесса, С. Людкевич, Д. Січинський.

Значним внеском у розвиток музично-театральної культури Львова було відкриття приватного міського театру Скарбека, одного з найбільших у Європі. На його сцені дебютували

О. Кошиць

Кобзар О. Вересай

випускники Львівської консерваторії С. Крушельницька, М. Менцинський, О. Мишуга, виконавська майстерність яких набула світового визнання.

У середині ХІХ ст. самодержавна політика спричинила занепад автентичного кобзарського виконавства: припиняли своє існування кобзарські братства, зникали автентичні інструменти, втрачався репертуар.

Найбільший внесок у справу збереження й відродження кобзарства зробили М. Лисенко і Г. Хоткевич. М. Лисенко записав думи Остапа Вересая і організував його виступи в Києві та Петербурзі, чим привернув увагу науковців до кобзарського виконавства як до самобутнього явища.

- Чим характерний розвиток музичного виконавства в Україні в першій половині ХІХ ст.?
- Які процеси відбувалися в музичній культурі України в другій половині ХІХ ст.?
- Чия творча, педагогічна й організаторська діяльність сприяла розвитку музичної освіти в Україні в ХІХ ст.?
- Розкажіть про основні події та персоналії на теренах українського кобзарства в ХІХ ст.

- Створіть добірку матеріалів на теми «Кобзарське виконавство», «Хорове виконавство в Україні».
- Робота в групах: доберіть матеріали для створення альбому «Світове значення концертної творчості С. Крушельницької та О. Кошиця».

ТЕМА 3. ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Оформлюючись як професійне мистецтво, український театр використовував і розвивав національні традиції театрального мистецтва, звертався до народної творчості. Народна пісня і танок, сатиричні вірші, героїчні думи — усе це творчо переосмислювалося і використовувалося у практиці нового українського театру.

§ 22. Значення драматургії для розвитку українського театру. Театр на Галичині та Буковині. Творчість М. Щепкіна

У першій половині XIX ст. було закладено основи українського театру. Виник новий тип театру, який став однією з передумов виникнення світського професійного театру. Стаціонарні театри з'явилися у Полтаві, Києві, Одесі, Харкові. У них виступали мандрівні трупи, а репертуар добирався з інтермедій, шкільної драми, російських трагедій.

Перші українські драматурги XIX ст. щедро використовували у «малоросійських операх» скарбницю народної музичної та вокальної культури. Ці традиції стали початком розвитку музично-драматичного театру.

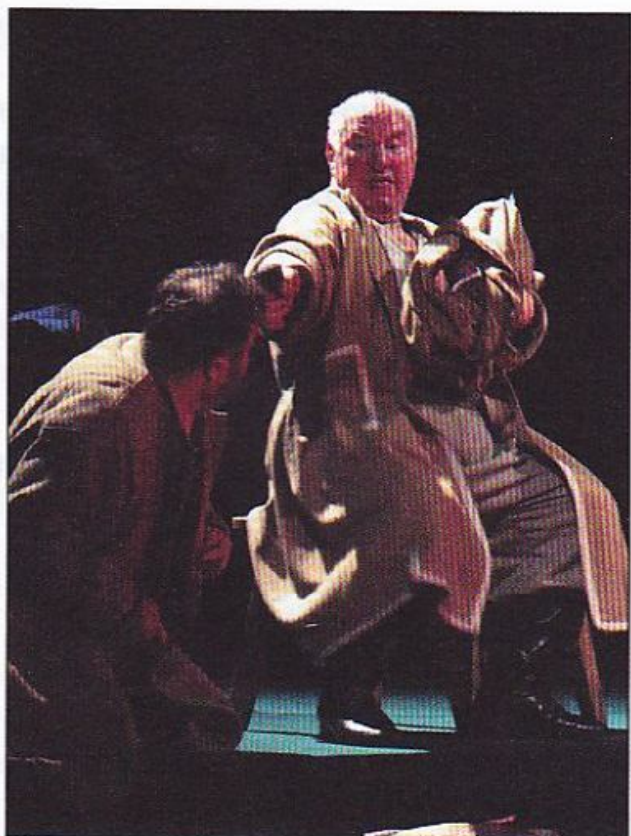
Найкращим зразком української драматургії першої половини XIX ст. стала історична п'єса Т. Шевченка «Назар Стодоля». Органічно поєднавши у своєму творі романтичне і реалістичне, ліричність і драматизм народної думи, Т. Шевченко підніс розвиток української драматургії на новий щабель, що сприяло розвитку драматургічної творчості М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, Панаса Мирного, І. Франка.

Надзвичайно популярними були в Україні вистави за творами М. Гоголя, російські комедійні опери, які стали школою для молодого українського драматургії. І. Котляревський і Г. Квітка-Основ'яненко пішли значно далі, створивши реалістичні п'єси, що правдиво відбивали дійсність, зображували життєві характери.

Поряд із новонародженим українським театром продовжували існувати аматорські театральні вистави. Саме ці вистави стали важливим чинником національно-культурного відродження в Україні. У другій половині XIX ст. такі вистави відбувалися у Чернігові, Немирові. На західних землях аматорський театр було створено при освітньо-культурному товаристві «Руська бесіда». У 1870-х роках аматорський театр виник у Києві. П'єси для цього театру писав М. Старицький,

Сцена з п'єси Т. Шевченка
«Назар Стодоля»

Сцена зі спектаклю М. Старицького
«Сто тисяч»

а музику — М. Лисенко. На сцені театру була поставлена й перша українська опера «Запорожець за Дунаєм».

В останній третині ХІХ ст. професійний реалістичний театр досяг значних успіхів. У кращих драматичних творах та постановках драматурги, які водночас були режисерами й акторами, розкривали типові соціальні явища дійсності.

Трупа М. Кропивницького
(Марко Лукич у центрі)

Великий знавець української мови М. Старицький писав комедії («За двома зайцями»), драми («Не судилося», «Богдан Хмельницький»). Але ні М. Старицький, ні близький йому М. Кропивницький не виходили за рамки так званої «етнографічної драматургії». Творцем української соціальної драми став І. Карпенко-Карий. В основі його п'єс (драми «Бурлака», «Безталанна», комедії «Сто тисяч», «Хазяїн») лежать глибокі психологічні конфлікти, гострі соціальні протиріччя.

Театр на Галичині та Буковині

Під впливом досягнень українського театру на Наддніпрянщині розвивалося і театральне мистецтво Західної України. На Галичині до 1848 року українського театру не було. Поштовхом до його розвитку на Східній Галичині послужили п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» й «Москаль-чарівник», що з'явилися там і швидко здобули популярність. У Коломиї виник аматорський гурток І. Озаркевича. Два осередки аматорського театру існували в Ужгороді під керівництвом К. Сабова та молоді, очолюваної М. Поповичем. Аматорські вистави театральних гуртків відбулися у Перемишлі й Тернополі, де ставили перші п'єси галицьких драматургів С. Петрушевича, М. Устияновича. Театральний рух розвивався і на Закарпатті.

У 1864 році у Львові був заснований український професійний театр, який очолив український актор-режисер О. Бачинський. Цей театр познайомив Галичину й Буковину з найкращими досягненнями театального мистецтва України, Росії та європейських країн.

Сцена зі спектаклю І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля»

П. Саксаганський зі своїм сином П. Тобілевичем

У його становленні й розвитку брав участь М. Кропивницький, який перебував у середині 1870-х років у Львові.

В українському театрі Галичини працювали талановиті актори І. Гриневський, К. Площевський, Біберовичі, згодом — Підвисоцькі, А. Стечинський та багато інших.

Галицький театр у виборі репертуару орієнтувався на твори кращих драматургів України. У його творчому доробку були «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Пошились в дурні» М. Кропивницького, «Ніч під Івана Купала» М. Старицького, «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого та ін.

Величезний успіх у публіки мали постановки «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Вечорниці» П. Ніщинського, «Украдене щастя» І. Франка.

На Буковині при чернівецькому товаристві «Руська бесіда» 1869 року утворилися аматорські гуртки. Театральна діяльність активізувалась із заснуванням 1884 року «Руського літературно-драматичного товариства» під керівництвом С. Воробкевича, відомого українського письменника, композитора, педагога. Він написав 18 музично-драматичних творів, побутових драм, комедій, що становили основу театрального репертуару.

Творчість М. Щепкіна

З появою українського театру з'являються й імена перших акторів, які приносять славу театру. Перша половина XIX ст. у театральній культурі України позначена іменем Михайла Щепкіна. В основі його поглядів на сценічне мистецтво — розуміння високої суспільної місії театру. Основу творчості актора, підкреслював М. Щепкін, мають складати природність і справжні почуття, а джерелом вражень має бути саме життя.

У п'єсах І. Котляревського «Наталка-Полтавка» та «Москаль-Чарівник» М. Щепкін був першим Виборним та Чупруном. Ці роки є кращими в його творчій діяльності. Та М. Щепкін не обмежувався лише участю у виставах. Виступаючи перед акторами з бесідами про акторську й режисерську майстерність, він радив, щоб актор ніколи не копіював життя, а прагнув до художнього узагальнення дійсності, всебічного розкриття на сцені внутрішнього її змісту. Актор першим

М. Щепкін

заклав основи «театру переживання», перевтілення в сценічний образ. Щепкінський метод розкриття внутрішньої суті сценічного образу підхопили й розвинули його учні й послідовники (М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський).

- Назвіть основні чинники, що сприяли виникненню професійного українського театру.
- Яку роль відігравали аматорські вистави у театральному мистецтві XIX ст.?
- Що є характерним для розвитку театального мистецтва в Західній Україні?
- У чому полягав Щепкінський метод акторської майстерності?

- Дослідіть творчий шлях М. Щепкіна.
- Підготуйте доповідь на тему «Актори-кріпаки».
- Складіть кросворд «Театральне мистецтво України XIX ст.».

§ 23. Театр корифеїв. Перший український стаціонарний театр у Києві. Творчий шлях М. Заньковецької

Театр корифеїв

Перша об'єднана професійна театральна трупа, до якої увійшли кращі митці, корифеї* української сцени, була створена М. Кропивницьким — видатним українським драматургом, режисером, музикантом і актором — у 1882 році. Театр корифеїв знаменує собою розквіт українського професійного театру XIX ст.

Як продовжувач традицій Великого Кобзаря, М. Кропивницький усе своє життя присвятив боротьбі за духовне визволення української нації. Засобами мистецтва як драматург і актор він пробуджував національну свідомість народу, закликав його зберігати і відстоювати свої культурні надбання.

Драматургія М. Кропивницького пов'язана з фольклором, із кращими зразками української

М. Кропивницький у ролі Тараса Бульби

* *Корифей* (від грец. вождь, ватажок) — у давньогрецькому театрі — керівник хору або заспівувач, у сучасному розумінні — найвизначніший діяч у певній галузі мистецтва, літератури тощо.

П. Саксаганський
у ролі Козака-гуляки

Сцена з вистави М. Кропивницького «По ревізії»

класичної літератури, зокрема з творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Гоголя. У ній відчутні також традиції світових майстрів слова В. Шекспіра, Ж. Б. Мольєра, О. Пушкіна.

Театр М. Кропивницького був на той час справжнім джерелом української культури. Митцю вдалося об'єднати талановитих акторів: братів Тобілевичів (псевдоніми: Івана — Карпенко-Карий, Миколи — Садовський, Панаса — Саксаганський), Михайла Старицького, Марію Заньковецьку та ін.

Одним із найвидатніших діячів українського театру корифеїв був І. Карпенко-Карий. Він написав 18 оригінальних п'єс. Серед них — «Безталанна», «Наймичка», «Мартин Боруля», «Сто тисяч» та ін. Його акторська творчість позначена щирістю і психологічною глибиною почуттів.

Із театром корифеїв також пов'язані імена П. Саксаганського і М. Заньковецької, для яких театр став єдиним покликанням у житті.

Панас Саксаганський — багатогранний видатний актор з надзвичайним темпераментом, даром перетілення, блискучою технікою. Серед його ролей були комедійні, драматичні та трагічні. За своє творче життя Саксаганський зіграв понад сто головних ролей і багато епізодичних. І кожна з них — вершина акторського мистецтва: Возний («Наталка Полтавка»), Богун («Богдан Хмельницький»), Голохвастов («За двома зайцями»), Солопій Черевик («Сорочинський ярмарок»), Бондар («Бондарівна»).

Чималий і режисерський доробок митця. Він поставив понад 80 п'єс, а також написав дві власні комедії «Лицеміри» і «Шандрапа».

В історії культури важко знайти сім'ю, яка б дала таке сузір'я талантів, як сім'я Тобілевичів, де було шестеро дітей і четверо з них стали корифеями національного театрального мистецтва: драматург і актор І. Карпенко-Карий, актори М. Садовський і П. Саксаганський, їхня сестра — відома актриса і співачка М. Садовська-Барілотті. До того ж у родину Тобілевичів увійшли найкращі артистки українського театру: М. Заньковецька (стала дружиною Миколи) та С. Тобілевич (дружина Івана). Родину Тобілевичів справедливо називають основою українського театру.

М. Садовська-Барілотті

Перший стаціонарний театр у Києві

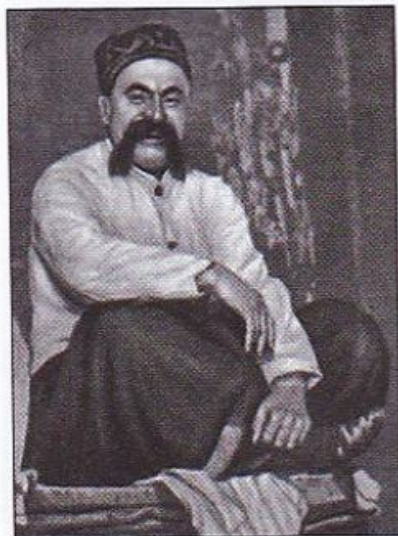
У 1907 році М. Садовському, який боровся за українське слово та український театр за часів їх заборони, вдалося відкрити у Києві стаціонарний Український театр. Одержавши театр, М. Садовський уперше зміг сформувати трупу, яка була потрібна йому для великих постановочних вистав. Важливим елементом у театрі була музика. Крім опер («Запорожець за Дунаєм», «Продана наречена», «Галька», «Катерина») йшли вистави мішаного жанру — музично-драматичні, — де велика роль приділялась пісням і танцям, наприклад «Енеїда» І. Котляревського. Тому в театрі був постійний зіграний оркестр, який набував особливого звучання, коли за пульт диригента ставав український композитор О. Кошиць. Музичне оформлення спектаклів здійснювали композитори М. Лисенко та К. Стеценко, художне — В. Кричевський. Таким чином, створилися передумови розвитку українського театру модерну, основи якого заклала драматургія Лесі Українки, В. Винниченка, О. Олесь.

За свідченням критиків, М. Садовський розвинув кращі здобутки театру корифеїв у поєднанні з європейськими традиціями.

Сила й роль корифеїв були в тому, що вони, створюючи репертуар, формували по-справжньому народний національний театр, впливаючи цим на свідомість людей. Вони створили школу акторської

В. Кричевський

М. Садовський у ролі
Запорожця

М. Заньковецька
в ролі Галі

та режисерської майстерності, піднесли український театр на значно вищий щабель професіоналізму. Завдяки їхній діяльності друга половина XIX ст. увійшла в історію української культури як «золотий вік» театру.

Творчий шлях М. Заньковецької

З театром корифеїв пов'язана творчість Марії Заньковецької. У 1882 році в театрі корифеїв відбувся її сценічний дебют у ролі Наталки Полтавки. Саме для цього виступу вона обирає собі сценічний псевдонім Заньковецька від назви рідного села Заньки.

Пізніше М. Заньковецька працювала в професійних українських трупях М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого. Актриса надзвичайно широкого творчого діапазону, М. Заньковецька створювала образи, проникнуті справжнім драматизмом і запальною комедійністю: Христина, Софія («Наймичка», «Безталанна» Карпенка-Карого), Оксана («Поки сонце зійде, роса очі виїсть» Кропивницького), Наталка («Лимерівна» Панаса Мирного), Катря, Аза («Не судьба», «Циганка Аза» Старицького), Галя («Назар Стодоля» Шевченка), Наталка, Терпелиха («Наталка Полтавка» Котляревського) та ін.

Творчість М. Заньковецької мала велике значення для формування національного театрального мистецтва, розвитку драматургії, створення школи сценічної майстерності для наступних поколінь українських митців. Ім'ям Заньковецької названо український драматичний театр у Львові.

- Пригадайте, який внесок зробив М. Кропивницький у розвиток професійного театру.
- Назвіть прізвища найвідоміших акторів театру XIX ст.
- У якій виставі відбувся творчий дебют М. Заньковецької? Назвіть театральні образи, створені актрисою.

- Створіть сторінку фотоальбому «Театр корифеїв».
- Дослідіть походження псевдонімів: Карпенко-Карий, Садовський, Саксаганський.

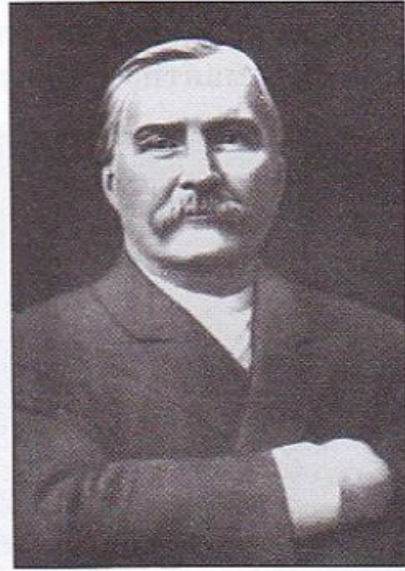
§ 24. Узагальнення

Перевірте свої знання

Розгляньте представлені твори мистецтва XIX ст. За якими рисами можна визначити їх приналежність до художніх стилів класицизм, романтизм або реалізм?

Назвіть імена митців, зображених на портретах. У яких видах мистецтва вони проявили свій талант? Чому їхня творчість має велике значення для розвитку української національної культури? Поясніть свою думку.

Визначте головні досягнення української культури ХІХ ст. в основних видах мистецтва: архітектурі, живописі, скульптурі, музиці, театрі. Назвіть імена видатних митців того часу.

Творчий проект

Виконайте індивідуальний або груповий творчий проект за результатами вивчення розділу «Художня культура ХІХ століття». Запропонуйте однокласникам скласти запитання щодо теми вашого проекту, на які ви відповідатимете під час презентації.

Пропоновані теми:

«Диво українських дерев'яних храмів», «Подорож у казку — екскурсія Софіївським парком», «Палаці України — перлини архітектурного мистецтва ХІХ ст.».

«Природа рідного краю на полотнах С. Васильківського та С. Світославського», «Леонід Позен: творчий шлях до досконалості», «Історії кохання в картинах Миколи Пимоненка».

«Українські народні пісні: літопис життя», «Семен Гулак-Артемівський та Микола Лисенко — фундатори української опери», «Образи селян, створені пензлем Тараса Шевченка».

«Родина Тобілевичів — яскраве сузір'я корифеїв українського театру», «Марко Кропивницький — батько українського національного театру».

Розділ IV ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ХХ СТ.

ТЕМА 1. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Протягом ХХ століття українське мистецтво пройшло довгий, складний і суперечливий шлях розвитку. Цей період позначений виникненням нових мистецьких стилів і напрямів (переважно модерністського спрямування) у різних галузях художньої творчості, появою нових яскравих постатей, відходом багатьох митців від засад реалізму.

§25. Художня культура «розстріляного Відродження». Український авангард

Художня культура «розстріляного Відродження»

Українська художня культура ХХ ст. сповнена протиріч, досягнень і втрат. Соціальні потрясіння, жахливі світові війни, революції, надмірна політизація суспільного життя негативно позначилися на розвитку національної культури.

Культура України на початку століття розвивалася в надзвичайно складних умовах політичного протистояння. Багато митців були змушені емігрувати чи загинули, безліч культурних цінностей було знищено.

Проте саме в цей період було закладено основи «українського Відродження» — сплеску української культури 20-х років ХХ ст. Головними здобутками української культури стали: заснування українських університетів; створення нових україномовних шкіл, гімназій, збільшення кількості українських підручників; заснування Національної бібліотеки України, Національної галереї мистецтв, Українського національного театру (під керівництвом О. Саксаганського) та «Молодого театру» (під керівництвом Леся Курбаса).

Найпомітнішими подіями в образотворчому мистецтві стали відкриття Української академії мистецтв, початок роботи школи живопису під керівництвом М. Бойчука, талановиті роботи Г. Нарбута, В. Кричевського, О. Мурашка. У царині музики плідно працювали композитори О. Кошиць, М. Леонтович, Л. Ревуцький, Г. Верьовка, Б. Лятошинський. Почало розвиватися українське кіномистецтво.

Фундатори Української академії мистецтв.
Зліва направо сидять:
А. Маневич, О. Мурашко,
Ф. Кричевський, М. Грушевський, І. Стешенко,
М. Бурачек; стоять:
Г. Нарбут, В. Кричевський, М. Бойчук

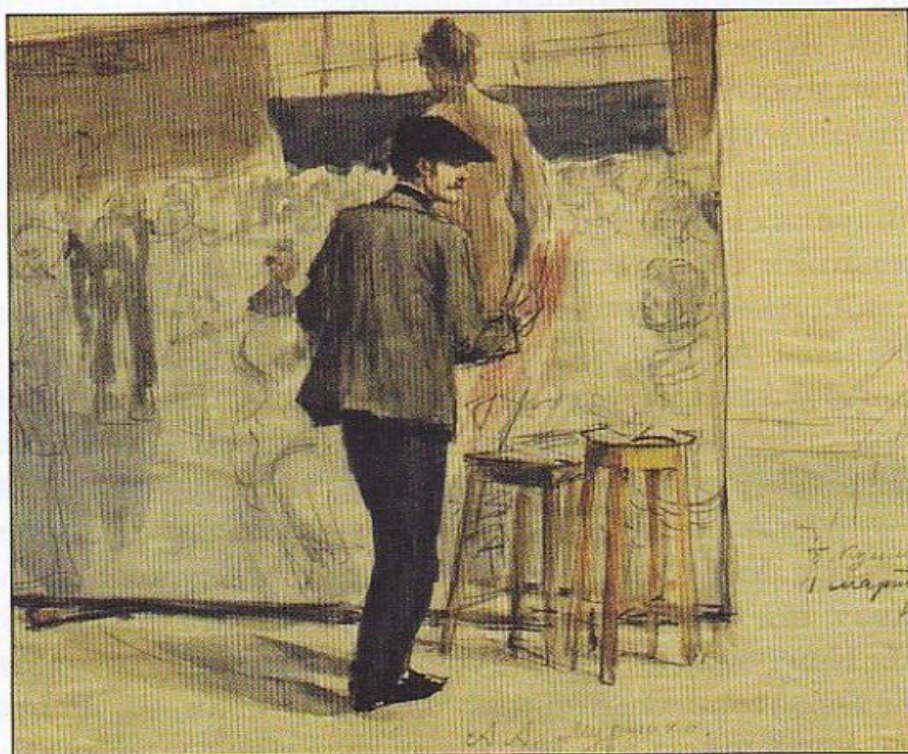

Здобутки митців були досить вагомими, але згодом українська культура зазнала жорстокого тиску держави на всі її напрями та стилі. У 30-х роках ХХ ст. розпочалося справжнє винищення української культури. У результаті були знищені майже всі діячі національної культури та інтелігенція. На противагу «українському Відродженню» двадцятих років, тридцяті роки називають добою «розстріляного Відродження».

О. Богомазов. Трамвай

Б. Кустодієв. О. Мурашко працює

Український авангард

Двадцять років ХХ ст. характеризуються складністю і суперечливістю художньо-естетичних тенденцій, творчих пошуків. В Україні організовувалися різні творчі об'єднання художників, до складу яких входили як художники-реалісти, так і художники модерністських та імпресіоністичних уподобань. Точилася гостра боротьба художників-реалістів із представниками нових художніх течій, які орієнтувалися на європейське мистецтво, вважаючи реалістичний метод таким, що не відповідає культурним потребам сучасного суспільства. Саме на двадцять років припадає стрімкий зліт великих українських авангардистів К. Малевича, Д. Бурлюка, М. Бойчука, О. Архипенка, О. Богомазова, О. Екстер.

Казимир Малевич — художник-авангардист, один із засновників супрематизму і кубофутуризму, педагог, теоретик мистецтва. Брав участь у виставках, де представляв свої роботи, написані в стилі неопримитивізму («Селяни в церкві», «Збір урожаю») та кубофутуризму («Англієць у Москві»). Найвідоміший твір художника — «Чорний квадрат».

Поняття «український авангард» введено в ужиток французьким мистецтвознавцем Наковим для виставки «Tatlin's dream», улаштованої в Лондоні 1973 року. Саме тоді Захід уперше побачив праці світового рівня невідомих авангардистів України — В. Єрмилова і О. Богомазова. Ця подія привернула увагу до видатних українських майстрів авангарду — К. Малевича, Д. Бурлюка, В. Татліна, роботи яких набули популярності в усьому світі.

Д. Бурлюк. Весна в селі

К. Малевич. Три жінки на дорозі

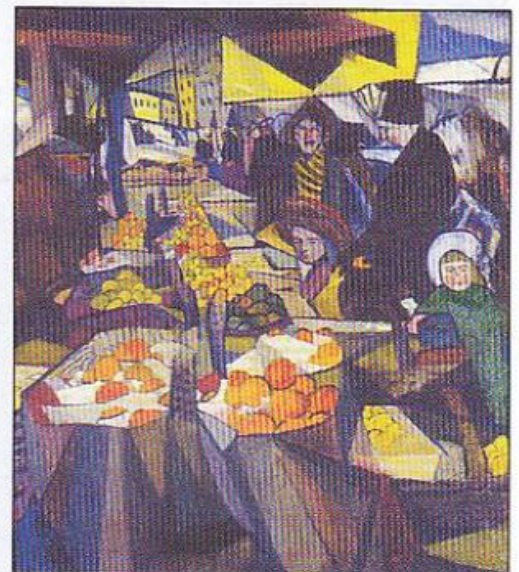

Г. Нарбут. Сторінка
«Української абетки»

К. Малевич.
Англієць у Москві

О. Богомазов. Сінний ринок.
Київ

Олександр Богомазов — визначний теоретик українського авангарду, блискучий педагог, автор трактату «Живопис і Елементи», в якому викладено роздуми про суть живопису та його вплив на глядача.

Яскравою сторінкою в українському мистецтві є творчість художника Георгія Нарбута. Його цілком справедливо називали одним із найвидатніших графіків сучасності. Як знавець українського стародавнього мистецтва і геральдики, Г. Нарбут виконав безліч гербів, ілюстрував або оформлював книги «Малоросійський Гербовник», «Герби гетьманів Малоросії», «Старовинна архітектура Галичини», «Стародавні садиби Харківської губернії», розробив проекти Державного Герба і Печатки Української держави. Г. Нарбут — автор перших українських банкнот і поштових марок.

Визначним досягненням Нарбута й усієї української графіки є «Українська абетка», в якій художник досяг граничної простоти й водночас вишуканості композиції, малюнка й кольору. У вирішенні літер абетки Г. Нарбут об'єднав досягнення української рукописної та друкованої книги і західноєвропейських майстрів шрифту.

- У яких умовах розвивалась українська культура в 20-ті роки ХХ ст.?
- Назвіть нові мистецькі течії, що виникли на початку ХХ ст.
- Дослідіть художню спадщину К. Малевича.

- Організуйте слайд-шоу «Український авангард».
- Створіть абстрактну композицію в стилі сучасного мистецтва за українськими мотивами.

§ 26. Архітектура. Скульптура

Архітектура

На початку ХХ ст. точилася гостра боротьба між творчими угрупованнями із суперечливими поглядами на архітектуру. Головні якості архітектури — це користь, міцність, краса (функціональне, конструктивне, естетичне). У цей період робилися спроби абсолютизувати одну з якостей, що знижувало рівень архітектурних творів узагалі. В українській архітектурі помітний слід залишили такі напрями, як раціоналізм* і конструктивізм**. Прикладом конструктивізму є споруда Держпрому (арх. С. Серафимов, С. Кравець, М. Фельгер) в Харкові.

Ряд споруд було виконано в стилі так званого українського модерну, прихильники якого використовували відомі європейські прийоми та форми: високі дахи з перепадами, лоджії з трапецієподібними завершеннями, вікна зі скошеними верхніми кутами. Елементи українського модерну, запозичені з українських стародавніх дерев'яних споруд, не відповідали новій епосі й сучасним матеріалам, що спричиняло ускладнення будівельних процесів.

На початку ХХ ст. з'являється унікальна постать в історії українського мистецтва — Василь Кричевський. Митець, що працював у царині архітектури, дизайну, малярства, книжкової і станкової графіки, театральної декорації, оформлення кінофільмів, був одним із фундаторів Української академії мистецтв, професором і керівником низки вищих шкіл у Києві та Львові.

Він створив десятки проектів приватних будинків та громадських установ, що засвідчило досконале знання архітектором конструктивних, композиційних і декоративних особливостей різних стилів. Однак В. Кричевський шукав власний шлях, уособленням якого став будинок Полтавського губернського земства, спроектований ним у традиціях української народної архітектури.

В українському стилі В. Кричевський спроектував близько двадцяти будинків.

У 1920—1930-х роках В. Кричевський відійшов від декоративності в бік більшої функціональності й конструктивності споруд. Цей напрям репрезентують будинок письменників РОЛІТ у Києві та Музей

* *Раціоналізм* — мистецький напрям, що прагнув знайти раціональні начала в образному аспекті архітектури, максимально освоїти досягнення сучасної науки і техніки.

** *Конструктивізм* — напрям в архітектурі, спроба створити життєвий простір за допомогою нової техніки, її логічно доцільних конструкцій, а також естетичних якостей таких матеріалів, як метал, дерево, скло. Конструктивісти зовсім відкидали значення спадщини минулого.

Будівля Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей)

Будівля Держпрому. Харків

Т. Шевченка на Чернечій горі в Каневі (обидва — у співавторстві з П. Костирком).

Досвід роботи архітектором дав В. Кричевському розуміння значення синтезу мистецтв і ролі кожної складової в системі цілого. Очевидно, саме тому найвищі досягнення майстра пов'язані з «синтетичними мистецтвами»: архітектурою, дизайном інтер'єрів, оформленням книг, сценографією, художньою постановкою кінофільмів. Пошуки митця були співзвучні прагненням доби модерну естетизувати навколишній світ, знівелювати межі між мистецтвом і побутом.

Ще за життя ім'я архітектора Владислава Городецького було овіяне легендами, а його дивовижні витвори стали не лише відомими, але й улюбленими. У творчому доробку славетного зодчого храми, палаци, маєтки, музеї, лікарні, фабрики та ін. В історію архітектури мистець увійшов як будівничий модерну.

Творча діяльність В. Городецького розпочалася в Києві. За кілька років він зробив блискучу кар'єру і здобув статус провідного архітектора. Городецький був талановитою людиною, фахівцем високого класу, чудово знав і вмів використовувати різні архітектурні стилі.

Упродовж 1898—1903 років він будує Музей старовини і мистецтв (нині Національний художній музей) у стилі класицизму, очолює будівництво однієї з найцікавіших архітектурних споруд початку ХХ ст. — римо-католицького костелу св. Миколая в стилізованих готичних формах із високими стрілчастими шпилями, зводить приміщення караїмської кенаси в мавританському стилі.

Вершиною творчого злету В. Городецького став його власний маєток на вулиці Банковій, так званий «Будинок з химерами», зведений у стилі модерн 1903 року. Свою назву будинок отримав через скульптурні прикраси, тематика яких — тваринний наземний і підводний світ, атрибути полювання, казкові істоти. Цей оригінальний і чудернацький

Будинок
з химерами.
Київ

витвір — пошук нового, незвичного в архітектурі. «Химер» на цьому будинку, що дивують нас своєю загадковістю, майстерно виконав із бетону за рисунками В. Городецького італійський скульптор Еліо Саля.

Скульптура

Мистецтво скульптури в Україні не мало таких сталих національних традицій, як, наприклад, живопис. У першій половині ХХ ст. розгорнуте будівництво сприяло розвитку не тільки монументальних, а й станкових форм скульптури.

Одним із найважливіших завдань того часу було створення проекту пам'ятника геніальному синові українського народу Т. Шевченкові. Тричі оголошувався міжнародний конкурс на кращий проект для спорудження пам'ятника у Харкові. Увінчався конкурс перемогою проекту скульптора М. Манізера та архітектора Й. Лангбарда.

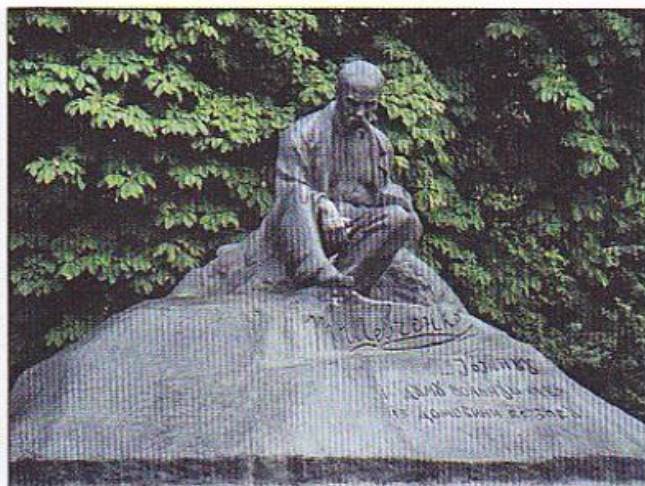
Творчий скульптурний доробок Івана Кавалерідзе є надзвичайно значущим в українському образотворчому мистецтві. Твори художника прикрашають площі й вулиці наших міст донині.

За роки життя І. Кавалерідзе створив велику кількість монументальних і станкових творів, меморіальних дошок та горельєфів. Він є автором пам'ятників княгині Ользі у Києві, Т. Шевченку в Ромнах, Полтаві, Г. Сковороді в Лохвиці та ін.

Сміливі авангардні роботи І. Кавалерідзе — «Журавлі летять», «Бунт», «У глибині сибірських руд», «Якби ви знали, паничі» — в радянські роки не дозволяли виставляти в музеях, вважаючи їх незрозумілими. У творчості Кавалерідзе середини 20-х років помітний вплив

Пам'ятник княгині Ользі. Київ

Пам'ятник Т. Шевченку. Ромни

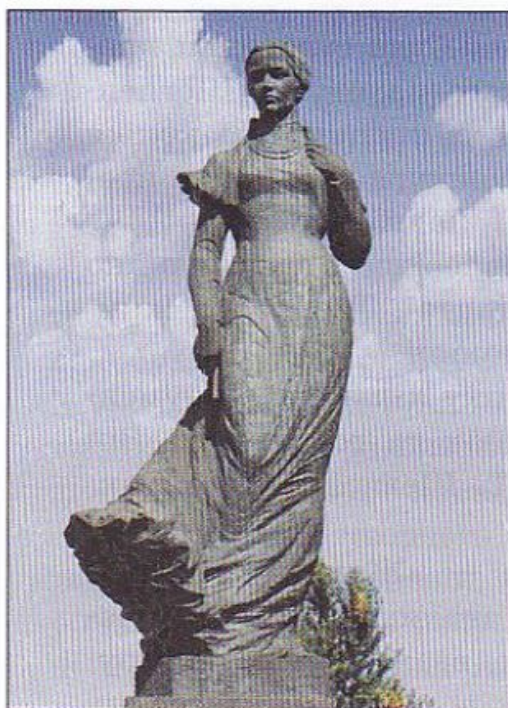
кубізму — пам'ятники Артему в Артемівську і Святогірську, Т. Шевченку в Полтаві.

Останнім твором І. Кавалерідзе став пам'ятник Ярославу Мудрому, встановлений уже за часів незалежності нашої Батьківщини поблизу Золотих Воріт у Києві. При його створенні за основу було взято модель, виконану І. Кавалерідзе в 1958 році.

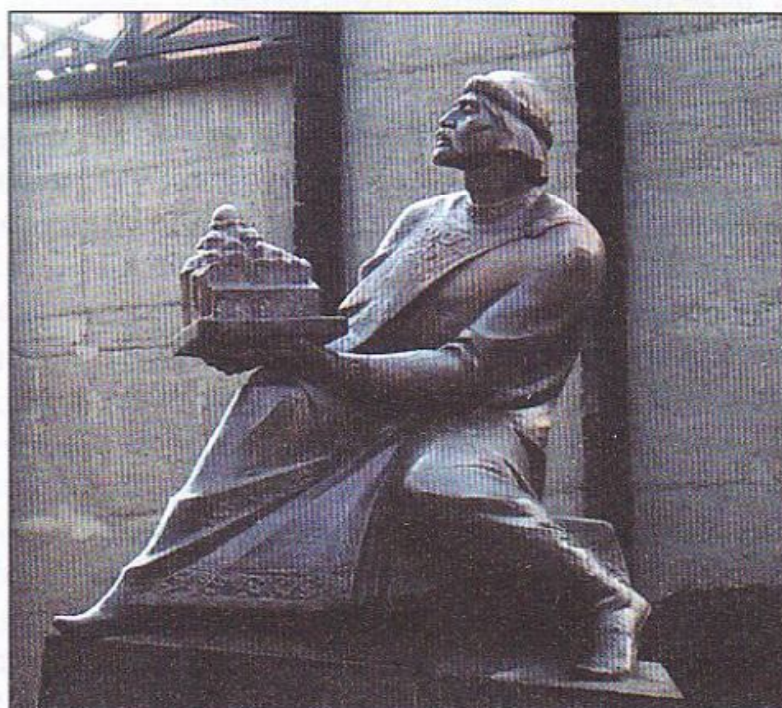
Скульптурна спадщина Василя Бородая — це ціла епоха в українському образотворчому мистецтві. Основне місце у його творчості посідає монументальна пластика.

Одним із основних монументальних творів В. Бородая є монумент Батьківщини-матері в меморіальному комплексі «Український

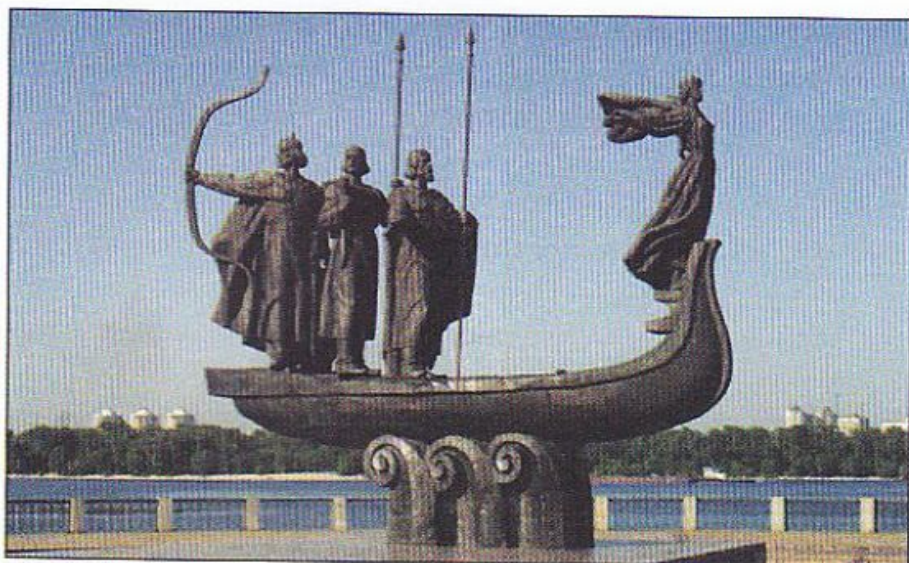
Пам'ятник Лесі Українці. Київ

Пам'ятник князеві Ярославу Мудрому. Київ

Кий, Щек, Хорив і їхня сестра Либідь

В. Бородай працює над створенням монумента «Кий, Щек, Хорив і їхня сестра Либідь»

державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років» у Києві. Над цим комплексом В. Бородай працював протягом семи років із колективом архітекторів і скульпторів. Крім основної статуї, автори створили ще кілька скульптурних груп, які символізували найважливіші етапи війни як на фронті, так і в тилу. Із монументальних творів, виконаних В. Бородаєм, заслуговує на увагу пам'ятник Кобзареві в Нью-Йорку (США).

У своїй творчості В. Бородай звертався і до станкової пластики. Найбільше його цікавили портрети, в яких митець намагався розкрити внутрішній світ людини. До творів скульптора належать портрети П. Панча, П. Тичини, Л. Ревуцького, Т. Яблонської та ін.

Значною віхою у творчості митця став пам'ятник Лесі Українці в Києві. Образ цієї мужньої, надзвичайно талановитої жінки полонив увагу скульптора на багато років. Майстер намагався передати у творі не тільки вольовий характер, а насамперед жіночність поетеси. Він прагнув показати її серед народу і тому встановив статую на невисокому постаменті, майже на землі. Ця робота відзначається витонченим ліпленням і майстерною пластикою.

Своєрідною емблемою Києва стала скульптурна композиція, що височить на березі Дніпра,— «Кий, Щек, Хорив та їхня сестра Либідь». Як і попередні твори митця, вона вражає своєю досконалою пластикою.

У ХХ ст. досить широко застосовували тематичну й декоративну скульптуру (у вигляді статуй, барельєфних панно, фризів тощо) в громадському будівництві. Набула розповсюдження і паркова скульптура. Провідною в творчості скульпторів була тема боротьби радянського

народу проти фашистських загарбників, багато робіт присвячено портретному втіленню образів людей праці, інтелігенції, у творах побутового жанру митці відображали різні сторони життя людини.

- Назвіть відомих українських архітекторів ХХ ст. Чим визначна їхня творчість?
- У чому полягає особливість архітектурного мистецтва перших десятиліть минулого століття?
- Яких відомих особистостей увічнили у своїх творах українські скульптори?

- Створіть відеоряд «Модерністські течії в архітектурі України».
- Складіть кросворд «Митці українського авангарду».
- Виконайте ескіз пам'ятника видатному митцеві «розстріляного Відродження».

§ 27. Живопис. Графіка

Живопис

Одним із найяскравіших явищ в українському образотворчому мистецтві початку століття була творчість видатного українського художника Михайла Бойчука та його послідовників (І. Падалка, В. Седляр). Творчість митця була орієнтована на осмислення спадщини всього європейського монументального мистецтва. Вивчаючи твори старих майстрів Візантії, Середньовіччя, раннього Відродження, він прагнув створити національний монументальний стиль у живописі через злиття традицій — українського примітивізму й візантизму.

Намагаючись осягнути закони монументального мистецтва й оволодіти технікою мозаїки та фрескового живопису, молодий художник подорожує Італією, знайомиться з мистецькими шедеврами Венеції, Флоренції, Мілана. У вивченні музейних зібрань і щоденній напруженій аналітичній роботі визрівала оригінальна концепція монументального мистецтва. Практика М. Бойчука показала, що образотворчі канони різних часів і народів і, насамперед, художні засоби давньоруського живопису можуть дати благодатний ґрунт для втілення ідеї митця — створення нового епохального стилю.

Бойчуківці виконали три монументальні розписи: Луцьких казарм у Києві, Червонозаводського театру в Харкові та санаторію поблизу Одеси. Однак у тридцятих роках було проголошено, що творчість

М. Бойчук. Біля яблуні

А. Ерделі. Заручені

Ф. Кричевський.
Автопортрет

бойчуківців, їхні ідеї ворожі радянській владі. Майже всіх «бойчуківців» було репресовано, а їхні численні монументально-декоративні роботи та фрески знищено.

Живописці 20-х років (М. Самокиш, Ф. Кричевський, А. Петрицький, О. Шовкуненко) відображали у своїх творах драматичні події революції та громадянської війни, характерні прикмети радянської дійсності, риси нової людини.

Одним із перших українських художників, який звернувся до радянської тематики, був основоположник радянського батального мистецтва Микола Самокиш. Художник створив ряд видатних творів про героїчні подвиги народу («Розвідка», «Бій за прапор. Атака»), визвольну війну українського народу XVII ст. («В'їзд Богдана Хмельницького в Київ»).

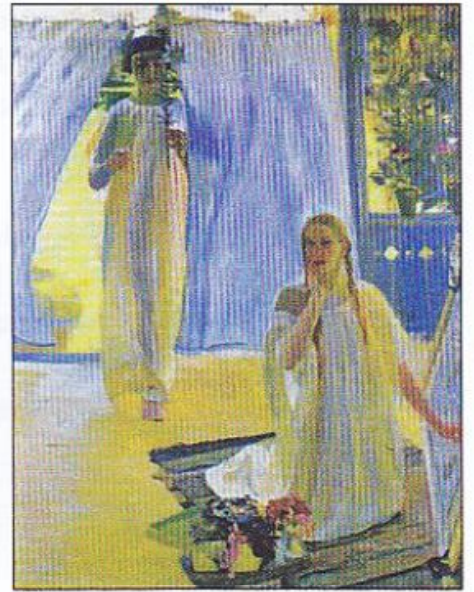
Зображення минулого українського народу посідає значне місце у творчості І. Їжакевича та Ф. Кричевського. У картинах Івана Їжакевича образи кріпаків відтворені з глибоким співчуттям («Продаж кріпаків», «Уманська різня»).

Федір Кричевський — художник високої академічної освіти, досяг висот професіоналізму (триптих «Життя») завдяки своєму власному стилю, у якому поєдналися мистецькі надбання Європи і національного живопису. Творча індивідуальність майстра розкриває філософський зміст вічних тем життя — любові, надбань, втрат.

Одним із видатних українських живописців був Олександр Мурашко. У молоді роки він мешкав у Парижі, де створив такі полотна, як «Дівчина в червоному капелюсі», «Паризьке кафе», «На вулицях Парижа». Після повернення на батьківщину Мурашко у своїй творчості звернувся до життя народу («Неділя», «Карусель», «Продавщиця

М. Самокиш. Атака гусар Кульнева поблизу Клястиць
20 червня 1812 року

О. Мурашко. Благовіщення

квітів», «Селянська родина»). Найвідоміша картина митця — «Похорон кошового». Мурашко першим почав брати участь у виставках за межами країни — у Парижі, Мюнхені, Венеції, Берліні. Під впливом подорожей він позбувся реалістичної манери і став на шлях імпресіоністичного зображення світу. До цього напрямку почали схилитися К. Бокшай, А. Куїнджі, І. Похитонов.

Демократичні й реалістичні тенденції в мистецтві Галичини представляли художники І. Труш (пейзажі Придніпров'я, Буковини, портрети письменників І. Франка, Лесі Українки, композитора М. Лисенка), О. Новаківський, який був засновником художньої школи у Львові, й О. Кульчицька — автор картин на антивоєнні теми.

Плідним було звернення живописців К. Трохименка та О. Шовкуненка до індустріальної тематики. К. Трохименко один із перших

Т. Яблонська. Застудилася

С. Шишко. Голосієво

почав komponувати картину на основі етюдів, виконаних із натури. Саме так створена картина «Дніпробуд».

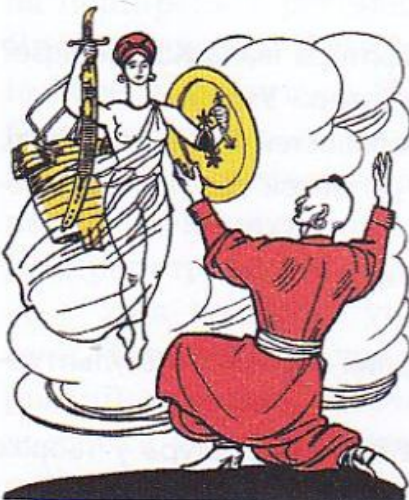
Провідне місце у творчості українських митців зайняла тематична картина (К. Трохименко, В. Костецький, Т. Яблонська), життєствердні настрої посилювалися в портреті (М. Божий, О. Шовкуненко), пейзажі (М. Глущенко, С. Шишко).

Графіка

У перші роки відбудови зруйнованого народного господарства Радянської України мистецтво графіки мало задовольняти запити новоутворених видавництв. На порядку денному стояло питання підготовки майстрів графіки. У художніх інститутах Києва, Харкова, Одеси почали діяти поліграфічні факультети з майстернями різноманітних графічних технік. Серед викладачів точилася гостра боротьба між представниками реалістичного напрямку (В. Касіян, В. Заузе) та речниками формалізму й натуралізму (В. Єрмилов, І. Падалка).

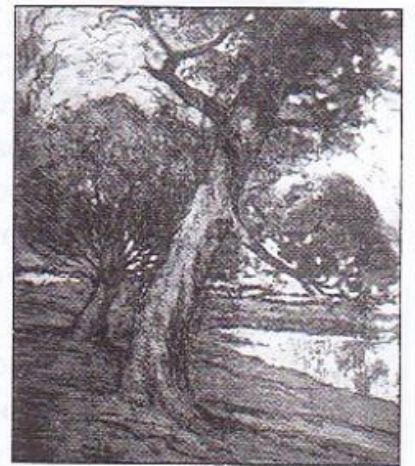
Швидке зростання видавничої справи та періодичної преси сприяло розвитку книжкової графіки. В ілюструванні книг виділився І. Їжакевич («Катерина» Т. Шевченка, «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя). Його ілюстрації відзначаються реалізмом, глибоким проникненням у зміст творів.

У графічних майстернях готували спеціалістів у галузі гравюри. У Києві майстерню ксилографії очолила С. Налепинська-Бойчук, у Харкові літографію викладав І. Падалка, в Одесі художників-офортистів готував В. Заузе.

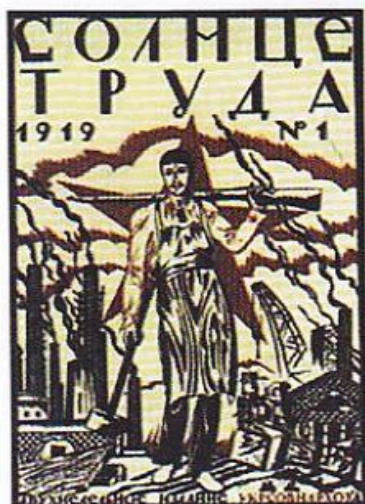

В. Касіян. Перебендя

В. Заузе. Дуб

А. Базилевич. Ілюстрації до поеми І. Котляревського «Енеїда»

Г. Нарбут. Слава труду

Г. Якутович. Довбуш

Яскравою художньою індивідуальністю була позначена графічна творчість Василя Касіяна. Художник послідовно розвивав реалістичну лінію в графічному мистецтві. Він активно працював над оформленням книг («Вечори на хуторі поблизу Диканьки» М. Гоголя, офорти до повісті І. Франка «Борислав сміється»). У багатьох творах В. Касіян звертається до образу Т. Шевченка. Його літографії «Шевченко на Україні», «Шевченко серед селян», ілюстрації до «Кобзаря» свідчать про високий рівень майстерності художника.

Особливе місце серед майстрів графіки посідає постать Георгія Якутовича — автора багатьох книжкових ілюстрацій, що відрізняються прагненням до узагальнюючого й емоційно-психологічного розкриття образів літературних творів. Від ліногравюр, побудованих на контрасті чорного й білого, що відображали просторову глибину й об'ємність предметів (ілюстрації до повісті М. Коцюбинського «Фата Моргана»), Якутович перейшов до площинно-декоративних композицій. Витонченістю лінії та штриха вирізняються його ілюстрації до повісті І. Франка «Захар Беркут».

- У чому полягає авангардизм у творчості скульптора Івана Кавалерідзе?
- У яких видах і жанрах творили видатні скульптори України?
- Назвіть художників ХХ ст. з визначенням особливостей їхньої творчості.
- Визначте фактори, які спонукали широкий розвиток графічного мистецтва у ХХ ст.
- У яких закладах виховували майстрів графіки?

- Створіть альбом «Історія України в скульптурних образах», «Скульптурний портрет Тараса Шевченка».
- Створіть презентацію «Книжкова графіка ХХ ст.», «Література у творах художників-графіків».

§ 28. Народне мистецтво та основні центри художніх промислів. Сучасні художні напрями українського мистецтва

На початку ХХ ст. були створені сприятливі умови для розвитку народного мистецтва і художньої промисловості (машинного виробництва декоративно-ужиткових виробів). Розвивалися меблева, фарфорова, фаянсова, скляна промисловість, з'явилася широка мережа навчальних закладів, які готували фахівців творчих професій.

Нині народні художні промисли — окрема галузь, що випускає вироби побутового й сувенірного призначення.

Витвори народних художніх промислів є своєрідною «візитною карткою» народу або навіть окремого регіону країни. Вони виражають самобутність культури конкретної місцевості, несуть на собі відбиток кращих надбань народного мистецтва.

Назвіть види декоративно-ужиткового мистецтва, якими славиться ваш рідний край.

Народні художні промисли існують майже в усіх регіонах України. Різноманіття видів промислів зумовлене природним середовищем, ландшафтом, у якому розташовані їхні осередки. Так, відомими центрами художньої кераміки є Опішня (Полтавщина), Васильків (Київщина), Косів (Гуцульщина); осередками ткацтва і килимарства є с. Дігтярі (Чернігівщина), Кролевець (Сумщина), Решетилівка (Полтавщина), Хотин (Буковина), Косів і Коломия (Гуцульщина), Богуслав (Київщина), Ганичі (Закарпаття). Художня обробка дерева поширена в регіонах України, багатих на ліси. Високохудожнім декоративним розписом виробів із дерева славиться Яворів на Львівщині, а виробами з дерева, що оздоблені різьбленням, — Вижниця (Чернігівська обл.). Одним із відомих осередків декоративного розпису є Петриківка на Дніпропетровщині.

Для розвитку українського народного мистецтва, виявлення талантів, обміну досвідом і популяризації народної творчості велике значення мають виставки виробів художньої промисловості й творів народних майстрів. У наш час в Україні існує На-

Яворівська іграшка

Кролевецький рушник

Скульптури біля музею народної кераміки. Опішня

Косівська кераміка

ціональна спілка майстрів народного мистецтва, до якої входять талановиті представники різних видів декоративно-ужиткового мистецтва.

Світовою славою українське мистецтво багато в чому завдячує саме творчості народних митців, серед яких — найвідоміші живописці Катерина Білокур і Марія Приймаченко.

Відомо, що Катерина Білокур ніколи не робила на полотні попереднього ескізу, навіть загального плану, а починала твір з однієї квітки. Таким чином художниця створювала умови для творчого пошуку. Вона не знала, яким буде її полотно по закінченні, твір народжувався, наче сам по собі. Природний талант української майстрині вражає своєю силою, її твори викликають захоплення навіть у видатних живописців. Про це свідчить подія, що сталася 1954 року на міжнародній Паризькій виставці радянського живопису в Луврі. Цю виставку відвідав Пабло Пікассо. Побачивши твори української художниці, він промовив: «Якби в нас був живописець такого рівня майстерності, ми примусили б заговорити про нього весь світ!».

М. Приймаченко. Лелеки

К. Білокур. Урожай

Сучасні художні напрями

Картина художнього життя ХХ ст. не порівнянна ні з однією з минулих епох за своєю різноманітністю і парадоксальністю. Виникло безліч нових жанрів — або внаслідок переосмислення традиційних (наприклад концептуальне мистецтво, коли в картинах зображення замінюють написи), або завдяки новим технічним можливостям (комп'ютерна графіка). Надзвичайно поширився синтез мистецтв.

Пригадайте, чим відрізняється мистецтво ХХ ст. від мистецтва попередніх епох.

На початку ХХ ст. у сфері художньої творчості виникло безліч течій, груп, шкіл, які позначають збірним терміном «модернізм»*. Об'єднував їх насамперед авангардизм** — розрив із визнаними нормами і традиціями, бунт проти старих форм не тільки в мистецтві, але й у житті взагалі.

Але авангард ХХ ст. все ж таки суттєво відрізнявся від усіх попередніх авангардних течій. Його специфічна риса — повний розрив із традиційними, передовсім реалістичними, методами художньої творчості. Другу половину ХХ ст. в мистецтві визначають як постмодернізм***.

* *Модернізм* — загальна назва течій у мистецтві ХХ ст., яким властиві заперечення реалізму, пошук нових художніх форм.

** *Авангардизм (авангард)* — принципово нове мистецьке явище, що з'явилося на початку ХХ ст. Українським авангардом вважаються перші течії модернізму.

*** *Постмодернізм* — напрям у мистецтві, що прийшов на зміну модернізму, спрямований проти безликої стандартизації.

В. Єрмилов. Червона Україна

К. Малевич. Дроворуб

О. Богомазов.
Правлення пили

Г. Нарбут. Ілюстрація до поеми
І. Котляревського «Енеїда»

Художники цього напрямку у своїх творах вдавалися до колажу, відео ефектів, гіперреалізму. Живопис постмодернізму, відмовившись від зображальності, естетичності, прагнув реагувати на важливі проблеми сучасного суспільного життя.

Одним із напрямів постмодернізму є гіперреалізм*. Зображальні засоби гіперреалістів значною мірою новаторські. Гіперреалісти, намагаючись досягти «надреальності», використовували засоби, не вживані у традиційному малярстві: акрилові фарби, фарборозпилювачі, трафарети, шліфували і полірували поверхню картини, щоб позбутися мазків пензля. Полотна гіперреалістів часто були великого формату, зображували об'єкти крупним планом.

Набув поширення і концептуалізм**. Представники концептуального мистецтва відмовля-

К. Кустодієв.
Портрет Г. Нарбута

* *Гіперреалізм* — мистецький напрям ХХ ст., для якого характерним є наслідування фотографії живописними та графічними засобами.

** *Концептуалізм* — мистецький напрям ХХ ст., який ґрунтується на поєднанні несполучуваних предметів.

лися від створення традиційних художніх творів, а натомість зверталися до концептуальних об'єктів у формі ідей чи проектів. Твори концептуалістів поєднують несполучувані предмети, часто побутові речі, і супроводжуються певним текстом (написом).

Тісні зв'язки між окремими видами мистецтва відбуваються в інсталяції*, головною метою якої є візуальне поєднання світу реальних об'єктів, що існують поряд із людиною.

О. Богомазов.
Автопортрет

- Назвіть фактори, які, на вашу думку, сприяли розвитку та підвищенню інтересу до творів народного мистецтва і художніх промислів.
- Завдяки яким чинникам збагатилося народне мистецтво?
- Чим можна пояснити виникнення великої кількості художніх напрямів і течій в образотворчому мистецтві ХХ ст.?
- Охарактеризуйте один із напрямів образотворчого мистецтва ХХ ст.

- Створіть композицію, використовуючи комп'ютерну графіку, колаж тощо.
- Підготуйте комп'ютерну презентацію на тему «Образотворче мистецтво ХХ ст.», «Галерея сучасного мистецтва».

* *Інсталяція* — просторова композиція, створена з різних речей.

ТЕМА 2. МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

Українська музика ХХ ст. позначена інтенсивними новаторськими пошуками. У 1923—1928 роках в Україні діяло республіканське Музичне товариство ім. М. Леонтовича. Навколо нього гуртувалися композитори-новатори, які орієнтувалися на поєднання у своїй творчості національних традицій із досягненнями європейської музичної культури,— Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, В. Косенко, М. Вериківський та ін. У 1932 році товариство було перетворено на Спільку композиторів УРСР.

§ 29. Хорова, вокально-симфонічна і симфонічна музика. Камерні жанри вокальної та інструментальної музики

Від триумфальної поїздки за кордон 1919 року Української республіканської хорової капели під керуванням О. Кошиця розпочалося знайомство світової громадськості з професійним хоровим мистецтвом України. Надалі національну хорову й музично-пісенну культуру розвивали професійні колективи — «Думка» (з 1930 року — Державна заслужена академічна хорова капела України), «Трембіта» (з 1951 року — Державна заслужена хорова капела України), Український народний хор, організований і керований Г. Верьовкою.

У 1930—1960-х роках хорове мистецтво України розвивалося завдяки діяльності визначних хормейстерів Г. Верьовки, М. Вериківсько-

І. Шамо

Український народний хор Г. Верьовки

го, П. Козицького та ін. Національний академічний народний хор імені Г. Верьовки протягом всіх років свого існування був і залишається центром народної музичної культури. Основна його заслуга полягає у відродженні української хорової культури та завоюванні світового визнання українського хорового виконавства.

Новими барвами розквітла хорова музика у творчості Лесі Дичко, В. Зубицького, І. Шамо, О. Яковчука. У 1989 році було започатковано конкурси хорів ім. М. Леонтовича. Увесь подальший розвиток мистецтва хорового співу в Україні пов'язаний із творчістю провідних хормейстерів: А. Авдієвського, Л. Венедиктова, В. Іконника та ін. Виступи в різних країнах світу таких відомих колективів, як Національна заслужена академічна капела «Думка», Державна чоловіча капела ім. Л. Ревуцького, сприяли відродженню шедеврів української духовної музики та пропаганді в світі музики видатних українських композиторів.

Одне з чільних місць у сучасному українському хоровому мистецтві посідає широко визнаний у світі камерний хор «Київ» під керівництвом М. Гобдича. Цей колектив виборов найпрестижніші премії на конкурсах у різних країнах світу і є, за численними відгуками в пресі, непересічним явищем у сучасній хоровій культурі. Гідно представлене українське хорове мистецтво також у творчості хорів «Фрески Києва», «Хрещатик» та ін.

Традиції українського авангарду й зокрема напрям модернізму в українській музиці різних жанрів започаткував Б. Лятошинський.

Пригадайте твори Б. Лятошинського, що звучали на уроках музичного мистецтва.

Борис Лятошинський — видатний український композитор, диригент і педагог. Творчі пошуки композитора у напрямі модернізму найяскравіше позначилися в його опері «Золотий обруч», написаній у європейському стилі на основі національних музичних традицій. Починаючи з Другої симфонії, в музиці Лятошинського особливо відчутними є героїчні образи, поєднані з інтонаціями українського фольклору. Творча спадщина композитора включає п'ять симфоній, сюїти, симфонічні поеми, твори для фортепіано з оркестром, для духового оркестру, романси, обробки народних пісень та ін.

Поряд із Б. Лятошинським найвпливовішим діячем української музичної культури ХХ ст. є композитор, педагог, музичний і громадський діяч Л. Ревуцький.

Твори Л. Ревуцького неодноразово звучали для вас на уроках музичного мистецтва. Які з них ви пам'ятаєте, які ваші враження?

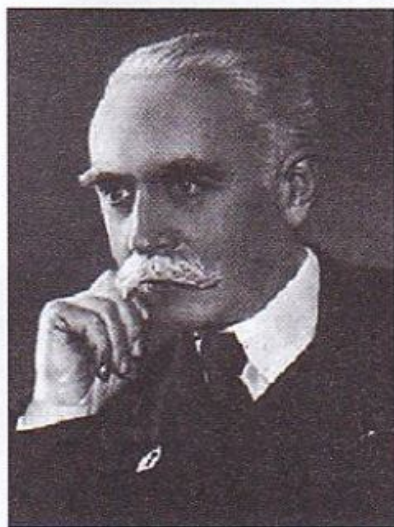
Пам'ятник Б. Лятошинському. Житомир

Лев (Левко́) Ревуцький — послідовник творчих методів М. Лисенка і М. Леонтовича щодо нерозривного злиття музичного фольклору з досягненнями професійної музики кінця ХІХ ст. Л. Ревуцький — автор творів великих музичних форм. У його доробку соната для фортепіано, дві симфонії, два концерти для фортепіано. Камерні інструментальні твори композитора вирізняються свіжістю музичної мови й оригінальними технічними прийомами. Серед вокальних творів Л. Ревуцького особливе місце посідає кантата «Хустина», а також обробки народних пісень для голосу з фортепіано. До золотого фонду української класики увійшли Друга симфонія і фортепіанний концерт Л. Ревуцького — перші значні твори цих жанрів в українській музиці.

Станіслав Людкевич — видатний український композитор, музикознавець, фольклорист і педагог, один із організаторів Вищого музичного інституту імені М. Лисенка у Львові. С. Людкевич — майстер великих музичних форм, зокрема в царині вокально-симфонічної музики. До найграндіозніших творів композитора належать чотиричастинна кантата-симфонія «Кавказ» на вірші однойменної поеми Т. Шевченка та кантата «Заповіт», написана до 120-річчя від дня народження Кобзаря.

У творчому доробку композитора симфонічні поеми, опера «Довбуш», фортепіанні та скрипкові концерти, хорові композиції, обробки народних пісень, солоспіви та ін.

Л. Ревуцький

Пригадайте, які твори С. Людкевича та В. Барвінського звучали для вас на уроках музичного мистецтва.

Василь Барвінський — композитор, піаніст, музичний критик, педагог, диригент, провідний діяч Союзу українських професійних музик.

У творчості В. Барвінського відчутні мотиви імпресіонізму. Композитор плідно працював у різних жанрах, проте відомий передусім своїми інструментальними творами, головним чином камерного характеру. До творчої спадщини В. Барвінського належать вокально-інструментальні етнографічні

Пам'ятник на могилі С. Людкевича. Львів

С. Людкевич

картини «Українське весілля», хорові твори а капела «Шевченкова хата» й «Колосися, ниво», солоспіви для голосу в супроводі оркестру та ін. Є у композитора також симфонічні та вокальні твори.

Твори В. Косенка звучали для вас на уроках музичного мистецтва ще в початкових класах. Чи пригадуєте ви їх?

Віктор Косенко — видатний український композитор, піаніст, увійшов в історію української музики насамперед як неперевершений лірик і представник напряму неокласицизму початку ХХ ст. Його різноманітна за жанрами вокальна, камерна й симфонічна творчість сповнена романтичних інтонацій народної пісні. Він залишив по собі десятки творів, які належать до золотого фонду української фортепіанної музики. Творчому стилю композитора притаманні глибока ліричність та емоційність, органічне поєднання досягнень західноєвропейської та вітчизняної професійної музики, творче переосмислення національного фольклору.

В. Косенко — автор «Героїчної увертюри» для симфонічного оркестру, Концерту для фортепіано з оркестром, камерних інструментальних творів, 24 дитячих п'єс, хорових композицій, романсів, пісень, обробок українських народних пісень.

У 2001 році Національною спілкою композиторів України засновано Премію ім. В. С. Косенка, яка щорічно вручається композиторам за видатні досягнення в галузі музичної творчості для дітей і юнацтва.

М. Скорик

Є. Станкович

В українській музичній культурі 50—60-х років ХХ ст. виокремились дві художні системи. Передусім — «офіційна музика» доби соціалістичного реалізму, в якій переважали твори, написані на «соціальне замовлення». Інша художня система представлена творчістю Б. Лятошинського та його послідовників. У ній переважали інструментальна непрограмна музика, камерність, навіть у традиційних великих музичних формах. Послідовниками такого напрямку були представники українського авангарду — В. Годзецький, Л. Грабовський, В. Сильвестров та ін. Вони прагнули вийти у своїй творчості за межі традиціоналізму. Збільшилася кількість різновидів симфонічної музики завдяки творчості Є. Станковича, В. Губаренка, М. Скорика.

Мирослав Скорик — композитор і музикознавець, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка, співголова Національної спілки композиторів України.

У розмаїтому творчому доробку композитора — опера «Мойсей», балети «Каменярі» за однойменним твором І. Франка та «Повернення Баттерфляй», «Реквієм», концерти, твори для оркестру, ансамблів, музика до понад сорока фільмів, зокрема «Тіні забутих предків» режисера С. Параджанова за повістю М. Коцюбинського, до театральних вистав, джазова і популярна музика та ін.

Центральною фігурою в сучасній професійній музиці України вважають Є. Станковича — учня Б. Лятошинського та М. Скорика.

Євген Станкович — композитор, голова Національної спілки композиторів України, лауреат багатьох національних та міжнародних премій. Є. Станкович є автором фольклорної опери «Коли цвіте папороть», чотирнадцяти симфоній, інструментальних концертів, п'яти балетів, камерно-вокальних і камерно-інструментальних творів, сонат, п'єс для різних інструментів, романсів, пісень, музики до спектаклів і фільмів та ін. Музика Є. Станковича, що широко

виконується не тільки в Україні, а й у різних країнах світу,— це яскраве відтворення світлих, героїчних і трагічних сторінок життя українського народу.

- Розкажіть про розвиток української хорової музики в ХХ ст. та її найвідоміших представників.
- Творчістю яких композиторів представлена українська вокально-симфонічна та симфонічна музика ХХ ст.?
- Дослідіть, який твір композитора Є. Станковича занесений ЮНЕСКО до десяти найкращих творів світу 1985 року.
- Назвіть найяскравіших представників української камерної (вокальної та інструментальної) музики ХХ ст. Які риси притаманні їхній творчості?

- Створіть афішу концерту з творів найвидатніших композиторів ХХ ст.
- Зробіть добірку аудіозаписів найцікавіших для вас творів українських композиторів ХХ ст.
- Робота в групах: доберіть матеріали для створення альбомів про життєвий і творчий шлях українських композиторів ХХ ст. на вибір (Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, С. Людкевича, М. Скорика та ін.).

§ 30. Напрями популярної музики. Музичне виконавство та освіта

Українська популярна музика та її напрями

Популярна музика — одне з ключових явищ молодіжної культури. Поняття «популярна музика» має різні тлумачення. До популярної музики відносять найвідоміші й часто виконувані твори: класичні, народні, джазові та ін. Окрім того, до популярної музики належать різноманітні стилі й жанри розважально-естрадного музикування. Отже, поняття «популярна музика» означає зрозуміло викладена, загальнодоступна, широковідома, така, що користується загальним визнанням у конкретний період часу. Водночас поняття «естрадна музика» визначає спрямованість на конкретне середовище побутування (естраду), попит у певної вікової категорії. Основними жанрами української популярної естрадної музики є джаз, рок-музика, авторська пісня, традиційна естрадна пісня, поп-музика та синкретичні* жанри.

Серед названих жанрів певний час до поп-музики відносили й рок-музику, але пізніше ці поняття розійшлися й, так би мовити, конкретизувалися.

* *Синкретичний* — той, що поєднує в собі різноманітні, нерозчленовані елементи.

С. Ротару

О. Пономарьов

Ані Лорак

Назвіть представників основних напрямів популярної музики різних країн світу.

В Україні естрадна (популярна) музика особливо активно розвивалася починаючи з 70—80-х років ХХ ст. У той період були створені перші зразки рок-опери («Орфей та Евридика» О. Журбіна), джазові й естрадні композиції. Найвагомий внесок у процес розвитку української популярної молодіжної пісні зробив В. Івасюк — український поет і композитор, чия творчість ґрунтується на фольклорних джерелах, автор текстів і музики понад ста пісень, серед яких такі шедеври, як «Червона рута», «Водограй», «Я піду в далекі гори» та ін. Його пісня «Червона рута» дала назву Всеукраїнському фестивалю української пісні та музики.

Що ви пам'ятаєте про життєвий і творчий шлях композитора В. Івасюка?

Серед композиторів-пісенників тих років також О. Білаш, В. Верменич, П. Майборода, І. Поклад та ін. Широкої популярності в той час набула творчість таких естрадних виконавців, як С. Ротару, Н. Яремчук, О. Білозір, Т. Петриненко, А. Кудлай, гуртів «Смерічка», «Червона рута», «Кобза», тріо Мареничів. Одночасно започатковувалися й нові типово модерні музичні та музично-поетичні проекти, серед яких рок-бардівський гурт «Плач Єремії».

Хоча українська популярна музика — це явище із глибоким культурним та історичним корінням, становлення національної музичної індустрії розпочалося лише в останні десятиліття ХХ ст. Фактично в 1990-ті роки розпочався тривалий і суперечливий процес перетворення української пострадянської «естради» на важливу галузь культурної індустрії.

У сучасній українській популярній музиці представлені майже всі музичні напрями: від

К. Скрыбін, соліст гурту «Скрыбін»

Гурт «Воплі Відоплясова»

фолк-метал* до ейсид-джазу**. Популярність багатьох українських поп-виконавців — С. Ротару, І. Білик, О. Пономарьова, Т. Певалій, Руслани, ВІА Гра, Ані Лорак та ін. — давно перетнула кордони України.

Популярна музика представлена на всеукраїнських та міжнародних фестивалях «Червона рута», «Таврійські ігри», «Чайка». Виконавці вітчизняної популярної музики представляли Україну на конкурсах Євробачення. Серед них, зокрема, Руслана, у піснях якої втілено фольклорні мотиви карпатського регіону, стала переможницею конкурсу Євробачення-2004. На Євробаченні-2007 відзначилась Верка Сердючка, посівши друге місце.

Використання фольклору сучасними українськими музикантами стає дедалі виразнішим і популярнішим. Одним із перших почав використовувати народні мотиви у рок-музиці 1980-х років рок-гурт «Воплі Відоплясова» («ВВ»). Із опорою на фольклорне підґрунтя нову самобутню українську популярну музику створюють гурти «Скрыбін», «Мандри», «Гайдамаки», а також Т. Чубай, М. Бурмака та багато інших виконавців. Про зростання інтересу до фольклору свідчать започатковані в Україні два фестивалі етнічної музики — «Країна мрій» і «Шешори».

Розвивається також українська рок-музика. Серед найвідоміших її сучасних представників — гурти «Океан Ельзи», «ВВ», «Танок на майдані Конго», «Крихітка Цахес», «Скрыбін», «Тартак», «Плач Єремії», «Кому Вниз». Регулярно проводяться українські рок-фестивалі «Рок-екзистенція», «Тарас Бульба» та ін.

* *Фолк-метал* (англ. Folk metal) — один із напрямів музики metal, що увібрав у себе елементи народної музики. Фолк-метал з'явився як результат впровадження елементів народної музики в звучання різних стилів metal.

** *Ейсид-джаз* (англ. Acid jazz) — музичний стиль, що характеризується поєднанням елементів джазу і фанку 1970-х років, танцювальної музики 1990-х років або хіп-хопу.

Фестиваль «Країна мрій»

Фестиваль «Jazz Koktebel»

Популярності набувають і суто вокальні гурти, зокрема «Пікардійська терція» та «Менсаунд». Досить широко представлено в Україні й мистецтво джазу. У різних містах країни проходять міжнародні фестивалі джазової музики, серед найвідоміших — Jazz Bez та Jazz Koktebel.

Музичне виконавство та освіта

Розвитком професійної музики в Україні у наш час опікуються творчі музичні спілки, що мають національний статус, — Національна спілка композиторів України та Національна всеукраїнська музична спілка.

Підготовку фахових музикантів проводять музичні академії (консерваторії) в Києві, Одесі, Львові тощо, музичні факультети в Київському національному університеті культури і мистецтв і Харківському державному університеті мистецтв, а також музичні училища у різних містах України.

Твори сучасних українських композиторів виконуються на фестивалях «Київ Музик Фест», «Прем'єри сезону», «Форум музики молодих» у Києві, «Два дні й дві ночі нової музики» в Одесі, «Контрасти» у Львові та «Дніпровські зорі» в Дніпропетровську, а також у концертах серії «Нова музика в Україні». Серед останніх постановок українських театрів опери та балету — опери «Мойсей» М. Скорика, «Лісова пісня» В. Кирейка, балет «Різдвяна ніч» Є. Станковича, ряд балетів О. Костіна. Репертуар хорових колективів поповнюється новими творами Лесі Дичко та Г. Гаврилець, а виконавців-інструменталістів — творами Ж. та Л. Колодубів, В. Рунчака.

На початку ХХІ ст. в Україні діють дев'ять національних і два державні симфонічні та інструментальні колективи. Серед них — Національний симфонічний оркестр України, Національний оркестр народних інструментів України, Державний естрадно-симфонічний оркестр

В. Лук'янець

В. Гришко

Т. Штонда

України. Також існує багато муніципальних виконавських колективів, зокрема при обласних філармоніях.

Знаними в Україні та за її межами є українські оперні співаки — В. Лук'янець, В. Гришко, Т. Штонда, В. Пивоваров та ін.

Талановиті музиканти з різних країн світу беруть участь у національних та міжнародних музичних змаганнях, що проводяться в Україні: Міжнародному конкурсі молодих піаністів імені В. Горовиця, Міжнародному конкурсі молодих піаністів на батьківщині С. Прокоф'єва, Міжнародному конкурсі диригентів імені С. Турчака, конкурсі хорового мистецтва ім. М. Леонтовича, конкурсі вокалістів ім. С. Крушельницької, конкурсі бандуристів ім. Г. Хоткевича, багатопрофільному конкурсі виконавців імені М. Лисенка.

Отже, у наш час українська музика — народна і професійна, академічна і популярна — у всьому її різноманітті продовжує розвиватися, є предметом вивчення музикознавців і звучить в Україні та далеко за її межами.

- Назвіть основні жанри популярної естрадної музики, що розвиваються в Україні.
- Хто з композиторів зробив найвагоміший внесок у процес розвитку української популярної молодіжної пісні в 70—80-х роках ХХ ст.? У чому полягає цей внесок?
- Які найбільші досягнення української популярної музики?
- Назвіть найвідоміших виконавців української академічної музики.
- Які музичні фестивалі та конкурси проводяться в Україні?

- Підготуйте і проведіть за допомогою вчителя позакласний захід «Пісенний вернісаж» із творів сучасних українських композиторів.
- Робота в групах: створіть добірку аудіозаписів та інших матеріалів про ваших улюблених виконавців української популярної музики.

ТЕМА 3. ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Український театр посідає чільне місце у вітчизняній культурі. Він є непересічним явищем у світовому мистецтві та відіграє першорядну роль у становленні національної самосвідомості українців.

§31. Провідні актори та режисери українського театру. Сучасні музичні театри. Театр ляльок

Провідні актори та режисери українського театру

У ХХ ст. значного розвитку досяг національний театр. Перші спроби підготовки професійних акторів пов'язані з діяльністю драматичної школи, заснованої 1904 року у Києві при музичній школі М. Лисенка, де викладалися теорія і практика сценічного мистецтва.

Творчою лабораторією став і перший український театр (колектив проіснував до 1920 року), в якому М. Садовський розвивав кращі здобутки театру корифеїв у поєднанні з європейськими традиціями.

Новий період в історії національного театру розпочався в 1918 році, коли в Києві утворилися Державний драматичний театр, Державний народний театр М. Саксаганського, «Молодий театр» Лесь Курбаса.

«Молодий театр» — це театр пошуків нових форм втілення сучасної та класичної драматургії. Лесь Курбас, людина яскравого самобутнього таланту, носій передових ідей ХХ ст., провів своїх акторів через усю історію світового театру — від «Царя Едіпа» Софокла до модерних драм В. Вінниченка. Це був театр вишуканого слова і літератури, але проіснував він лише два роки.

У 1922 році Лесь Курбас створив мистецьке об'єднання «Березіль». За перші ж роки свого існування «Березіль» став провідним театром України. У 1926—1935 роках театр «Березіль» працював у Харкові. Тут були поставлені п'єси М. Куліша («Народний Малахій», «Мина Мазайло») та В. Вінниченка («Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Базар»).

Лесь Курбас

Актори театру «Березіль» (у центрі стоїть Лесь Курбас)

Пригадайте твори драматургії початку ХХ ст., які ви вивчали на уроках української літератури. Схарактеризуйте один із творів.

Завдяки генію Леся Курбаса, який поєднав у собі таланти режисера, драматурга, актора і перекладача світової літератури, на українській сцені були по-новому осмислені твори Шекспіра, Мольєра, Ібсена, Гауптмана.

З театральної школи Леся Курбаса вийшли видатні актори А. Бучма, М. Крушельницький, О. Сердюк, Д. Антонович, Н. Ужвій, І. Мар'яненко, Г. Юра, які продовжували відігравати значну роль у театральному житті України.

Справою життя актора і режисера Гната Юри став Київський драматичний театр ім. І. Франка, який він очолював у 1926—1961 роках. Гнат Юра був природженим імпровізатором в акторській і режисерській діяльності, постійно спрямовував репертуар театру до світової класики.

У довоєнні роки з репертуару театрів поступово зникають п'єси світової класики, а твори драматургії підпорядковуються методу соціалістичного реалізму.

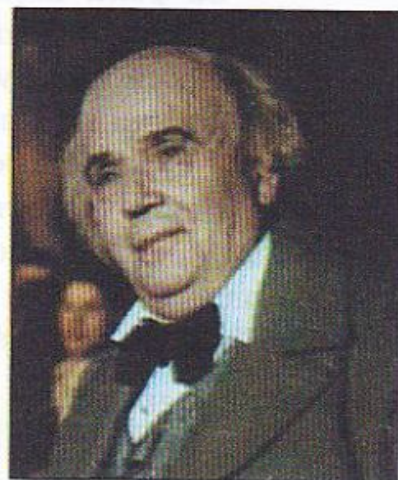
У роки Великої Вітчизняної війни багато відомих акторів їздять з агітбригадами на фронт, виступають перед бійцями на передових позиціях, у шпиталях.

Часи «відлиги» (50-ті — 60-ті роки) є періодом розквіту українського театру. Окрім повернення на сцену української і світової класики, в репертуарі театрів з'являються нові сучасні постановки.

Н. Ужвій

Г. Юра

На превеликий жаль, широкий загал глядачів не розумів творчих пошуків Курбаса, а його п'єси не знаходили розуміння у критики. Проти Леся Курбаса були висунуті звинувачення в «похмурості», націоналізмі, відриві від сучасної дійсності. Політична кампанія проти митця скінчилася його арештом і засланням. Уряд навіть змінив театрові «Березіль» назву, і він став Академічним українським драматичним театром ім. Т. Шевченка.

Б. Ступка

А. Роговцева

Н. Сумська

В Україні та поза її межами набувають популярності актори Б. Ступка, А. Роговцева, Ю. Мажуга, З. Дегтярьова.

Розвиток національного театру кінця ХХ ст. пов'язаний з новаторською діяльністю таких режисерів, як С. Данченко, Р. Віктюк, В. Петров та ін.

За роки незалежності в Україні з'явилося чимало нових театрів, а українське драматичне мистецтво дедалі активніше інтегрується в європейський культурний простір. Світове визнання здобув режисер Роман Віктюк, який розпочав свою діяльність у Львові, а згодом організував театр у Москві. Його творчість як режисера-новатора стала вагомим внеском у світову театральну естетику кінця ХХ ст. (наприклад спектакль «Лоліта» за романом В. Набокова). Відомі далеко за межами України Ада Роговцева, Богдан Ступка, Анатолій Хостікоєв, сестри Наталя та Ольга Сумські та інші актори, які є зірками не тільки театру, але й кіно.

Т. Яценко в спектаклі
«За двома зайцями»

Сцена зі спектаклю «Шельменко-денщик»

Нині в Україні щорічно відбувається низка міжнародних театральних фестивалів: «Золотий Лев», «Драбина» у Львові, «Київ травневий» у Києві, «Тернопільські театральні вечори. Дебют» у Тернополі, «Різдвяна містерія» в Луцьку, «Мельпомена Таврії» у Херсоні та ін.

Сучасні музичні театри

У наш час є популярними й музичні театри. Окрім театрів опери та балету працюють театри музичної комедії, оперети, Київський дитячий музичний театр та ін.

У різні роки здобули світову славу видатні українські вокалісти С. Крушельницька, О. Мишуга, Б. Гмиря, Б. Руденко та диригенти Н. Рахлін, К. Сімеонов, С. Турчак. В Україні і далеко за її межами відомі чудові виконавці оперних партій Є. Мірошниченко, Д. Гнатюк, А. Солов'яненко.

Провідними вважаються театри опери та балету Києва, Одеси, Донецька, Львова. До здобутків останнього належать опери «Золотий обруч» Б. Лятошинського (за повістю І. Франка «Захар Беркут»), «Ернані» Дж. Верді, балети «Сойчине крило» А. Кос-Анатольського, «Створення світу» А. Петрова.

Досягнення українського балету останніх трьох десятиліть ХХ ст. пов'язані з ім'ям українського хореографа Анатолія Шекера, який очолював балетну трупу Національної опери України. Окрім класичних вистав — «Лебедине озеро»

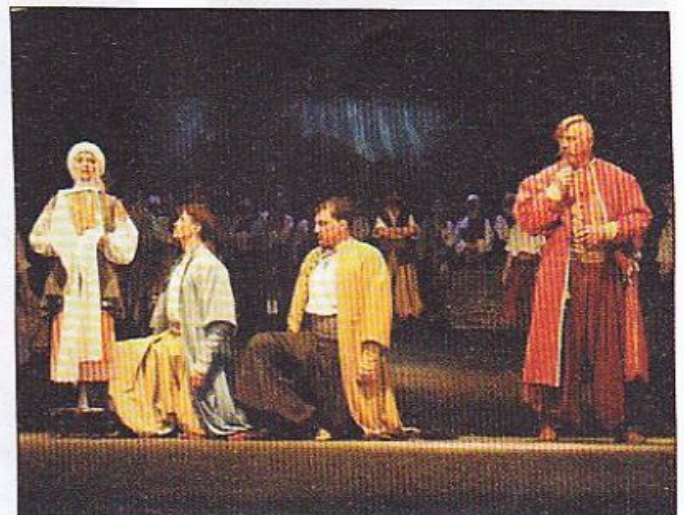

Б. Гмиря

Сцена з балету «Лілея»

Сцена з опери «Тарас Бульба»

і «Лускунчик» П. Чайковського, «Раймонда» О. Глазунова, «Коппелія» Л. Деліба — він здійснив постановки багатьох сучасних творів, зокрема: «Лілея» К. Данькевича, «Спартак» А. Хачатуряна, «Ольга» Є. Станковича, «Легенда про любов» А. Мелікова. Його постановка балету «Ромео і Джульєтта», здійснена 1971 року, вже 30 років не сходить зі сцени. Вистава була показана в багатьох країнах світу і відзначена медаллю ЮНЕСКО як найкраща інтерпретація твору С. Прокоф'єва.

Театри музичної комедії та оперети, театр ляльок

О. Рябов

Значна роль у розвитку театрального мистецтва належить музично-драматичним театрам. В Україні впродовж ХХ ст. деякі з них було перейменовано в театри музичної комедії та оперети.

Народження Київського театру оперети позначають двома датами: 1934 рік (відкриття стаціонарного театру музичної комедії) і 1935 рік (прем'єра «Летючої миші» Й. Штрауса). Першою виставою, яка була поставлена українською мовою, стала оперета «Продавець птахів» К. Целлера. Невдовзі на сцені театру була вперше поставлена українська оперета — «Весілля в Малинівці» О. Рябова, який був головним диригентом театру, композитором і автором ще двох відомих українських оперет «Сорочинський ярмарок» і «Червона калина». У наш час поряд із традиційними

Сцена з оперети «Сорочинський ярмарок»

Сцена зі спектаклю «Енеїда»

оперетами здійснюються також постановки мюзиклів, музичних вистав, музично-пластичних дійств, шоу-програм.

У різні роки в театрі працювали режисери Є. Степанов, С. Бойко, В. Недашківський, Ю. Ятковський, В. Ясногородський, з театром співпрацювали відомий український прозаїк П. Загребельний, драматурги О. Зарудний та О. Коломієць, композитори В. Філіппенко, С. Бедусенко та ін. Із того часу яскраві, видовищні постановки, в яких об'єднані слово, музика й танець, стали окрасою репертуару.

Значних успіхів досяг Одеський академічний театр музичної комедії імені М. Водяного. У репертуарі театру є спектаклі практично всіх напрямів і жанрів: від класичної оперети до рок-опери, численні види мюзиклу: від бродвейської класики до мюзиклу-детективу та мюзиклу в стилі джаз.

В Україні театр ляльок став одним із видів класичного театрального мистецтва. Перший професійний театр ляльок (нині Київський державний академічний театр ляльок) було засновано в Києві 1927 року за ініціативою народного артиста України О. Соломарського. У другій половині ХХ ст. в багатьох містах України було засновано державні театри ляльок. У наш час такі театри функціонують в обласних центрах і найбільших містах країни.

В Україні проводяться популярні міжнародні фестивалі лялькарів — «Інтерлялька» (Ужгород), «Золотий Телесик» (Львів), «Подільська лялька» (Вінниця) та ін.

Процеси національно-культурного відродження, що відбуваються в Україні, позначилися на розвитку сучасного театру. Активізувалися міжнародні творчі зв'язки між театральними колективами України, Англії, Італії, Німеччини, Польщі. В Україні показали своє мистецтво авангардні театри Франції, Японії. Національний театр намагається утвердитися в європейському культурному просторі. Це засвідчують гастролі та участь вітчизняних театрів у багатьох міжнародних фестивалях. Голоси кращих оперних співаків звучать на найпрестижніших сценах Європи, на міжнародних конкурсах завойовують нагороди відомі артисти балету. Відбувається якісне оновлення національного театру на шляху поєднання кращих вітчизняних і світових традицій.

- Хто започаткував підготовку професійних акторів в Україні?
- Пригадайте творчий шлях Леся Курбаса. Як ви вважаєте, чому його творчість належить до визначних надбань українського театру ХХ ст.?
- Назвіть провідних режисерів, драматургів, акторів, які здобули світову славу.

- Підготуйте міні-виставу (фрагмент твору українського письменника), декорації і костюми, музичне оформлення (колективна робота).
- Підготуйте доповідь «Мій улюблений актор», «Мої враження від вистави».

ТЕМА 4. КІНОМИСТЕЦТВО

Мистецтво кінематографа є важливою складовою в сучасній українській культурі. Протягом своєї історії воно не лише відіграло важливу роль у становленні національної свідомості нашого народу, але й продовжувало кращі традиції українського мистецтва, як професійного, так і народного. Українські кінематографісти відкрили нову сторінку в літописі світового кіномистецтва, утвердивши в ньому самобутню неповторність вітчизняної культури. Нині творчість наших талановитих співвітчизників — режисерів, композиторів, акторів — є цінним надбанням світового кінематографа.

§ 32. Український ігровий, документальний і науково-популярний кінематограф

Історія українського кінематографа розпочалася 1896 року, коли в Харківському оперному театрі фотограф А. Федецький влаштував перший показ власних хронікально-документальних фільмів «Відхід поїзда від Харківського вокзалу» та «Хресний хід від Куряжа в Харків». Відтоді розпочалася біографія українського кіномистецтва.

Ігровий кінематограф

Перші українські кінострічки вийшли на екран на початку ХХ ст. Вони були відзняті за сюжетами творів української літератури, а головні ролі виконували відомі театральні актори М. Заньковецька, І. Мар'яненко, М. Садовський, П. Колесникова («Наталка Полтавка», «Наймичка»). Особливого успіху серед глядачів набули історичні й комедійні фільми: «Москаль-чарівник», «Сватання на гончарівці», «Тарас Бульба», «Богдан Хмельницький», «Запорожець за Дунаєм».

Велика популярність нового мистецтва сприяла появі перших кіноательє — «Світлотінь» (Київ), «Мірограф» (Одеса), «Ханжонков і К» (Ялта), до роботи в яких залучали досвідчених режисерів і акторів. Після жовтневого перевороту кіноательє були націоналізовані й перейменовані на Київську, Одеську та Ялтинську кіностудії, що стали головними осередками кіномистецтва державного значення. У їхніх павільйонах було відзнято чимало найкращих творів вітчизняного кінематографа: «Ілля Муромець», «Людина-амфібія», «Пірати ХХ століття», «Діти капітана Гранта», «Людина з бульвару Капуцинів» (Ялтинська кіностудія); «Броненосець Потьомкін», «Життя Тараса Шевченка», «Д'Артаньян і три мушкетери», «Зелений фургон», «В'язень замку Іф»

Будівля Одеської кіностудії

Робота на Ялтинській кіностудії над фільмом «Солярис»

(Одеська кіностудія); «Земля», «Райдуга», «Тіні забутих предків», «Ніч перед Різдом», «Сорочинський ярмарок», «Легенда про княгиню Ольгу», «Кам'яний хрест», «Ярослав Мудрий» (Київська кіностудія).

Які жанри ігрового кіно ви знаєте? Назвіть найвідоміші твори світового кіномистецтва, укажіть їх жанрову приналежність.

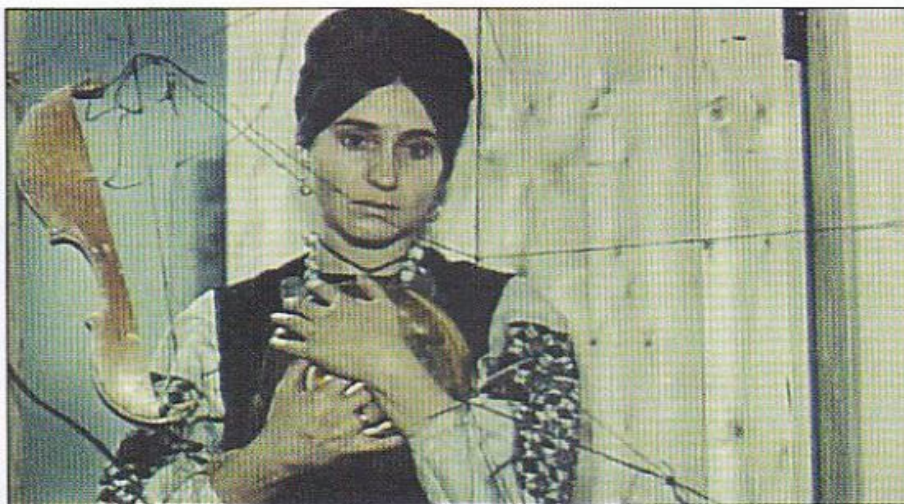
У першій половині ХХ ст. український кінематограф відзначений патріотичним пафосом, створенням на екрані образу трудової людини, борця за щасливу долю народу. Особливу увагу митці приділяли біографічним кінотворам, присвяченим долі видатних синів української землі. Визначними творами того часу є «Земля», «Щорс» (реж. О. Довженко), «Григорій Сковорода» (реж. І. Кавалерідзе), «Тарас Шевченко» (О. Алов) та ін.

Зйомки фільму «Тарас Бульба»

Кадр із фільму «В'язень замку Іф»

О. Довженко

Кадр із фільму «Вечір напередодні Купала»

Важливе місце в українському кінематографі посідає творчість О. Довженка, у якій проявилися традиції українського фольклору. Саме він започаткував поетичну образність у кіно. Його фільми, присвячені багатовіковій історії України («Звенигора»), подіям громадянської війни («Арсенал»), життю села в роки колективізації («Земля»), проникнуті роздумами про працелюбність як головну чесноту людини. Яскрава індивідуальність митця значною мірою вплинула на вітчизняний кінематограф. Фільм О. Довженка «Земля» увійшов до двадцятки кращих творів світового кінематографа ХХ ст.

Друга половина ХХ ст. відзначена появою в українському кінематографі багатьох талановитих митців, чия творчість і понині вражає глядачів високим рівнем майстерності. Деяко змінилася проблематика творів: вони розповідали про буденне життя людини, намагалися розкрити багатство її духовного світу. Окрім того, режисери створювали на екрані яскраві образи, які відображали самобутність характеру нашого народу.

Кадр із фільму «У бій ідуть лише старики»

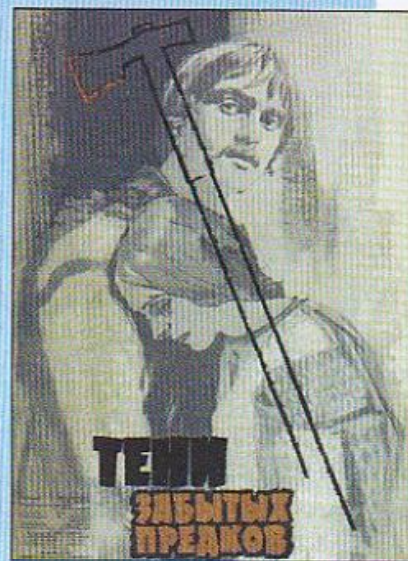

Кадр із фільму «За двома зайцями»

Однією з найвідоміших кінострічок, створених в Україні, є художній фільм видатного режисера С. Параджанова «Тіні забутих предків» (1964 рік). Від самого першого показу й понині цей твір по праву посідає визначне місце серед шедеврів світового кіномистецтва. Його відзначено кількома почесними нагородами: кубок Римського фестивалю (1965 рік), «Золота медаль» міжнародного кінофестивалю в Салоніках (1966 рік), Державна премія України ім. Т. Шевченка (1991 рік). Окрім того, «Тіні забутих предків» викликають захоплення і визнання провідних кінорежисерів. Так, сербський кіномитець Е. Кустуриця визнав цей фільм кращим витвором світового кінематографа.

Серед найвідоміших режисерів України того часу Л. Осика («Кам'яний хрест», «Захар Беркут»), брати Ілленки («Лісова пісня», «Вечір напередодні Івана Купала», «Білий птах із чорною ознакою»), Л. Биков («У бій ідуть лише старики», «Ати-бати, йшли солдати»), В. Браумер («Ніч перед Різдвом»), В. Іванов («За двома зайцями»), І. Миколайчук («Вавилон ХХ», «Така пізня, така тепла осінь»), Ю. Ткаченко («Украдене щастя»), О. Бійма («Гріх», «Злочин із багатьма невідомими», «Пастка», «Острів любові», «Прощання з Каїром»).

Надзвичайно яскравими постатями в українському кінематографі другої половини минулого століття є І. Миколайчук та Л. Биков.

І. Миколайчук

Кадр із фільму «Пропала грамота»

Кадр із фільму «Тіні забутих предків»

Л. Биков

Пам'ятник Л. Бикову. Київ

Постать Івана Миколайчука в сучасній українській культурі дійсно видатна. Надзвичайно талановитий актор, сценарист і режисер, Миколайчук першим вивів на екран справжній образ українського народу. Замість схваленого радянською цензурою козака-веселуна на екран вийшов мужній син свого народу, в душі якого живуть історія рідного краю, думи про його біль і радості. Герої Івана Миколайчука були не масками, а живими людьми, що, ніби подолавши час, повернулися до свого народу, несучи йому відданість і любов. До творчої спадщини актора належать ролі у фільмах «Тіні забутих предків», «Пропала грамота», «Сон», «Захар Беркут».

Леонід Биков відомий глядачам як надзвичайно обдарований актор і режисер з яскравою творчою індивідуальністю. Найповніше його талант проявився в розкритті теми «людина на війні». Кінотвори «У бій ідуть лише старики» й «Ати-бати, йшли солдати» визнані одними з найкращих фільмів про вогняні роки Великої Вітчизняної війни. У створеному Леонідом Биковим образі солдата відчувається любов митця до рідної землі, її культури, до свого народу та його самотнього характеру. Герой Л. Бикова — оптимістичний, веселий, відчайдушний українець, гідний нащадок славетних козаків, який здатен стати на захист Батьківщини й віддати за неї життя.

Головною особливістю українського ігрового кіномистецтва є прагнення митців до філософського осмислення вищих духовних цінностей, сенсу людського буття, створення власної поетичної кіномови, в основі якої вікові традиції народного мистецтва. Саме ці риси вирізняють українське кіно у великому світі кінематографічного мистецтва.

Документальний та науково-популярний кінематограф

Документальний кінематограф справедливо називають «кінолітописом». За його творами наступні покоління будуть знайомитися із життям сьогодення, складатимуть враження про визначні історичні події та видатних осіб нашого часу.

Першим визначним кроком документального українського кіно є відома стрічка «Симфонія Донбасу» (реж. Дзиг'я Ветров). Це перший

звуковий фільм, поставлений в Україні. У ньому уславлюється образ трударя, підкреслюється єдність людини й техніки, шалений ритм трудових буднів. За художньою цінністю кінострічку «Симфонія Донбасу» визнано неперевершеним шедевром світового кіномистецтва.

Головним центром української кінодокументалістики є «Київнаукфільм» — одна з найбільших у Європі спеціалізованих студій неігрового кіно. Більше ніж за півстоліття вона випустила понад п'ятсот документальних та науково-популярних фільмів — лауреатів міжнародних і вітчизняних фестивалів. Серед провідних творчих працівників «Київнаукфільму» — Ф. Соболев («Завдання вирішить кібернетика», «Релігія і ХХ століття», «Мова тварин», «Біля витоків людства», «Біосфера! Час усвідомлення», «Етюди про мораль», «Київська симфонія»), О. Роднянський («Зморені міста», «Прощавай, СРСР», «Марш живих», «Подвійний агент»), О. Самолєвська («Пам'ятай про життя», «Чи повернеться лікар?», «Пам'яті загиблих будинків»), В. Хмельницький («Хто зцілював рани козакам?»).

Протягом століття документальне кіно в Україні порушувало широке коло тем, актуальних і цікавих для свого часу. Талановиті режисери створили чимало високохудожніх фільмів, у яких розповіли про творчий шлях і багатий духовний світ видатних українських письменників, науковців, народних митців, показали життя свого народу у його щасливі й трагічні часи.

Кадр із фільму
«Симфонія Донбасу»

- Назвіть особливості проблематики українського кінематографа першої та другої половини ХХ ст.
- Які режисери уславили український кінематограф ХХ ст.? Схарактеризуйте їхні найвідоміші твори.
- Визначте роль документального й науково-популярного кінематографа в культурі України.

- Організуйте дискусію щодо вражень від перегляду одного з найкращих творів українського кіномистецтва.
- Зробіть у техніці фотоколажу та графіки рекламну афішу (постер) до кінофільму одного з найвідоміших українських режисерів.
- Робота в групах: створіть альбом «Славетні імена режисерів (акторів) України».

§ 33. Українське анімаційне кіномистецтво

Історія українського анімаційного кіно розпочалася 1934 року, коли на Київській фабриці «Українофільм» група молодих аніматорів під керівництвом режисерів С. Гуецького та Є. Горбача створила перший український графічний мультиплікаційний фільм «Мурзилко в Африці». Ця стрічка розповідала про подорож казкового персонажа Мурзилка, який вирушив до Африки, щоб урятувати негренья від жорстокості й несправедливості.

Уперше українське анімаційне кіно заявило про себе п'ятихвилинною стрічкою, знятою 1927 року режисером-мультиплікатором В. Левандовським за народною «Казкою про солом'яного бичка». Мультфільм було створено в техніці «пласкої маріонетки» — тобто за допомогою невеличких паперових фігурок, частини яких були з'єднані шарнірами. В. Левандовський працював над стрічкою як сценарист, режисер і художник-мультиплікатор. На превеликий жаль, фільм не зберігся, нам відомо про нього лише за кількома кадрами.

Після тривалої перерви, зумовленої роками війни, українська мультиплікація продовжила свій розвиток наприкінці 1950-х років. На базі студії «Київнаукфільм» було створено Об'єднання художньої анімації. Молоді художники-аніматори та режисери, що прийшли сюди працювати, стали засновниками української національної школи мультиплікації: Є. Пружанський, В. Дахно, Н. Василенко, В. Гончаров та ін. Їхня творчість визначила жанрову палітру українського анімаційного

Кадр із фільму «Маруся Богуславка»
(реж. Н. Василенко)

Кадр із фільму «Парасолька стає дружинником» (реж. В. Дахно)

кінематографа. Так, фільми Н. Василенка («Маруся Богуславка», «Микита Кожум'яка») представляють героїко-епічний жанр, твори Є. Сивоня («Як у нашого Омелечка невелика сімечка», «Таємниця приворотного зілля») — жанр комедійної анімації, а твори Б. Храневича («Капітошка», «Повертайся, Капітошко!») — казковий жанр. Режисер І. Гуревич відкрила жанр фільму-пісні («Як дружини чоловіків продавали», «Як чоловіки дружин провчили»).

Що означає слово «анімація»? Які види анімаційних фільмів, що ґрунтуються на способах створення персонажів, ви знаєте?

До середини 1970-х років в українському анімаційному кінематографі остаточно сформувалася національна школа, головною ознакою якої став тісний зв'язок із рідною культурою, народними традиціями у мистецтві. Цей час можна назвати періодом розквіту української анімації, оскільки саме тоді відбувалися найвизначніші творчі досягнення художників студії «Київнаукфільм», активний пошук нових форм, тем, образотворчих рішень і технік. Творчий колектив студії поповнився новими художниками й режисерами, які підняли українську анімацію на новий, надзвичайно високий професійний рівень.

Основним джерелом став народний фольклор. Це проявилось в сюжетах творів, образах персонажів, особливостях художньої мови. Чимало творів української анімації створені на основі народних казок та легенд, зокрема «Чарівник Ох» (реж. Д. Черкаський), «Івасик Телесик», «Колосок» (реж. Л. Зарубін), «Кривенька качечка» (реж. А. Грачова), «Котигорошок» (реж. Б. Храневич).

Величезної популярності набула «козацька» серія, яку створили художники А. Вадов, Є. Кирич, Г. Уманський та І. Будз під керівництвом видатного українського режисера В. Дахна. У яскравих

Кадр із фільму «Повертайся, Капітошко!»
(реж. Б. Храневич)

Кадр із фільму «Котигорошок»

Кадр із фільму «Кривенька качечка»

Кадр із фільму «Як козаки інопланетян зустрічали»

мультиплікаційних образах козаків Тура, Грая та Ока, надзвичайно близьких до героїв народних казок, утілено риси українського характеру: патріотизм, кмітливість, винахідливість, гумор.

Окрім «Козаків» українські мультиплікатори створили ще кілька анімаційних серіалів, які увійшли до золотого фонду вітчизняної мультиплікації: «Пригоди капітана Врунгеля» й «Лікар Айболить» (реж. Д. Черкаський, худ. Р. Сахалтуєв), «Аліса в Країні чудес» і «Аліса у Задзеркаллі» (реж. Є. Пружанський, худ. І. Смирнова та Г. Уманський).

Про талановитість українських мультиплікаторів свідчить і повнометражний твір анімаційного кінематографа «Острів скарбів» — дійсно високохудожня стрічка, у якій органічно переплелися елементи комедійного німого кіно, відеокліпу, циркової буфонади.

Наприкінці ХХ ст. Об'єднання художньої анімації «Кифівна-укфільму» перетворилося на самостійну художню студію «Укранімафільм». Одним із перших творів, знятих на студії, стала славетна повнометражна стрічка «Енеїда» — екранізація однойменного твору І. Котляревського. Саме вона проголосила початок нової ери в розвитку мистецтва української мультиплікації.

- Розкажіть про розвиток української анімації, визначте її головні жанри та їх особливості.
- Назвіть імена найвідоміших режисерів українського анімаційного кінематографа.
- Яку роль відіграє український фольклор у творчості українських мультиплікаторів?

- Складіть перелік українських мультиплікаційних фільмів для відеозбірника «Бабусині казки».
- Створіть кросворд на тему «Корифеї української мультиплікації».
- Робота в групах: придумайте і намалюйте образи нових анімаційних персонажів. Складіть сценарій мультиплікаційного фільму з ними.

ТЕМА 5. ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

На початок ХХІ століття за межами України мешкає від 10 до 15 млн українців та їхніх нащадків. Узагальнено їх називають українською діаспорою, тобто українською національною спільнотою поза межами етнічної української території, яка відчуває й підтримує духовний зв'язок з Україною. У ХХ ст. відбулося кілька «хвиль» (етапів) еміграції українців. У наш час більш чи менш численні групи українців мешкають приблизно в сорока країнах світу.

§ 34. Архітектура і скульптура. Живопис і графіка. Іконопис. Музика, виконавство

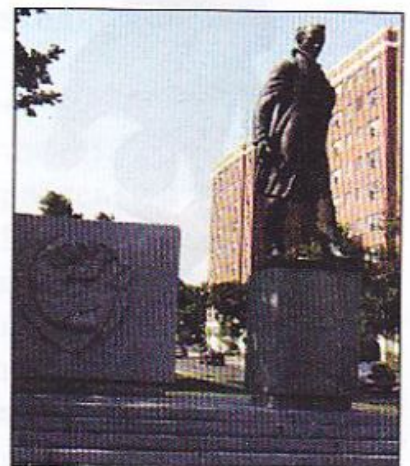
Безперечно, духовна спадщина народу України включає надбання національної культури, що створені як в Україні, так і за її межами, у діаспорі, тобто всюди, де твориться українська культура. Серед представників діаспори багато видатних українських митців, які зберегли свою національну ідентичність завдяки потужній праці на ниві культури.

Архітектура і скульптура

Міжнародне визнання здобула творчість українського архітектора Радослава Жука, який походить із Галичини. До здобутків української сакральної архітектури належать споруджені за його проектами церкви пресв. Євхаристії (Торонто), пресв. Родини і св. Йосипа (Вінніпег), Чесного Хреста в Тандер-Беї (Онтаріо) в Канаді. За проектом Р. Жука в місті Калгарі в 1990-ті роки споруджено церкву св. Степана, яка символізує розвиток ідеї церковної будови як незламної фортеці. Митець нагороджений Канадською медаллю архітектури та обраний почесним членом Королівського інституту архітектури Канади.

Широко відомий у світі видатний український скульптор і живописець, академік Королівської Канадської Академії мистецтв Леонід Молодожанин (Лео Мол), уродженець с. Полонного на Хмельниччині). У його творчому доробку — пам'ятники

Л. Мол. Пам'ятник
Т. Шевченку.
Вашингтон (США)

М. Черешньовський.
Пам'ятник Лесі Українці.
Торонто (США)

О. Архипенко. Арлекін

Т. Шевченкові у США та Аргентині, велика кількість скульптурних портретів та вітражів у храмах. Окремі твори митця зберігаються у Ватиканському музеї. У Вінніпезі відкрито «Парк скульптур Лео Мола».

Одним із найдосконаліших майстрів художньої обробки металу був Василь Масютин, уродженець Чернігівщини, який жив і працював у Берліні. Йому належить авторство надзвичайно цікавої збірки із 63 медальйонів українських князів, гетьманів, культурних діячів. Також він виконав погруддя П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Мазепи та ін.

Оригінальна, сповнена глибокої чуттєвості та ліризму творчість скульптора Михайла Черешньовського належить до епохальних явищ українського мистецтва. Навчався скульптор у Коломийській художньо-промисловій школі та Краківському інституті ім. Щепанського, після Другої світової війни працював у Нью-Йорку. Особливих успіхів митець досягнув у станковій та монументальній скульптурі (пам'ятники Лесі Українці в США і Канаді).

Із усіх українських митців найбільшої світової слави зажив Олександр Архипенко — піонер авангардизму в скульптурі, український та американський скульптор і художник, чие ім'я в іноземців міцно асоціюється з Україною. Він увійшов в історію мистецтва як один із засновників культури модернізму. Більшості його композицій властива стилістика кубізму, конструктивізму та абстракціонізму. Роботи О. Архипенка динамічні, лаконічні за композицією та формою. Творчість О. Архипенка мала великий вплив на розвиток модернізму в мистецтві, у тому числі в архітектурі та дизайні. О. Архипенко вперше «склав» єдину форму з різних невідповідних форм, вводячи у композиції скло, дерево, метал. Основними ризами його творів є пластика, рух, конструктивність і ліричність.

О. Архипенко мав індивідуальні виставки в Німеччині, Франції, Англії, а в Нью-Йорку (США) відкрив власну мистецьку школу, що більше нагадувала експериментальну лабораторію. Скульптор

створив понад 750 композицій, серед яких бронзові плити-барельєфи Б. Хмельницького і М. Грушевського, що експонувалися в найбільших музеях світу, виготовив скульптури Володимира Великого, Т. Шевченка та І. Франка, що встановлені в Українському культурному парку в Клівленді, а створена ним скульптурна постать Кобзаря прикрасила місто Керхенсон у штаті Нью-Джерсі. За життя Архипенка відбулося 130 його персональних виставок.

У 1928 році О. Архипенко запатентував винахід, навіяний, за його зізнанням, кіно та теорією відносності Ейнштейна. Твір називався «Архипентура» і являв собою спробу внести в живопис ефект руху. Смуги полотна з фрагментами зображення ковзали по металевих смугах, розташованих, подібно до жалюзі, на великому ящику з механізмом у середині. Цей експеримент із часом було покладено в основу конструкції білбордів зі змінюваним зображенням.

Твори Архипенка зберігаються в багатьох музеях світу, а також у Національному художньому музеї України, Національному музеї у Львові.

Живопис і графіка. Іконопис

У 1956 році в Торонто (Канада) було засновано Українську спілку образотворчого мистецтва. У Торонто є також галереї українського образотворчого мистецтва «Фокус», «Канадсько-Українська Мистецька Фундація». На околиці Ніагарських островів є «Ніагарська мистецька галерея і музей», у якій зберігається творчий спадок одного з визначних митців українського походження В. Курилика.

Василь Курилик навчався мистецтва у Торонто, Мехіко та Лондоні, де брав участь у виставках Королівської Академії. Його творчий спадок налічує понад 7000 картин. У серії «Український піонер» В. Курилик відтворив історію українських канадців. Виконані митцем чотири панно, що прикрашають інтер'єр канадського парламенту, символізують творчу працю українських поселенців, їхній внесок у суспільне й культурне життя Канади. Вершинними у творчості В. Курилика є серія картин «Страсті Христові» та ілюстрації до Євангелія. У 1970 році художник відвідав Україну і подарував Держав-

Е. Воргол. Портрет
Мерилін Монро

ному музею ім. Т. Шевченка в Києві свою картину «Дух Шевченка витає над Канадою».

Церкву пресвятої Євхаристії міста Торонто, споруджену в українському модерному стилі за проектом Р. Жука, розписав Мирон Левицький — український художник, графік, ілюстратор, журналіст і письменник. М. Левицький є також автором усіх картин і фресок української католицької церкви св. Андрія в Австралії. За його дизайном ікони іконостасу виконані з кольорового скла, оправленого у скловолокну. Ним розписана, оздоблена іконами та фресками церква св. Володимира в австралійському місті Канберра, збудована в ознаменування тисячоліття Хрещення Русі.

Український художник, графік та історик мистецтва Михайло Дмитренко народився у місті Лохвиці, що на Полтавщині. Далеко за межами України М. Дмитренко відбувся як маляр-монументаліст сакрального мистецтва. Його живописно-декоративна манера спирається на високі зразки візантійського мистецтва і традиції давнього українського живопису.

Твори М. Дмитренка посідають важливе місце в мистецтві останніх десятиліть минулого століття. Так, у головній каплиці міста Люрд (Франція) у вівтарі України прочан зустрічає запрестольна ікона «Богородиця з дітям» роботи М. Дмитренка. У музеї Інституту св. Климентія в Римі перебуває велична ікона пензля М. Дмитренка «Свята Ольга, княгиня Руси-України».

Володимир Баляс — український художник, графік, скульптор та ілюстратор, уродженець Рогатина, що на Івано-Франківщині. Мешкаючи в Канаді, В. Баляс оволодів складною технікою мозаїки і створив низку високохудожніх робіт, серед яких «Козак Мамай», «Св. княгиня Ольга», «Св. князь Володимир». Його твори вражають композиційною досконалістю, використанням несподіваних ефектів світлотіні й неперевершеною технікою виконання.

У 1952—1953 роках В. Баляс спільно з М. Дмитренком та І. Кубарським виконав чудовий іконостас і розпис українського православного Кафедрального собору св. Володимира в Торонто.

Е. Воргол. Телефон

Збудований і розписаний у стилі козацького бароко, храм став одним із кращих зразків українського церковного мистецтва в Канаді.

Одним із найвідоміших американських художників українського походження є Енді Воргол (Андрій Вархола), засновник американської художньої школи поп-арту. Воргол прославився як художник, ілюстратор, кінорежисер і письменник. Завдяки наполегливості, працьовитості й таланту він піднявся на олімп зоряної слави і став культовою постаттю для молодого покоління американців 1960-х років. Створюючи картини «Кока-кола», «Телефон» та «Консервні банки з супом “Кемпбелл”», митець використав образи, знайдені в рекламі, коміксах та інших продуктах масової культури. У 1962 році Е. Воргол застосував техніку шовкографічної репродукції для перенесення образу безпосередньо на полотно. Створені ним портрети Е. Преслі, Е. Тейлор та Мерилін Монро стали справжніми символами американського поп-арту.

Особливе місце в мистецтві української діаспори посідає видатна художниця з України Софія Левицька — портретист, пейзажист, гравер по дереву. Її ілюстрації до «Вечорів на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя досконалістю виконання й вишуканим стилем нагадують старовинні гравюри.

Музика, виконавство

Музика. У музиці композиторів української діаспори передусім вражає полістилістика композиторської творчості. Серед них є представники неоромантизму, постромантизму, імпресіонізму, експресіонізму, неокласицизму, модернізму, авангарду та інших стилів ХХ ст.

Улюбленими жанрами українських композиторів зарубіжжя були пісенно-хоровий та інструментальний (твори для фортепіано, скрипки, бандури). Зокрема, різножанрові твори для бандури та ансамблів бандуристів писали співаки-бандуристи Г. Китастих, В. Ємець, З. Штокалко. Разом із тим, композитори працювали й у великих музичних формах (ораторії, опери, симфонії). Серед таких творів — «Українська симфонія» та симфонічна поема «Тіні забутих предків» Ю. Фіяла, опери «Івасик Телесик» та «Маруся Богуславка» М. Фоменка. У жанрі легкої музики працювали Я. Барнич та Б. Веселовський.

«Батьком українського народного співу» в Америці називають Олександра Кошиця — хорового диригента, композитора, педагога, засновника й керівника Української республіканської хорової капели, організатора музичних колективів в Україні, США, Канаді.

Від 1924 року О. Кошиць мешкав у США та Канаді, де приділяв багато уваги організації українських хорів, підготовці співаків, писав хорові твори й обробки українських народних пісень.

У творчому доробку Кошиця-композитора п'ять літургій, низка інших духовних творів, обробки українських народних пісень.

Серед перших композиторів української діаспори 20—30-х років ХХ ст. були М. Гайворонський, Р. Купчинський та Л. Лепкий. Завдяки композиторам М. Гайворонському, З. Лавришину, А. Гнатишину та іншим були найбільш повно зібрані, зредаговані та видані пісні січових стрільців.

Українська музика діаспори є одним із важливих чинників збереження етнічної ідентичності українців, невід'ємною складовою української національної музичної культури й важливим фактором її збереження і розвитку.

Виконавське мистецтво. У наш час музичне життя української діаспори в Канаді зосереджується навколо Інституту ім. М. Лисенка і товариства «Український Музичний Фестиваль», яке щороку влаштовує фестивалі і має своє музичне видавництво. При українських організаціях і церковних парафіях діють ансамблі бандуристів, вокальні й танцювальні гурти, драматичні гуртки, зокрема театральний ансамбль «Заграва», Українсько-Канадське Оперне Товариство.

У французькій діаспорі постійно розвивається художня самодіяльність, зокрема творча діяльність хорів «Діброва», «Гомін», квартету бандуристів «Кобзарське братство».

У 1929 році до США прибув Василь Авраменко, який згодом став засновником української народної хореографії за кордоном.

Понад 60 років у Нью-Йорку існує український хор «Думка», який став символом української громади США та послом української культури.

Одним із найвідоміших хорових колективів у США є заснована 1918 року капела бандуристів імені Т. Шевченка в Детройті.

Сольне вокальне виконавство ХХ ст. в різних країнах світу було представлене унікальними голосами українських співаків. Серед них — Олександр Мишуга. Програми його виступів складали твори М. Лисенка, арії з опери С. Гулака-Артемовського. Виконання О. Мишуги вирізнялося високою музичною культурою та яскравим драматичним талантом.

Михайло Голинський — оперний і концертний співак, якого називали «українським Карузо». На батьківщині він був окрасою українського оперного мистецтва.

Ірина Маланюк — видатна українська оперна та концертно-камерна співачка, солістка оперних театрів Львова, Граца, Цюри-

ха, Мюнхена, Відня, виконавиця головних партій в операх В. А. Моцарта, Р. Вагнера, Р. Штрауса й української вокальної музики. З великим успіхом співачка виступала на сценах провідних оперних театрів світу.

Квітка Цісик — американська співачка українського походження, виконавиця українських народних і популярних пісень. Квітка Цісик видала два альбоми українських пісень: «Пісні з України» та «Два кольори», які 1990 року були номіновані на премію «Греммі» у категорії «сучасний фолк».

Серед українців Австралії значного поширення набули музично-хорові й фольклорно-танцювальні колективи, що створювалися зокрема з метою репрезентації української культури в австралійському суспільстві. Серед них — світські хори «Чайка» і «Черемош» у Мельбурні, «Боян», «Юний Боян», «Сурма», «Суцвіття», «Ластівка» та Український народний ансамбль ім. В. Івасюка в Сідней та ін. Особливою популярністю в середовищі української спільноти в Австралії користуються майстри гри на бандурі, зокрема ансамблі ім. Г. Хоткевича в Сідней та ім. Лесі Українки в Мельбурні.

Серед театральних колективів діаспори значний внесок у розвиток української культури зробили театр ім. Леся Курбаса в Австралії, аматорський український театр імені Т. Шевченка в Аргентині, в якому було поставлено «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Тараса Бульбу» та «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя.

Процес культуротворення, що триває й понині в українській діаспорі, є вагомою складовою українського культурного простору. Головна мета цього процесу і його учасників полягає в духовній консолідації українців усього світу в інтересах відродження, збереження й примноження національно-культурних традицій власного народу.

- Назвіть найвідоміших митців української діаспори в галузі архітектури і скульптури та їхні твори.
- Які напрями живопису і графіки розвивалися у творчості митців українського походження? Якими є їхні досягнення в галузі іконопису?
- У яких жанрах найбільше виявили себе композитори української діаспори? Назвіть найвідоміші імена і твори.
- Розкажіть про найславетніших музичних виконавців, українців за походженням.

- Колективна робота: створіть альбом «Імена славетних українців у світовому мистецтві».
- Робота в групах: створіть добірку матеріалів про обраного вами митця — представника української діаспори.

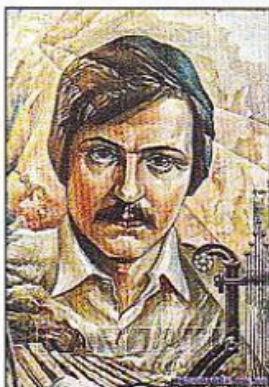
§ 35. Узагальнення

Перевірте свої знання

За представленими творами визначте культурні епохи, до яких вони належать. Встановіть хронологічну послідовність створення цих пам'яток.

Назвіть імена цих митців і їхні найвідоміші твори. Яку роль відігравали ці особистості в розвитку української культури ХХ ст.?

За представленими творами живопису визначте і схарактеризуйте мистецькі напрями в культурі України ХХ ст.

Творчий проект

Виконайте індивідуальний або груповий творчий проект за результатами вивчення розділу «Українська художня культура ХХ ст.». Запропонуйте однокласникам скласти запитання щодо теми вашого проекту, на які ви відповідатимете під час презентації.

Пропоновані теми:

«Історія Будинку з химерами», «Неповторний світ образів, створених Георгієм Нарбутом»;

«Володимир Івасюк: сила серця й таланту», «Сила народного генія у творах Марії Приймаченко», «Нев'янучі квіти Катерини Білокур»;

«Зірки українського кінематографа», «Історія про те, як козаки з вертепу на екран потрапили»; «Україна в творчості митців діаспори».

ЗМІСТ

Передмова.....	3

Розділ I ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI СТ.

Тема 1. Образотворче мистецтво	
§1. Образотворче мистецтво найдавніших часів	4
§2. Образотворче мистецтво Київської Русі	11
§3. Образотворче мистецтво Галицько-Волинського князівства.....	22
§4. Образотворче мистецтво польсько-литовської доби	27
Тема 2. Музична культура	
§5. Первісні музичні інструменти. Музична культура східних слов'ян, античних міст Північного Причорномор'я	34
§6. Музична культура Київської держави: народна, придворно-світська, церковна. Давньоруські музиканти, музичні інструменти	39
Тема 3. Театральна культура	
§7. Обрядовий театр. Княжий театр. Мистецтво скоморохів	45
§8. Узагальнення.....	48

Розділ II ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVII—XVIII СТ.

Тема 1. Образотворче мистецтво	
§9. Стиль бароко в українському мистецтві козацько-гетьманської доби.....	50
§10. Архітектура та скульптура козацько-гетьманської доби ...	52
§11. Живопис. Мистецтво гравюри.....	60
Тема 2. Музична культура	
§12. Думи та історичні пісні. Мистецтво кобзарів і лірників. Церковний спів	65
§13. Партесний концерт. Хоровий концерт та його творці. Збірка «Сад божественних пісень» Г. Сковороди	70
Тема 3. Театральна культура	
§14. Шкільний театр. Вертеп. Театр на Запорозькій Січі	76
§15. Узагальнення.....	81

Розділ III ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XIX СТ.

Тема 1. Образотворче мистецтво	
§16. Дерев'яна та мурована архітектура. Скульптура. Палацово-паркові комплекси.....	83
§17. Живопис. Тиражна графіка.....	90
§18. Декоративно-ужиткове мистецтво та народні художні промисли.....	94

Тема 2. Музична культура

- §19. Народна музика: соціально- та родинно-побутові пісні. Значення творчості С. Гулака-Артемовського і М. Колачевського 100
- §20. Історія створення Державного Гімну України. М. Лисенко — основоположник національної композиторської школи в Україні..... 104
- §21. Музичне виконавство та освіта..... 108

Тема 3. Театральне мистецтво

- §22. Значення драматургії для розвитку українського театру. Театр на Галичині та Буковині. Творчість М. Щепкіна..... 111
- §23. Театр корифеїв. Перший український стаціонарний театр у Києві. Творчий шлях М. Заньковецької..... 115
- §24. Узагальнення..... 119

Розділ IV ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ХХ ст.**Тема 1. Образотворче мистецтво**

- §25. Художня культура «розстріляного Відродження». Український авангард 121
- §26. Архітектура. Скульптура 125
- §27. Живопис. Графіка 130
- §28. Народне мистецтво та основні центри художніх промислів. Сучасні художні напрями українського мистецтва 135

Тема 2. Музична культура

- §29. Хорова, вокально-симфонічна і симфонічна музика. Камерні жанри вокальної та інструментальної музики... 140
- §30. Напрями популярної музики. Музичне виконавство та освіта..... 145

Тема 3. Театральна культура

- §31. Провідні актори та режисери українського театру. Сучасні музичні театри. Театр ляльок 150

Тема 4. Кіномистецтво

- §32. Український ігровий, документальний і науково-популярний кінематограф 156
- §33. Українське анімаційне кіномистецтво 162

Тема 5. Художня культура української діаспори

- §34. Архітектура і скульптура. Живопис і графіка. Іконопис. Музика, виконавство 165
- §35. Узагальнення..... 172